

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios justicijos katedra**

Ervin Zakrevski,
V kurso, baudžiamosios justicijos
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Tarptautinės teisės standartai vykdant su laisvės atėmimu susijusias
bausmes**

**Standards of international law in the implementation of custodial
sentences**

Vadovas: doc. dr. Gintautas Sakalauskas

Recenzentas: asist. dr. Paulius Veršekys

Vilnius

2023

ANOTACIJA IR PAGRINDINIAI ŽODŽIAI

Šiame baigiamajame magistro darbe atskleidžiama tarptautinės teisės standartų samprata bei reikšmė, analizuojami pagrindiniai tarptautinės teisės standartai vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes. Tiriamas jų įgyvendinimo bei laikymosi kontrolės mechanizmas, analizuojamas konkrečių tarptautinės teisės standartų vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes turinys. Taip pat mokslinių straipsnių, nacionalinių ir tarptautinių institucijų išvadų bei kitų valstybių praktikos pagrindu vertinamos jų įgyvendinimo problemos Lietuvoje.

Pagrindiniai žodžiai: tarptautinės teisės standartai, su laisvės atėmimu susijusios bausmės, nuteistieji, bausmių vykdymas, resocializacija.

This work reveals the concept and significance of international law standards, reviews the main international law standards in the execution of punishments related to custodial sentences. At the same time, the mechanism for their implementation and compliance control is indicated, the content of specific international law standards in the execution of punishments related to custodial sentences is analysed. Also, the problems of their implementation in Lithuania are assessed on the basis of scientific articles, conclusions of national and international institutions and the practice of other countries.

Keywords: international law standards, custodial sentences, convicts, execution of punishments, resocialization

TURINYS

ĮVADAS	2
1. TARPTAUTINĖS TEISĖS STANDARTŲ SAMPRATA IR REIKŠMĖ	5
2. TARPTAUTINĖS TEISĖS STANDARTŲ VYKDANT SU LAISVĖS ATĖMIMU SUSIJUSIAS BAUSMES APŽVALGA.....	9
2.1. Konvencijos.....	9
2.2. Jungtinių Tautų rekomendacijos.....	11
2.3. Europos Tarybos rekomendacijos	12
2.4. Kiti tarptautinės teisės dokumentai.....	14
2.5. Direktyvos	15
2.6. Tarptautinės teisės standartų įgyvendinimas ir laikymosi kontrolė	16
3. TARPTAUTINĖS TEISĖS STANDARTŲ VYKDANT SU LAISVĖS ATĖMIMU SUSIJUSIAS BAUSMES TURINYS IR ĮGYVENDINIMO PROBLEMAS LIETUVOJE.....	20
3.1. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas.....	20
3.2. Būtinės kalinimo sąlygos.....	24
3.3. Kalinių užimtumas.....	31
3.4. Pozityvių santykių laisvės atėmimo vietose sukūrimas, reikšmė ir darbuotojų motyvacija, švietimas bei kompetencija.....	34
3.5. Kalinių drausminimas.....	38
3.6. Kalinimo atvėrimas	41
3.7. Laisvės atėmimo vykdymo ypatumai išskirtinėms kalinių grupėms.....	45
3.7.1. Moterys	46
3.7.2. Užsieniečiai.....	48
3.7.3. Nepilnamečiai	51
IŠVADOS	55
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS	57
SANTRAUKA	66
SUMMARY	67

IVADAS

Nagrinėjamos temos aktualumas: „*Policija turi gaudyti plėšikus, sodinti juos į kalėjimus ir ten juos laikyti. Tai sunkus ir pavojingas darbas. Kai tik pasitaiko proga, tie nenaudėliai pasprunka. Tokį žaidimą žaisdavome vaikystėje.*” – taip savo knygoje „Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė“ su sarkazmu rašo žymus norvegų sociologas ir kriminologas Nils Christie (Christie, 1999, p. 36). Deja, paskaičius šiuolaikinės žiniasklaidos publikuojamus straipsnius (ypatingai – jų antraštes), taip pat paklausius viešojo erdvėje, socialiniuose tinkluose išsakomas visuomenės mintis, susidaro įspūdis, kad daugumos visuomenės narių savimonėje Nils Christie aprašytas vaikystės žaidimas išsiskynęs ligi šiol. Autorius toliau teigia: „*šis supratimas gali būti laikomas teisingu tik tam tikrais ypač sunkių nusikaltimų atvejais. Visgi daugelis nusikaltimų nėra sunkūs. Iš to kyla disonansas. Dauguma nuteistųjų yra žmonės, paprasti žmonės, jie nėra ypatingos veislės ir nėra banditai. Jie yra kalti, tačiau jie nėra laukiniai žvėrys*” (Christie, 1999, p. 37). Pastaroji mintis yra kertinė, siekiant sukurti pagarbos žmogaus teisėms principais paremtą penitencinę sistemą, o savotiška šios minties išraiška vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes yra tarptautinės teisės standartai. Visgi tenka pripažinti, kad dauguma šių gerosios praktikos pavyzdžių tėra rekomendacinio pobūdžio, t. y. vadinamoji „minkštoji teisė“ (angl. *soft law*). Todėl jie neįpareigoja valstybių įtraukti jų į savo teisėkūros procesus, taip pat nėra būtina jais vadovautis ir formuojant nacionalinių teismų praktiką. Dėl šios priežasties įvairios Europos valstybės tarptautinės teisės standartus traktuoja skirtingai – vienos į juos atsižvelgia, kitos formaliai pasinaudoja „minkštosios teisės“ suteikiama diskrecija ir palieka juos už formalių įstatymo ribų. Lietuva, deja, priskiriama vienai iš pastarųjų.

Taigi privalu aiškiai pabrėžti tarptautinės teisės standartų reikšmę vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes. Tai svarbu, kaip teigia Nils Christie, jeigu norime labiau artėti prie šalių, kuriose ieškomi kultūriniai kontaktai (Christie, 1998, p. 6). Pabrėžtina, kad tarptautinės teisės standartų reikšmė nėra deklaratyvi, nuo jų įgyvendinimo priklauso ir pačios valstybės laikysena tarptautinėje plotmėje. Be to, Lietuvą jau eilę metų savo teikiuose išvadose kritikuoja Europos komitetas prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (toliau – Europos Kankinimų prevencijos komitetas, CPT), taip pat ir Europos Žmogaus Teisių Teismas (toliau – ir EŽTT) savo sprendimuose dėl prastų kalinimo sąlygų Lietuvą priskiria prie vienos iš prasčiausiai atrodančių valstybių Europoje. Tačiau svarbiausia, jog tinkamas tarptautinių standartų vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes reikšmės suvokimas ir jų įgyvendinimas praktikoje padėtų išvengti esminių žmogaus teisių ar laisvių pažeidimų šioje srityje.

Darbo tikslas – atskleisti tarptautinės teisės standartų sampratą, reikšmę bei įgyvendinimo ir laikymosi kontrolės mechanizmus, apžvelgti konkrečius tarptautinės teisės standartus vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes, taip pat pateikti tarptautinės teisės standartų vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes turinio ir įgyvendinimo problemų Lietuvoje analizę. Toks autoriaus pasirinkimas buvo nulemtas siekiu nuosekliai išdėstyti skirtinguose moksliniuose straipsniuose, nacionalinių ir tarptautinių institucijų išvadose, teismų sprendimuose šia tema aptartas mintis ir problemas, prieš tai supažindinant ir su bendromis žiniomis apie tarptautinės teisės standartus. Autoriaus nuomone, toks susistemintas šios temos atskleidimas leis geriau pažinti pačią temą ir suvokti jos problematiką.

Siekiant pasirinkto darbo tikslo, išsikelti tokie **uždaviniai**:

1. Atskleisti tarptautinės teisės standartų sampratą ir išanalizuoti jų reikšmę.
2. Apžvelgti konkrečius tarptautinės teisės standartus vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes.
3. Nustatyti tarptautinės teisės standartų įgyvendinimo būdus ir laikymosi kontrolę.
4. Išanalizuoti tarptautinės teisės standartų vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes turinį ir įgyvendinimo problemas Lietuvoje.

Darbo objektas – tarptautinės teisės standartų vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes turinys.

Magistro darbe naudojami istorinis, lingvistinis, lyginamasis, loginis ir sisteminis analizės **tyrimo metodai**. Istorinis metodas naudojamas aptariant tarptautinės teisės standartų raidą, bausmių vykdymo teisės ištakas, bausmės suvokimo visuomenėje kaitą. Lingvistinis metodas taikomas aiškinant įvairių terminų reikšmę, tam tikrų teiginių prasmę, taip pat pateiktų šaltinių tyrimo atlikime. Lyginamasis metodas naudojamas pristatant skirtingų mokslininkų pozicijas, skirtingų valstybių praktikos analizę, vertinant tarptautinės teisės standartų įgyvendinimą nacionalinėje teisėje. Loginis ir sisteminis analizės metodai naudojami vertinant tarptautinės teisės standartų ir nacionalinės teisės nuostatų turinį ir ypatumus, išvadų ir apibendrinimų pateikimui.

Darbo originalumas. Aptariant su nagrinėjama tema susijusius darbus, galima paminėti, kad tarptautinės teisės standartų resocializacijos kontekste tyrimą yra atlikęs Frieder Dünkel, taip pat su laisvės atėmimu susijusių bausmių problematikos, nemaža dalimi paminint ir tarptautinės teisės standartų reikalavimus, analizę įvairiuose šaltiniuose pateikia Gintautas Sakalauskas. Tarptautinės teisės standartų vykdant laisvės atėmimo bausmę realizavimo ypatumus kiek seniau (2010 m.) yra nagrinėjęs Dmitrij Usik, o sąlyginai naujo dinaminio saugumo instituto tyrimą nacionaliniame kontekste atliko Rokas

Uscila. Be to, atskirų įkalintų asmenų grupių analizę pateikia tokie užsienio autoriai, kaip Gill McIvor, Dawn Beichner, Otmar Hagemann, Magali Barnoux, Jane Wood, Dirk van Zyl Smit ir kiti. Kartu atkreiptinas dėmesys, kad tarptautinių bausmių vykdymo standartų tema per pastaruosius penkerius metus Vilniaus universitete 2018 m. buvo parašytas tik vienas magistro baigiamasis darbas.

Šiame kontekste pažymėtina, kad šis magistro darbas išsiskiria, nes pagrindinį dėmesį skiria su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymui, bet ne tarptautinės teisės standartų vaidmeniui apskritai visos bausmių vykdymo teisės atžvilgiu. Be kita ko, tarptautinės teisės standartuose vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes įtvirtintų nuostatų tyrimai yra „išsibarstę“ daugelyje atskirų mokslinių publikacijų, todėl šiuo darbu siekiama pateikti susistemintą ir aktualią visų reikšmingų nagrinėjamais klausimais autorių įžvalgų analizę, atsižvelgiant ir į tai, kad dažnu atveju apsiribojama tik tarptautinių bausmių vykdymo teisės standartų paminėjimu.

Darbo originalumas pasireiškia ir tuo, kad pateikiama išsami tarptautinės teisės standartų reguliavimo, jų vaidmens visoje teisės sistemoje ir kontrolės mechanizmų analizė. Taip pat nuo 2023 m. sausio 1 d. įsigaliojo nauja Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso (toliau – LR BVK) (Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas, 2002) redakcija, kuri bent jau straipsnių pavadinimų, naudojamų sąvokų, įtvirtintų naujų principų ir lingvistinių formuluočių aspektais gerokai skiriasi nuo ankstesnių kodekso redakcijų. Todėl šiame darbe siekiama, be kita ko, išsiaiškinti kokie buvo (jeigu buvo) padaryti LR BVK pakeitimai siekiant įgyvendinti tarptautinės teisės standartus vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes, taip pat ar naujos kodekso redakcijos turinys atitinka tarptautinėje teisėje įtvirtintų standartų šioje srityje nuostatas.

Svarbiausi šaltiniai: Vienas iš svarbiausių šaltinių rašant magistro darbą buvo Gintauto Sakalausko (red.) 2020 m. išleista monografija „Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos“, taip pat plačiai remiamasi Gintauto Sakalausko (red.) 2017 m. pasirodžiusiu recenzuotų mokslinių straipsnių rinkiniu „Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje“. Aptariant įkalinimo sąlygas orientyru buvo Rosa Raffaelli veikalas „Prison conditions in the Member States: selected European standards and best practices“, apie dinaminį saugumą naudingos informacijos pateikė Rokas Uscila knygoje „Dinaminio saugumo koncepcija laisvės atėmimo vietose“, o aptariant moterų kalinimo ypatumus remtasi Gill McIvor publikacija „Women and resettlement in Europe“.

1. TARPTAUTINĖS TEISĖS STANDARTŲ SAMPRATA IR REIKŠMĖ

Pasauliniu lygmeniu egzistuoja daug teisės normų, kuriomis tarptautiniu mastu bandoma formuoti bendrą valstybių praktiką atitinkamose srityse. Šios teisės normos įtvirtintos įvairiuose tarptautiniuose dokumentuose. Bendrąja prasme tarptautinės teisės standartai yra nuostatos, įtvirtintos daugiašalėse sutartyse (konvencijose), rekomendacijose, direktyvose ir rezoliucijose.

Bausmių vykdymo srities mokslinėje literatūroje tarptautinės teisės standartai apibrėžiami kaip valstybėms siūlomas laikytis modelis, siekiant tobulinti nacionalinius įstatymus, kuriuose atsispindi teisingumo, bausmių ir kitų baudžiamąjį poveikio priemonių vykdymas, kartu baudžiamosios justicijos bei bausmių vykdymo institucijų praktinė veikla (Usik, 2010, p. 340). Tarptautiniai bausmių vykdymo teisės standartai dar kartais vadinami tarptautiniais žmogaus teisių standartais, nurodant, kad tai yra brandaus sąmoningumo žmogaus teisių klausimais išraiška ir kartu pastanga suformuluoti stabilų, teisinę valstybę pagrindū paremtą resocializacijos koncepciją (Dünkel, 2017, p. 117–118) (apie resocializaciją plačiau rašoma darbo 4 skyriaus 4.1. poskyryje). Taigi kaip matyti, bendriausia prasme tarptautinės teisės standartai siejami su tobulėjimo, brandumo, sąmoningumo, žmogaus teisių apsaugos kategorijomis, todėl yra laikomi gerosios praktikos pavyzdžiais.

Atsižvelgiant į tai, kokiuose teisės aktuose įtvirtinti, tarptautinės teisės standartai gali būti skirstomi į privalomojo ir rekomendacinio pobūdžio nuostatas. Didžioji dauguma bausmių vykdymo tarptautinės teisės standartų formuluojami kaip rekomendacijos, t. y. kaip neturintys privalomojo pobūdžio, todėl jie negali būti laikomi nacionalinės teisės dalimi, juo labiau negalima jų traktuoti kaip turinčius viršenybę prieš nacionalinę teisę. Taigi jie priskiriami vadinamajai „minkštajai“ teisei, kurios nepaisymas neturi jokių (tarptautinių teisinių) padarinių (Dünkel, 2017, p. 119). Vadinasi, valstybėms paliekama tam tikra diskrecijos teisė ir jos gali pasirinkti kiek ir kaip atsižvelgs į šias rekomendacijas. Jų įgyvendinimas priklauso nuo valstybės geros valios, noro tobulėti ir neišsiskirti iš regiono teisinės-kultūrinės erdvės. Tuo tarpu konvencijose, kurias ratifikavo valstybių įstatymų leidėjai, įtvirtintos nuostatos, skirtingai nei rekomendacijos, yra privalomos tiek teisėkūroje, tiek praktinėje veikloje (vadinamoji „kietoji“ teisė). Doktrinoje sutariama, kad toks tarptautinės teisės standartų skirstymas nėra toks vienareikšmis, kaip gali pasirodyti iš pirmo žvilgsnio (Dünkel, 2017, p. 119) (apie šį aspektą plačiau rašoma darbo 3 skyriuje).

Tarptautinių bausmių vykdymo standartų atsiradimo priežastis galima sieti su regionine būtinybe vienodinti praktiką bausmių vykdymo srityje. Visose valstybėse

vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes egzistuoja tam tikros universalios problemos, susijusios su kalinimo sąlygomis, nuteistųjų gydymusi, priklausomybėmis, vyraujančiu emociniu klimatu, išpažįstamomis skirtingomis religijomis ir pan. Todėl tarptautinės teisės standartai pateikia bendriausias ne nacionaliniu, bet regioniniu lygmeniu pasitaikančias problemas, jas apibendrina ir numato jų sprendimo galimybes. Dėl šios priežasties valstybės, siekiančios toliau tobulinti ir vystyti sistemas bei užtikrinti žmogaus teisių laikymąsi, privalo atsižvelgti į tarptautinėje teisėje įtvirtintas nuostatas, nepaisant to, kad jos galbūt ir nėra įpareigojančios nei nacionalinių parlamentų, nei teisės taikytojų, kadangi pagrindinis visų tarptautinės teisės standartų tikslas yra esminių (prigimtinių) žmogaus teisių apsauga, įskaitant ir tam tikrą baudžiamąją politinę orientaciją (Dünkel, 2017, p. 117).

Aptariant privalomojo pobūdžio tarptautinės teisės nuostatas, svarbu atkreipti dėmesį, kad įvairios konvencijos įtvirtina svarbiausias žmogaus teises, kitaip tariant – minimalius pagarbos ir orumo lydimos elgesio su žmogumi standartus. Konvencijose įtvirtintos privalomojo pobūdžio nuostatos kiekvienoje demokratijoje ir pagarbos žmogaus teisėms paremtomis vertybėmis besivadovaujančioje valstybėje yra savaimė suprantamos (pavyzdžiui, kad negalima žmogaus kankinti, žeminti jo orumą, žiauriai su juo elgtis ir pan.). Todėl šioje vietoje svarbus vaidmuo tenka rekomendacinio pobūdžio tarptautiniams dokumentams. Rekomendacijos išplečia ir detalizuoja elgesio su žmogumi kriterijus, todėl parodo bendrą orientaciją valstybėms – kaip turi būti siekiama žmogaus teisių užtikrinimo. Užsienio literatūroje taip pat nurodoma, kad visos Europos institucijų valstybėms narėms paskelbtos rekomendacijos, rezoliucijos ir standartai, kurie perteikia pamatinius principus ir požiūri į tai, kaip Europoje turėtų būti elgiama su kaliniais, sudaro visą Europos kalėjimų politiką (Van Zyl Smit, Snacken, 2009, p. 16). Deja, net ir įvykus socialiniams pokyčiams Vidurio ir Rytų Europoje, siekiant priartėti prie Vakarietišku teisinių-kultūrinių tradicijų, požiūris į rekomendacinio pobūdžio tarptautinės teisės standartus kai kuriose valstybėse iš esmės nepasikeitė. Siekiant suvokti skirtingų valstybių vertybinę orientaciją šiuo klausimu, galima pateikti priešingas šio požiūrio interpretacijas. Lietuvos Aukščiausiasis Teismas vienoje savo nutarčių yra nurodęs, kad „rekomendacijos ar rezoliucijos yra rekomendacinio pobūdžio tarptautiniai dokumentai, iš esmės skirti valstybių įstatymų leidybai orientuoti. Šie tarptautinės teisės aktai tiesiogiai netaikomi <...>“ (Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje). Tuo tarpu viename Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo sprendime buvo iškelta vadinamosios „minkštosios“ teisės svarba, teigiant, kad „konstitucinių reikalavimų požiūriu nepakankamą arba konstitucinių reikalavimų neatitinkantį atsižvelgimą į esamas

įžvalgas gali liudyti tai, kad nėra kreipiamas dėmesys arba nepaisoma su žmogaus teisėmis susijusių tarptautinės teisės nuostatų arba tarptautinių standartų, kurie yra patvirtinti Jungtinių Tautų arba Europos Tarybos institucijų direktyvose arba rekomendacijose“ (Vokietijos Federalinio Konstitucinio Teismo 2006 m. gegužės 31 d. nutarimas cituota pgl. Dünkel, 2017, p. 120)¹. Be kita ko, Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencijoje galima aptikti, jog interpretuojant Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – ir ŽTK) pažeidimus, vis dažniau remiamasi „minkštosios“ teisės nuostatomis² (Dünkel, 2017, p. 120). Pabrėžtina, kad šiuo pavyzdžiu nesiekama sumenkinti ar išaukštinti vienos ar kitos teisinės sistemos, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas nėra neteisis, teigdamas, jog rekomendacijos ir rezoliucijos nėra tiesiogiai taikomi teisės aktai. Visgi visa apimtimi teisinės valstybės ir pagarbos žmogaus teisėms principais besiremiančioje valstybėje siauras ir formalus neįpareigojančių teisės aktų vertinimas, neatsižvelgiant į platesnį kontekstą, iš esmės nėra perspektyvus. Deja, bėgant laikui šis požiūris Lietuvos teismų praktikoje nepasikeitė, bet atvirkščiai, galima teigti, kad dar labiau įsitvirtino. Iš naujesnių pavyzdžių galima pateikti 2017 m. vasario 21 d. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo nutartį: „<...> pabrėžtina, jog tiek Europos kalėjimų taisyklės, tiek Europos komiteto prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą pozicija yra valstybėms narėms skirtos rekomendacijos dėl minimalių standartų, taikytinų laisvės atėmimo vietose. Valstybės raginamos remtis jais taikydamos savo įstatymus ir strategijas bei užtikrinti plačią jų sklaidą teisminėms institucijoms, įkalinimo įstaigų darbuotojams bei asmenims, kuriems atimta laisvė. Taigi, šie dokumentai iš esmės yra rekomendacinio pobūdžio, nėra teisiškai privalomi <...>“ (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 m. vasario 21 d. nutartis administracinėje byloje). Šia nutartimi remiamasi ir 2020 m. apygardų administracinių teismų praktikoje³. Dėl šios priežasties svarbu dar kartą pabrėžti, kad vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes, kaip niekur kitur, rekomendacinio pobūdžio teisės aktų nuostatos, įtvirtina ir detalizuoja pamatinius bendražmogiškais vertybėmis paremtus elgesio su nuteistais asmenimis standartus. Todėl net ir rekomendacinio pobūdžio tarptautinės teisės nuostatos, kaip minėta, nustato bendras gaires valstybėms, o jų netaikant atsiradęs bausmių taikymo ir vykdymo kultūros išskirtinumas, palyginti su kitomis valstybėmis, ilgalaikėje perspektyvoje apsunkins glaudžių politinių ir kultūrinių santykių puoselėjimą (Christie, 1998, p. 6).

¹ Pažymėtina, kad taip pat pateikiama nuoroda ir į Šveicarijos Federalinio Aukščiausiojo Teismo 1992 m. vasario 12 d. priimtą sprendimą (BGE 118 Ia, p. 64 ir kt., 70).

² Iš naujesnių žr., pavyzdžiui, 2017 m. balandžio 25 d. priimtą sprendimą byloje *Rezmives ir kiti v. Rumunija* (Nr. 61467/12, 39516/13, 48231/13 ir 68191/13).

³ Žr., pavyzdžiui, 2020 m. vasario 11 d. Vilniaus apygardos administracinio teismo sprendimą byloje Nr. 11-1270-541/2020.

Tam tikrais atvejais orientacija į tarptautinius elgesio su nuteistaisiais standartus išreiškiama ir nacionalinių institucijų dokumentuose. Pavyzdžiui, Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus 2021 m. sausio 7 d. įsakyme „Dėl nuteistųjų laisvės atėmimo bausme resocializacijos reformos Lietuvoje koncepcijos patvirtinimo“ Nr. V-5 įtvirtinta, kad šios koncepcijos tikslas yra sukurti teorinį pagrindą nuteistųjų laisvės atėmimo bausme resocializacijos reformai ir nubrėžti pagrindines jos įgyvendinimo kryptis artimiausiam 5–10 metų laikotarpiui. O taip pat *expressis verbis* (pažodžiui) nurodyta, kad tokio tikslo bus siekiama, be kita ko, vadovaujantis tarptautiniais laisvės atėmimo bausmės vykdymo standartais (Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos..., 2021). Taip pat ir Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus pažymose nagrinėjant nuteistųjų skundus tyrimo metu plačiai remiamasi tarptautinės teisės nuostatomis, vertinant tam tikrų veiksmų ar sąlygų atitikimą joms (žr., pavyzdžiui, 2021 m. vasario 2 d. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus pažymą Nr. 4D-2020/1-1384 „Dėl X skundo prieš Marijampolės pataisos namus“). Nesigilinant į nurodytų aktų turinį, svarbu tai, jog tokiu būdu irgi parodoma nemenka tarptautinių standartų įtaka šioje srityje.

Apibendrinant, tiek privalomojo, tiek rekomendacinio pobūdžio tarptautinės teisės standartai yra gerosios praktikos pavyzdžiai. Valstybei, siekiančiai neišsiskirti iš regiono teisinės ir kultūrinės erdvės, taip pat priartėti prie pagarbos žmogaus teisėms paremtų tradicijų, rekomendacijų ir rezoliucijų formalus neprivalomumas neturi būti pagrindas jų atmetimui, reikšmės sumenkinimui, siauram ir atsietam jų vertinimui.

2. TARPTAUTINĖS TEISĖS STANDARTŲ VYKDANT SU LAISVĖS ATĖMIMU SUSIJUSIAS BAUSMES APŽVALGA

Pagal tai, kur įtvirtinti, su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymui reikšmingi tarptautinės teisės standartai skirstomi į įtvirtintus Konvencijose, Jungtinių Tautų (toliau – ir JTO) rekomendacijose, Europos Tarybos (toliau – ir ET) rekomendacijose, kituose tarptautinės teisės dokumentuose ir direktyvose.

2.1. Konvencijos

1950 m. lapkričio 4 d. pasirašyta ir 1953 m. rugsėjo 3 d. įsigaliojusi Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija yra viena pagrindinių pagarbos žmogaus teisėms principus įtvirtinančių daugiašalių tarptautinių sutarčių, pagal kurią Europos Tarybos narės įsipareigojo užtikrinti Konvencijoje apibrėžtas teises ir laisves ne tik savo šalių piliečiams, bet ir visiems esantiems jų jurisdikcijoje asmenims. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos tikslas yra visuotinis – siekti, kad Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje skelbiamos teisės būtų visuotinai ir veiksmingai pripažįstamos ir kad jų būtų laikomasi ginant ir toliau įgyvendinant žmogaus teises ir pagrindines laisves (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada). Visgi betarpiškų sąsajų tarp Konvencijos ir su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymu nėra, taip pat Konvencija neįtvirtina ir tiesioginių su nuteistųjų resocializacijos tikslu susijusių nuostatų. To priežastys siejamos su tuo, kad ŽTK pirmiausia pabrėžia draudimą kankinti ir kitais panašiais būdais pažeidžiant teisinės valstybės principą elgtis su kaltinamaisiais ir nuteistaisiais (Dünkel, 2017, p. 121).

Reikšminga tampa pagal Konvenciją įsteigto Europos Žmogaus Teisių Teismo jurisprudencija, kurioje atliekama įkalinimo problemų analizė sietina ir su bausmių vykdymo tikslais. EŽTT savo praktikoje asmens laikymą žmogaus orumą žeminančiomis sąlygomis traktuoja kaip asmens kankinimą arba nežmonišką elgesį su juo, taip pat galima rasti ekstremalaus įstaigų perpildymo ir nepakankamos erdvės, nesuteikiančios privatumo ir saugumo, problemų analizės⁴. Nors EŽTT praktikoje nenumatyta joks bendras visiems atvejams taikytinas minimalaus gyvenamojo ploto įkalinimo įstaigoje dydis, visgi remiantis Kankinimų prevencijos komiteto suformuluotais standartais šioje srityje, pripažįstama, kad ekstremalaus perpildymo ir su tuo susijusių netinkamų higienos sąlygų kontekstas gali būti prilygintas asmens kankinimui ir konstatuotas ŽTK 3 straipsnio pažeidimas (Van Zyl Smit, Snacken, 2009, p. 32–33).

⁴ Žr., pavyzdžiui, klasika šioje srityje tapusį 2002 m. liepos 15 d. priimtą sprendimą byloje *Kalašnikovas v. Rusija* (Nr. 47095/99).

1987 m. lapkričio 26 d. priimta Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (toliau – ir Europos konvencija prieš kankinimą) įsigaliojo 1989 m. vasario 1 d. (Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, 1989). Lietuvos Respublika ją ratifikavo 1998 m. rugsėjo 15 d. Kartu dėl identiško reguliavimo dalyko paraleliai paminėtina ir 1984 m. gruodžio 10 d. priimta Jungtinių Tautų konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (toliau – ir Jungtinių Tautų konvencija prieš kankinimą), kuri įsigaliojo 1987 m. birželio 26 d. Lietuvos Respublika prie pastarosios konvencijos prisijungė 1991 m. rugsėjo 10 d. Turinio prasme šios konvencijos yra panašios, kadangi tiek Europos lygmeniu, tiek pasauliniu (Jungtinių Tautų narių) mastu daugelis aspektų dubliuojasi. Abiejų konvencijų nuostatos išplaukia iš jau aptartos Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 3 straipsnio.

Europos konvencijos prieš kankinimą preambulėje įtvirtintas priminimas Europos Tarybos ir šios konvencijos narėms, kad pagal ŽTK 3 straipsnį niekam negali būti taikomas kankinimas arba kitoks žiaurus, nežmoniškas ar žeminantis elgesys ir baudimas. Jungtinių Tautų konvencijos prieš kankinimą 2 straipsnio 1 dalyje nustatyta, kad *„kiekviena valstybė, šios Konvencijos Šalis, imasi veiksmingų įstatymų leidybos, administracinių, teisminių arba kitų priemonių, kad būtų užkirstas kelias kankinimo veiksmams bet kurioje jos jurisdikcijai priklausančioje teritorijoje“* bei detalizuojami kiti atvejai, susiję su kankinimų uždraudimu ir prevencija. Visgi abiejų konvencijų nuostatos yra gana lakoniškos, o pačios konvencijos pasižymi abstraktumu, tačiau jos svarbios ne vien tik dėl humanizmo principus tarptautinėje erdvėje įtvirtinančių bendrų kankinimo uždraudimo ir prevencijos taisyklių, bet ir dėl specifinių institucinių modelių, kurie užtikrina abiejų konvencijų nuostatų laikymąsi jų narėse (apie tai plačiau rašoma darbo 3 skyriuje).

Paskutinė reikšminga vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes yra 1989 m. lapkričio 20 d. priimta Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija (toliau – ir Vaiko teisių konvencija), kuri įsigaliojo 1992 m. kovo 1 d. (Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, 1992). Lietuvos Respublika ją ratifikavo 1992 m. liepos 3 d. Vaiko teisių konvencijos tekstas yra gana išsamus, visgi reguliuoja pakankamai siaurą ir konkrečią sritį. Lakoniškai išdėstytų nuostatų apie bausmių vykdymą galima rasti jos 37 straipsnyje, kuriame įtvirtintos tokios aksiomos kaip: *„nei mirties bausmė, nei įkalinimas iki gyvos galvos, nenumatant išlaisvinimo galimybių, neskiriami už nusikaltimus, padarytus jaunesnių kaip 18 metų asmenų; Vaikas areštuojamas, sulaukomas ar įkalinamas pagal įstatymą, tik kraštutiniu atveju ir kiek įmanoma trumpesniai laikui; su kiekvienu vaiku, kuriam atimta laisvė, būtų elgiamasi žmoniškai, kad būtų gerbiamas jo orumas atsižvelgiant į jo amžiaus*

asmenu poreikius”. Taigi Vaiko teisių konvencija reikšminga išskirtinės kalinių grupės – nepilnamečių – teisių užtikrinimo srityje, o jos nuostatos, kaip ir kitų jau aptartų konvencijų, pasižymi abstraktumu (apie laisvės atėmimo bausmės vykdymo ypatumus nepilnamečiams plačiau rašoma darbo 4 skyriaus 4.7. poskyrio 4.7.3. skirsnyje).

Apibendrinant, viena reikšmingiausių su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymui yra Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Joje įtvirtintos pagrindinės žmogaus teisės ir laisvės turi būti orientyras visų pagarbos žmogaus teisėms paremtų bausmių vykdymo sistemų formavimui. Ne mažiau svarbios ir Europos Tarybos bei Jungtinių Tautų konvencijos prieš kankinimą, o atskirai kalinių grupei – nepilnamečiams – skirta Vaiko teisių konvencija. Visgi šios konvencijos įtvirtina pamatines žmogaus teises ir principus, todėl pasižymi abstraktumu. Dėl šios priežasties didelis vaidmuo tenka toliau aptariamiems neprivalomo pobūdžio tarptautinės teisės aktams.

2.2. Jungtinių Tautų rekomendacijos

Su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymui bene reikšmingiausia yra 2015 m. gruodžio 17 d. Jungtinių Tautų Generalinės asamblėjos priimtos Jungtinių Tautų Standartinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės (vadinamosios Mandelos taisyklės) (toliau – Mandelos taisyklės). Šia rekomendacija iš esmės buvo modernizuotos dar 1957 m. priimtos Jungtinių Tautų tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės. Mandelos taisyklių bendrieji principai (1–5 taisyklės) pabrėžia pagarbą žmogaus orumui, taip pat įtvirtina kankinimų ir diskriminacijos draudimą. Kreipiamas dėmesys ir į ypatingą poreikį apsaugoti „pažeidžiamų“ asmenų grupes, išskiriamas sąlygų įkalinimo įstaigose prilyginimo sąlygoms laisvėje principas, pabrėžiama jo reikšmė, kartu draudžiami apsunkinimai ir ribojimai, kurie viršija įprastą kalinimą. Atkreiptinas dėmesys į 4 taisyklę, kurioje įtvirtintas pagrindinis įkalinimo tikslas yra visuomenės apsauga ir nusikalstamumo mažinimas. Taip pat nurodyta, kad numatytų tikslų galima pasiekti tik tuo atveju, jeigu kalinimo laikotarpiu bus užtikrintas nuteistų asmenų reintegravimas į visuomenę po paleidimo į laisvę. Šiems tikslams pasiekti turi būti pasitelkiamas švietimas, bendrasis ugdymas ir profesinis lavinimas, darbas bei kitos paramos ir pagalbos formos.

Mandelos taisyklių aktualumas pasireiškia ir tuo, kad jose pakankamai aiškiai įtvirtinta resocializacijos koncepcija (apie resocializaciją plačiau 4 skyriaus 4.1. poskyryje). Pabrėžiama individualių kalinimo planų būtinybė su juose numatytais kalinimo atvėrimo priemonėmis, be kita ko, apimančias ir apgyvendinimą atviro tipo kalinimo įstaigose. Tokiu būdu propaguojamas laipsniško rengimo paleidimui į laisvę modelis (Dünkel, 2017, p. 134). Atviro tipo įkalinimo įstaigos laikomos labiausiai tinkama efektyvios integracijos

į visuomenę forma, pabrėžiant būtinybę išlaikyti socialinius ryšius ir santykius su asmenimis už įkalinimo įstaigų ribų. Akcentuojamas ir valstybinių institucijų bei nevyriausybinių organizacijų vaidmuo šiame procese. Taigi taisyklės aiškiai orientuoja į modernią resocializacijos sampratą ir perėjimo į gyvenimą laisvėje tinklo vadybą (Dünkel, 2017, p. 134).

Iš kitų Jungtinių Tautų rekomendacijų, reikšmingų vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes, paminėtinos 1990 m. gruodžio 14 d. priimtos Jungtinių Tautų nepilnamečių, iš kurių atimta laisvė, apsaugos taisyklės (vadinamosios Havanos taisyklės), 1985 m. lapkričio 29 d. priimtos Jungtinių Tautų Standartinės minimalios teisingumo vykdymo nepilnamečiams taisyklės (vadinamosios Pekino taisyklės), taip pat 1988 m. gruodžio 9 d. priimtas Jungtinių Tautų principų, kuriais siekiama apsaugoti kalinamus asmenis, sąvadas.

2.3. Europos Tarybos rekomendacijos

Europos mastu pagrindinę ir didžiausią įtaką Europos Tarybos narių bausmių vykdymo teisės nuostatomis turi 2006 m. sausio 11 d. 952-ame Ministrų Komiteto ministrų pavaduotojų posėdyje priimta Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių (toliau – Europos kalėjimų taisyklės). Šiuo metu tai yra vienintelis regioninis tarptautinis dokumentas, kuriame plačiausiai apimami specialūs elgesio su įkalintais asmenimis standartai. Šią rekomendaciją sudaro 108-ios taisyklės, išsidėsčiusios skirtinguose skyriuose, todėl išryškinamas išsamaus reglamentavimo siekis šioje srityje. Europos kalėjimų taisyklėse tiesiogiai ar netiesiogiai skatinami aukštesni standartai ir garantuojamos minimalios humaniško ir padoraus elgesio su įkalintais asmenimis sąlygos (Usik, 2010, p. 341). Be to, Europos kalėjimų taisyklės taikomos ir EŽTT praktikoje bei CPT standartuose.

Europos kalėjimų taisyklės I dalyje, kurią sudaro 1–13 punktai, nustato pagrindinius principus, taip pat įtvirtina nuostatas dėl jos taikymo sričių. II dalyje, kurią sudaro 14–38 punktai, nustatytos bendrosios kalinimo sąlygos, taip pat įtvirtintos tam tikros išimtinės taisyklės kai kurioms įkalintųjų grupėms, pavyzdžiui, moterims, užsieniečiams ir pan. III dalis (39–48 punktai) apima sveikatos apsaugą, IV dalis (49–70 punktai) saugumą ir tvarką. V dalyje (71–91 punktai) reglamentuojama įstaigų vadyba ir personalas. VI dalis (92–93.2. punktai) nustato tris inspektavimo ir priežiūros taisykles. Specialios nuostatos suimtiems kaliniams numatytos VII dalyje (94–101 punktai), tuo tarpu VIII dalis skirta laisvės atėmimo bausmę atliekantiems kaliniams.

Europos kalėjimų taisyklių reikšmė bausmių vykdymo srityje užima ypatingą vietą, todėl šiame magistro darbe nagrinėjamos problemos vienaip ar kitaip neišvengiamai bus susijusios ir su šioje rekomendacijoje įtvirtintomis nuostatomis. Mokslinėje literatūroje sutinkama, kad Europos kalėjimų taisyklės apskritai laikytinos pavykusia modernizacija, be abejonės, tarnaujanti žmogaus teisių standartų įgyvendinimui ir kokybės užtikrinimui, kurianti kokybiškai geresnę ir resocializaciją orientuotą kalinimo sistemą (Dünkel, 2017, p. 128).

Siekiant užtikrinti aukščiausią įkalintų asmenų apsaugą, taip pat kad Europos kalėjimų taisyklės atspindėtų kiek įmanoma naujausias realijas, susijusias ir su po 2006 m. priimtais tarptautiniais bei regioniniais standartais, jos turėjo būti peržiūretos (2020 m. liepos 1 d.). Šio proceso metu buvo atsižvelgiama į tokius tarptautinės teisės aktus ir standartus, kaip Mandelos taisyklės, Jungtinių Tautų Bankoko taisyklės, CPT standartai, EŽTT sprendimai. Kartu buvo atsižvelgiama ir į kitas Europos Tarybos rekomendacijas, pavyzdžiui, dėl kalinamų užsieniečių. Taigi buvo peržiūretos ir papildytos taisyklės, reglamentuojančios kalinimą vienvietėje kameroje (angl. *solitary confinement*) (24, 53 ir 60.5. taisyklės), įrašų ir dokumentų tvarkymą (15.1. taisyklė), moterų kalinimą (34 taisyklė), užsieniečių kalinimą (37 taisyklė), įkalintųjų fizinio sutramdymo priemonių (angl. *restraints*) naudojimą (68 taisyklė), skundus (70 taisyklė), tinkamą darbuotojų pasirengimą (Taisyklės 71-91) ir patikrinimus bei stebėjimą (Taisyklės 92 ir 93).

Europos Tarybos mastu paminėtinos ir kitos su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymą atitinkamais aspektais reguliuojančios rekomendacijos: 2018 m. balandžio 4 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija CM/Rec (2018) 5 valstybėms narėms dėl vaikų, kurių tėvai įkalinti; 2017 m. kovo 22 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Rec (2017) 3 valstybėms narėms dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių; 2014 m. vasario 19 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Rec (2014) 3 valstybėms narėms dėl pavojingų nusikaltėlių; 2012 m. spalio 10 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Rec (2012) 12 valstybėms narėms dėl įkalintų užsieniečių; 2008 m. lapkričio 5 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Rec (2008) 11 valstybėms narėms dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės; 1999 m. rugsėjo 30 d. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (99) 22 valstybėms narėms dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo ir daugelis kitų rekomendacijų.

Rekomendacijų gausa Europos Tarybos (ir Jungtinių Tautų) lygmeniu liudija, viena vertus, apie išsamaus reglamentavimo siekį bausmių vykdymo srityje, antra vertus, apie tai,

kad bausmių (ypatingai laisvės atėmimo bausmės) vykdymas yra jautri ir žmogaus teisių kontekste problematiška sritis, reikalaujanti tam tikro subtilumo ir rūpestingumo.

2.4. Kiti tarptautinės teisės dokumentai

Aptartos konvencijos bei rekomendacijos yra pagrindinė su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymo reguliavimo forma tarptautinėje erdvėje. Visgi šioje srityje egzistuoja ir kiti aktualūs tarptautinės teisės dokumentai, kurie, kaip ir rekomendacijos, nėra privalomi valstybėms, tačiau taip pat regioniniu lygmeniu perteikia bendrą orientaciją ir pasiūlo tam tikrų praktikoje pasitaikančių problemų sprendimo galimybes, todėl atsižvelgti į juos taip pat patartina.

2019 m. spalio 9 d. priimtos Europos Tarybos Europos nusikaltimų problemų komiteto parengtos Kalėjimų ir probacijos personalui keliamų reikalavimų, atrankos, išsilavinimo, mokymo ir profesinės karjeros gairės. Tinkama įkalinimo įstaigų (ir probacijos tarnybų) personalo kompetencija, švietimas ir motyvacija yra viena iš esminių sąlygų, siekiant kiek įmanoma labiau įkalinimo sistemose įtvirtinti pagarbos žmogaus teisėms principus, skatinti nuteistų asmenų socialinę integraciją ir taip užtikrinti šių asmenų pakartotinio nusikalstamumo prevenciją. Todėl nurodytos gairės nustato reikalavimus ir sąlygas su laisvės atėmimu susijusių bausmių atlikimo vietos darbuotojų atrankai, išsilavinimui, profesinei karjerai, kartu įtvirtindamos ir bendrus jiems keliamus reikalavimus.

2016 m. rugsėjo 28 d. priimta Europos Tarybos baltoji knyga dėl kalėjimų perpildymo (Europos Tarybos baltoji knyga dėl kalėjimų perpildymo, 2016) (toliau – ir Europos Tarybos baltoji knyga). Įkalinimo įstaigų perpildymas yra viena opiausių problemų, egzistuojančių iki šių dienų. Ši problema periodiškai akcentuojama tiek EŽTT praktikoje⁵, tiek ir CPT metinėse ataskaitose⁶. Europos Tarybos baltojoje knygoje išsamiai pristatoma jos pozicija dėl įkalinimo įstaigų perpildymo ir kalinių skaičiaus augimo, aptariamos esminės priežastys, lėmusios per dažną laisvės atėmimo bausmės taikymą ir įkalinimo įstaigų perpildymą, taip pat pasiūlomi jų sprendimo būdai, aptariamos nacionalinės strategijos ir veikimo planai siekiant suvaldyti įkalinimo įstaigų perpildymą.

Vykdamas su laisvės atėmimu susijusias bausmes aktualūs ir kiti tarptautinės teisės dokumentai, kaip antai 2017 m. kovo 16 d. priimtos Europos Tarybos Europos nusikaltimų problemų komiteto parengtos Gairės ir Parankinė knyga įkalinimo įstaigų ir probacijos

⁵ Iš naujesnių, žr., pavyzdžiui, 2020 m. sausio 1 d. priimtą sprendimą byloje J.M.B. ir kiti v. Prancūzija (Nr. 9671/15 ir 31 kiti).

⁶ Žr. pvz., 31-ąją bendrąją CPT veiklos ataskaitą CPT/Inf (2021) 5, <https://rm.coe.int/1680a63c72>, 92-107 punktai.

tarnybų darbuotojams dėl radikalizavimosi ir smurtinio ekstremizmo, taip pat ir 2017 m. spalio 5 d. priimta Europos Parlamento rezoliucija dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose.

Aptarti su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymui aktualūs tarptautinės teisės aktai ir nuostatos kartu parodo, jog tai nėra vien tik nacionalinio reglamentavimo sritis. Nėra abejonų, jog Europos Taryba ir Jungtinės Tautos toliau aktyviai dalyvaus kuriant ir tobulinant rekomendacijas, o jeigu šiuo metu egzistuojančios problemos bausmių vykdymo srityje išliks, neatmetama galimybė sulaukti ir daugiau konvencijų – taigi privalomų nuostatų šiais klausimais – atsiradimo.

2.5. Direktyvos

Su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymo klausimai reglamentuojami ir Europos Sąjungos lygmeniu. Šioje vietoje atkreiptinas dėmesys į Europos Sąjungos Tarybos 2008 m. lapkričio 27 d. pamatinį sprendimą 2008/909/TVR dėl nuosprendžių baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo principo taikymo skiriant laisvės atėmimo bausmes ar su laisvės atėmimu susijusias priemones, siekiant jas vykdyti Europos Sąjungoje (toliau – Pamatinis sprendimas). Svarbu pastebėti, kad nors poskyrio pavadinimas yra „direktyvos“, o nurodytas pamatinis sprendimas, po Lisabonos sutarties pamatinių sprendimų nebeliko, visgi senesni (įskaitant minėtąjį), kurie nebuvo pakeisti direktyvomis, galioja toliau.

Nurodytame Pamatiniame sprendime reglamentuojami nuteistųjų su laisvės atėmimu susijusia bausme perdavimo toliau atlikti bausmę Europos Sąjungoje klausimai. Kadangi Pamatinis Sprendimas, kaip ir direktyvos, nėra tiesiogiai taikomas teisės aktas, Lietuvoje šiuos klausimus reguliuoja įstatymas dėl Europos Sąjungos valstybių narių sprendimų baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo ir vykdymo.

Kaip matyti, šie teisės aktai apima tarptautinio teisinio bendradarbiavimo sritį, kurioje sprendžiami Europos Sąjungos valstybių narių nuosprendžių baudžiamosiose bylose pripažinimo ir vykdymo klausimai, nuteisto asmens perdavimo (neperdavimo) kitai Europos Sąjungos valstybei narei (toliau) atlikti su laisvės atėmimu susijusią bausmę pagrindai ir pan. Tiek Pamatiniame sprendime, tiek minėtame įstatyme nuteistojo perdavimas paremtas aksioma, kad su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymas gimtojoje valstybėje sudarys palankesnes sąlygas tokio asmens resocializacijai. Visgi galiojant laisvo asmenų judėjimo Europos Sąjungoje principui, pastebima kalinamų užsieniečių skaičiaus Vakarų Europos valstybėse augimo tendencija, o tai rodo, jog resocializacijos tikslas tarptautiniame teisiniame bendradarbiavime, bent tarp Europos

Sąjungos valstybių narių, praranda savo reikšmę, kadangi šio tikslo sėkmingai (tam tikrais atvejais ir veiksmingiau) galima siekti ir kitoje, ne nuteistojo nuolatinės gyvenamosios vietos ar pilietybės, valstybėje. Taigi šiuo atveju su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymo klausimai reguliuojami per visai kitą – teisinio bendradarbiavimo – prizmę, todėl toliau šiame magistro darbe nebus aptariami.

Be to, galima paminėti 2012 m. spalio 25 d. Europos Parlamento ir Tarybos Direktyvą 2012/29/ES, kuria nustatomi būtiniausi nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai (toliau – Direktyva). Šio ES teisės akto paskirtis – užtikrinti, kad visi nukentėję nuo nusikaltimo asmenys turėtų veiksmingas teises į informaciją, pagalbą ir apsaugą proceso metu. Kitaip tariant, Direktyva skirta geresnės kasdienės nukentėjusių nuo nusikaltimų asmenų patirties visoje Europos Sąjungoje suteikimui.

Nors Direktyva labiau orientuota į baudžiamąjį procesą, t. y. nusikalstamų veikų tyrimą ir bylų nagrinėjimą teisme, tam tikros nuostatos aktualios ir vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes. LR BVK 52 straipsnio 3 dalies 8 punkte kaip viena iš nuteistųjų laisvės atėmimo bausme resocializacijos priemonių yra įtvirtintos ir atkuriamojo pobūdžio⁷ priemonės, kuriomis siekiama sutaikyti nuteistąjį ir nukentėjusįjį bei atlyginti nusikalstama veika padarytą žalą. Šioje vietoje Direktyva įpareigoja valstybes nares imtis aukų apsaugos nuo antrinės ir pakartotinės viktimizacijos, bauginimo ir keršto priemonių, taikytinų, jeigu teikiamos kokios nors atkuriamojo teisingumo paslaugos. Taip pat Direktyva išvardija kompetentingų ir saugių atkuriamojo teisingumo paslaugų teikimo sąlygas. Be to, Direktyva bendrai skatina baudžiamosios justicijos sistemoje dirbančių specialistų mokymus, rekomenduoja rengti tiek bendro pobūdžio, tiek specialius mokymus, siekiant padidinti šių asmenų informuotumą apie aukų poreikius. Taigi Direktyva pateikia Europos Sąjungos lygmeniu tam tikras nuostatas, kurios gali būti reikšmingos vykdant ir su laisvės atėmimu susijusias bausmes.

2.6. Tarptautinės teisės standartų įgyvendinimas ir laikymosi kontrolė

Konvencijas ratifikavusios valstybės, siekdamos visiškai įvykdyti savo įsipareigojimus, privalo užtikrinti veiksmingą jų įgyvendinimą savo nacionalinėje teisinėje sistemoje. Šiuo metu Europoje bene labiausiai paplitusi vadinamoji paralelinė tarptautinės ir vidaus teisės derinimo sistema, kuri grindžiama taisykle, kad tarptautinės sutartys transformuojamos šalies teisės sistemoje (inkorporuojamos į ją). Toks tarptautinių sutarčių realizavimo būdas įtvirtintas ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje. Todėl konvencijų nuostatos turi tapti

⁷ Šiuo atveju svarbu skirti atkuriamojo pobūdžio priemones ir mediacijos procesą, kadangi pastarasis yra tik dalis atkuriamojo teisingumo koncepcijos.

valstybės vidaus teisės sudedamąja dalimi, ir neturi būti jokių kliūčių joms taikyti teismuose ir kituose teisinę gynybę vykdančiuose organuose (Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada).

Šiuo atveju unikali aptarta Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Siekiant prižiūrėti, kaip valstybėse Konvencijos dalyvėse laikomasi žmogaus teisių ir laisvių apsaugos reikalavimų, 1959 m. buvo įsteigtas specialus tarptautinis institucinis kontrolės mechanizmas – Europos Žmogaus Teisių Teismas⁸. Pamatinės žmogaus teisės tradiciškai buvo suprantamos kaip suteikiančios asmeninės laisvės apsaugą nuo į ją per daug besikišančios valstybės (angl. *intrusive state*). Dėl šios priežasties atsirado negatyvios valstybių pareigos, kurių esmė buvo draudimas valstybėms nepagrįstai kištis į jos piliečių asmenines teises ir laisves. Laikui bėgant toks pakankamai siauras žmogaus teisių supratimas pasirodė esąs ne visai pagrįstas. Pamatinės teisės vis dažniau pradėjo būti suvokiamos ne vien tik kaip ribų nustatymas valdžios institucijoms, bet ir kaip pozityvių pareigų joms įtvirtinimas. Šiuo požiūriu valstybėms atsirado pozityvi pareiga remti įvairias priemones, kuriomis asmuo pats galėtų užtikrinti savo pamatines teises, o EŽTT suvaidino svarbų vaidmenį perėjimo prie pozityvių įsipareigojimų pamatinių teisių atžvilgiu raidoje. Taigi veiksmingos ŽTK įtvirtintų teisių apsaugos principo įtakoje EŽTT jurisprudencija valstybėms įtvirtino pozityvias pareigas (Leloup, 2020, p. 482), kurios pasireiškia ir vykdam su laisvės atėmimu susijusias bausmes.

Priimti EŽTT sprendimai yra privalomi ir valstybės turi pareigą jų laikytis. Be kita ko, sprendimų įvykdymą prižiūri Europos Tarybos Ministrų Komitetas. Taigi EŽTT, įgyvendindamas veiksmingos ŽTK nuostatų apsaugos principą, užtikrina, kad ratifikavusios valstybės realiai suteiktų savo piliečiams joje įtvirtintas teises ir garantijas.

Tuo tarpu Europos Tarybos, Jungtinių Tautų bei kitų tarptautinių institucijų priimtų rekomendacijų, rezoliucijų ar kitų panašaus pobūdžio tarptautinės teisės aktų įgyvendinimas, kaip minėta, priklauso nuo valstybės geros valios ir noro tobulėti, todėl nesivadovavimas jose įtvirtintomis nuostatomis nacionalinėje teisėje nesukelia valstybei jokių formalių teisinių padarinių. Nepaisant tokios formalios išvados yra sukurti instituciniai modeliai, kurie atlieka išorinę šiuose teisės aktuose įtvirtintų nuostatų laikymosi kontrolę tiek tarptautiniu, tiek nacionaliniu lygmeniu.

Europos konvencijos prieš kankinimą vienas iš pagrindinių uždavinių buvo sukurti specialų institucinį mechanizmą, kuris atliktų išorinę kankinimų prevencijos užtikrinimo

⁸ Tiesa, iš pradžių šį kontrolės mechanizmą sudarė Europos Žmogaus Teisių Komisija, Ministrų Komitetas ir Europos Žmogaus Teisių Teismas. Tik nuo 1998 m. lapkričio 1 d., kai įsigaliojo ŽTK Vienuoliktasis papildomas protokolai, vietoje Europos Žmogaus Teisių Komisijos ir buvusio Europos Žmogaus Teisių Teismo buvo įsteigtas nuolat veikiantis Europos Žmogaus Teisių Teismas.

valstybėse Konvencijos dalyvėse kontrolę, todėl 1989 m. buvo įsteigtas Europos Kankinimų prevencijos komitetas (CPT). Europos konvencijos prieš kankinimą 1 straipsnis įtvirtina, kad šis „Komitetas turi inspektavimo pagrindais ištirti asmenų, iš kurių atimta laisvė, priežiūrą, siekdamas, jei reikia, sustiprinti tokių asmenų apsaugą nuo kankinimo ir kitokio žiauraus, nežmoniško ar žeminančio elgesio ir baudimo“. Taigi CPT nuo pat jo įsteigimo tapo svarbiu minimalių europinių standartų priežiūros ir kontrolės instrumentu, prisidedančiu užkertant kelią nežmoniškam elgesiui (Dünkel, 2017, p. 132).

Kiekvienais metais skelbiama CPT metinė bendroji ataskaita. Šiose ataskaitose įtvirtinami svarbiausius principus apibendrinantys standartai. Šių ataskaitų pagrindas yra periodiškai arba netikėtai (*ad hoc*) atliekami CPT delegacijos vizitai Europos Tarybos valstybėse narėse, kuriose tikrinamos su laisvės atėmimu susijusių bausmių atlikimo vietos⁹. Kiekvieno vizito valstybėje pabaigoje, CPT delegacija susitinka su kompetentingais ministrais ir (arba) kitais Vyriausybės pareigūnais ir pateikia jiems preliminarias savo pastabas (įskaitant įtarimus dėl netinkamo elgesio su nuteistaisiais)¹⁰. Netrukus po vizito šios pastabos raštu perduodamos nacionalinėms valdžios institucijoms. Nacionalinių institucijų prašoma per nurodytą laikotarpį pateikti išsamų atsakymą dėl priemonių, kurių buvo imtasi įgyvendinant CPT rekomendacijas. Europos konvencijos prieš kankinimą 10 straipsnio 2 dalyje nustatyta, kad „jei valstybė dalyvė nepritaria bendradarbiavimui arba, Komiteto rekomenduojama, atsisako gerinti situaciją, Komitetas gali po to, kai valstybei dalyvei buvo sudaryta galimybė susipažinti su jo nuomone, savo narių dviejų trečdalių balsų dauguma padaryti viešą pareiškimą šiuo klausimu“.

Remiantis Europos Kankinimų prevencijos komiteto ataskaitomis, daugelyje valstybių buvo paspartintos įkalinimo sistemos reformos. Tačiau vien spaudimo iš išorės nepakanka, privalo būti pakankamai vidinės kompetencijos ir noro keisti padėtį, nuoširdžiai atpažįstant žmogaus orumą žeminančių sąlygų nepriimtinumą (Dünkel, 2017, p. 132). Dėl šios priežasties CPT veikla sudarė prielaidas atsirasti ir nacionalinėms su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymo kontrolės sistemoms. Nyderlanduose atsirado nepriklausomas Skundų komitetas, Lenkijoje ir Anglijoje – ombudsmenai. Taip pat Vokietijoje ir Prancūzijoje buvo pradėta stiprinti teisingumo institucinė kontrolė, Vengrijoje atsirado parlamentinė žmogaus teisėms įgalioto atstovo kontrolė, kartu buvo įsteigtas Žmogaus teisių biuras Latvijoje (Dünkel, 2017, p. 132). Lietuvoje tokią išorinę kontrolę atlieka Seimo kontrolierių įstaigos. 2014 m. sausio 1 d. įstatymu jiems buvo pavesta funkcija –

⁹ Paskutinis toks vizitas Lietuvoje įvyko 2021 m. gruodžio mėn. žr. <https://www.coe.int/en/web/cpt/-/council-of-europe-anti-torture-committee-visits-lithuan-2>

¹⁰ Kankinimų prevencijos komiteto ataskaitas ir Lietuvos Respublikos Vyriausybės atsakymus galima rasti internete. Prieiga per internetą: <https://www.coe.int/en/web/cpt/lithuania>.

nacionalinė kankinimų prevencija laisvės apribojimo vietose pagal Jungtinių Tautų konvencijos prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį, ar baudimą fakultatyvų protokolą. Vykdydami šią funkciją, panašiai kaip ir CPT, Seimo kontrolieriai reguliariai lankosi įvairiose laisvės apribojimo (plačiaja prasme) vietose, atlieka jų vertinimą ir teikia atitinkamus siūlymus. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymo 19¹ straipsnio 6 dalis nustato, kad „kompetentingos institucijos privalo išnagrinėti Seimo kontrolierių siūlymus (rekomendacijas), konsultuotis su Seimo kontrolieriais dėl siūlymų (rekomendacijų) galimų įgyvendinimo priemonių ir informuoti Seimo kontrolierius apie jų pateiktų siūlymų (rekomendacijų) įgyvendinimo rezultatus“ (Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas, 1998). Be kita ko, paminėtina, kad įkalinimo įstaigose kylančios žmogaus teisių užtikrinimo problemos akcentuojamos Žmogaus teisių stebėjimo instituto¹¹ ir Lietuvos teisės instituto¹² veikloje.

Kita vertus, į rekomendacinio pobūdžio tarptautinės teisės bei institucijų suformuluotų standartų įgyvendinimą galima žvelgti ir per kitokią, kiek griežtesnę prizmę. Nepriimtinos gyvenimo sąlygos įkalinimo įstaigose ir nepakankamos kaliniams suteikiamos teisinės garantijos yra universalios problemos, kurias galima aptikti ne tik Rytų, bet ir Vakarų Europos šalyse (Dünkel, 2017, p. 132). Žvelgiant iš Europos Sąjungos teisės ir tarptautinio teisinio bendradarbiavimo perspektyvos, jeigu kalinimo sąlygos valstybėje narėje laikomos nežmoniškomis arba žeminančiomis orumą, Europos arešto orderis ar nuteistų su laisvės atėmimu susijusia bausme asmenų perdavimas į tokią valstybę gali būti neįvykdytas, kadangi tai reikštų ŽTK ir Europos Sąjungos Pagrindinių teisių chartijos pažeidimą (Raffaelli, 2017, p. 1)¹³.

¹¹ Veiklą ir žmogaus teisių stebėsenos ataskaitas žr. prieiga per internetą: www.hrmi.lt

¹² Veiklą ir mokslinius tyrimus žmogaus teisių užtikrinimo srityje bei jų ataskaitas žr. prieiga per internetą: www.teise.org

¹³ Plačiau žr. Europos Sąjungos Teisingumo Teismo 2016 m. balandžio 5 d. sprendimą byloje [Aranyosi ir Căldăraru](#) (Nr. C-404/15 ir C-659/15 PPU). Teismas konstatavo, kad Europos arešto orderio vykdymas gali būti atidėtas ir galiausiai atsisakyta jį įvykdyti, jeigu nuteistam asmeniui dėl įkalinimo sąlygų, kurios jam būtų taikomos, jei jis būtų perduotas Europos arešto orderį išdavusiai valstybei narei, kiltų nežmoniško ar orumą žeminančio elgesio pavojus.

3. TARPTAUTINĖS TEISĖS STANDARTŲ VYKDANT SU LAISVĖS ATĖMIMU SUSIJUSIAS BAUSMES TURINYS IR ĮGYVENDINIMO PROBLEMAS LIETUVOJE

Prieš pateikiant skyriaus analizę, atkreiptinas dėmesys į arešto, kuris taip pat faktiškai yra trumpalaikis laisvės atėmimas, bausmės specifiką. Dėl trumpų arešto terminų, jo poveikis yra labiau stigmatizuojantis nei dezintegruojantis ir ilgalaikėje perspektyvoje nuteistajam tokių žalingų padarinių, kaip laisvės atėmimo bausmė, neturi. Todėl svarbu turėti omenyje, kad ne visi toliau aptariamieji probleminiai aspektai ir tarptautinės teisės standartai, pavyzdžiui, dėl įkalinimo atvėrimo, kalinių užimtumo ir pan., gali būti pritaikyti arešto bausmei. Tačiau ir šios bausmės vykdymo atvejais būtina užtikrinti orumą atitinkančias buitines sąlygas, pozityvių santykių kūrimą, drausminių nuobaudų proporcingumą, kitaip tariant – vykdant arešto bausmę taip pat turi būti vadovaujama pagarbos žmogaus teisėms reikalavimais.

3.1. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas

Totalitarinės sistemos tradiciškai procesinę teisę ir ypač bausmių vykdymą nustumdavo į mokslinio ir teisinio intereso pašalius (Sakalauskas, 2010, p. 135). Deklaratyvumu pasižymėjo ir Sovietų Sąjungos bausmių vykdymo teisė (ypač Pataisos darbų kodeksas), kadangi dauguma esminių bausmių vykdymo ir atlikimo klausimų buvo reglamentuoti vidaus reikalų ministro įsakymais (Švedas, 2003, p. 7). Dėl šios priežasties laisvu žinojimu ir teise pagrįsta mokslinė mintis buvo savaimė stabdoma, o baudžiamosios atsakomybės ir jos įgyvendinimo tikslų atskyrimas sulaukė mažai dėmesio, jie buvo arba tapatinami, arba ignoruojami, arba formuojami pagal savitus totalitarinės sistemos poreikius (Sakalauskas, 2010, p. 135).

Kriminalinės bausmės ir bausmių vykdymo tikslų tapatinimas neretai sutinkamas ir šiuolaikinės teisinės minties raidos teorijoje ir praktikoje, nors Vakarų šalyse – ypač tos, kuriose stipri baudžiamosios justicijos teorija, šiuos tikslus dažniausiai formuluoja kaip savarankiškus (Laubenthal, 2003 cituota pgl. Sakalauskas, 2010, p. 135). LR BVK 1 straipsnio 2 dalyje nurodoma, kad bausmių vykdymo įstatymų paskirtis – „*nustatyti tokia bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis*“. Taigi bausmių vykdymo srityje akcentuojamas konkretus nuteistas asmuo, kadangi bausmės poveikis yra orientuojamas būtent į jį, o ne, bendrosios prevencijos prasme, visą visuomenę. Taip pat bausmės vykdymu yra preziumuojamas pozityvus poveikis nuteistajam (kad siektų savo gyvenimo tikslų), o ne savitiksliis atpildas, kerštas, izoliavimas, nubaudimas, gniuždyimas, stigmatizacija, „atsėdėjimas“ ir pan. Pats

gyvenimo tikslų siekimas suponuojamas kaip teisėtų būdų ir priemonių mokymas(is) ir įsisavinimas. Paskutinis aspektas – galutinis bausmės vykdymo tikslas nukreipiamas į gyvenimą atlikus bausmę, taigi į tai, kas bus po įkalinimo, į gyvenimą laisvėje, bet ne į siaurą laisvės atėmimo bausmės periodą (Sakalauskas, 2020, p. 27–28). Visi šie aspektai gali būti laikomi nuteistųjų socialine integracija ir (arba) resocializacija. Būtent toks visų bausmių, įskaitant laisvės atėmimo bausmės, vykdymo tikslas užprogramuotas ir minėtoje LR BVK 1 straipsnio 2 dalyje (Sakalauskas, 2020, p. 28).

Resocializacija suvokiama kaip procesas, kuriame žmogus (naujai) mokosi gyventi visuomenėje (Sakalauskas, 2020, p. 28). Resocializacija reikalinga pirmiausia dėl to, jog asmuo pateko į įkalinimo įstaigą, bet ne todėl, kad jis nusikalto (Sakalauskas, 2020, p. 29). Įkalinimas iš esmės yra žalingas, neturintis jokio „taisomojo“, „integracinio“ ar kitokio pozityvaus poveikio, ypač jei jo turinį sudaro paprastas „atsėdėjimas“, kuriam netaikomos jokios aiškios, sisteminio, tikslinio ir kokybiško integracinio pobūdžio priemonės (Sakalauskas, 2017, p. 160). Dar 1987 m. Europos kalėjimų taisyklėse buvo įtvirtinta iš esmės įkalinimui formavusi tik nuteistojo asmens integracijos tikslą, nuostata, kad *„įkalinimas jau pats savaime dėl laisvės atėmimo yra bausmė. Todėl kalnimo sąlygos bei kalnimo įstaigos režimas, išskyrus elementus, kuriuos pateisina izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, neturi didinti kalinių kančių“*.

Resocializacijos procesas įkalinimo įstaigose šiuolaikine kriminologine ir sociologine prasme suprantamas pirmiausia kaip didinantis nenusikalstamo gyvenimo laisvėje perspektyvas, kurios yra nepalankios jau vien dėl to, kad asmuo buvo įkalintas, bet ne kaip neva naikinantis buvusio nusikalstamo elgesio priežastis ir sąlygas (Sakalauskas, 2020, p. 30). 2006 m. Europos kalėjimų taisyklių 6 punkte įtvirtinta principinė nuostata: *„visas įkalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo apribota laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę“*. Apie nuteistųjų laisvės atėmimu socialinės integracijos priemonės skelbia ir Jungtinių Tautų Mandelos taisyklės: *„laisvės atėmimo ar panašių asmens laisvę atimančių priemonių tikslas visų pirma yra apsaugoti visuomenę nuo nusikalstamo elgesio bei mažinti pakartotinio nusikalstamumo apraiškas. Šis tikslas gali būti pasiektas tik tuo atveju, jei laisvės atėmimo laikotarpis bus panaudotas tam, kad būtų kuo labiau užtikrinta tokių asmenų reintegracija į visuomenę po paleidimo į laisvę, jog jie galėtų gyventi įstatymų paisanti ir savarankišką gyvenimą“* (4 taisyklė).

Neretai dauguma nuteistųjų susiduria su didelėmis socialinės adaptacijos problemomis, dėl kurių jie gali išgyventi visuomenės ir net šeimos narių stigmatizavimą bei ostrakizmą. Dėl šios priežasties nuteistieji patiria neigiamą poveikį, kuris atsiliepia jų gebėjimui susirasti darbą, būstą, grįžti į (formalųjį) išsilavinimą, taip pat kurti (ar atkurti)

asmeninį bei socialinį kapitalą (Introductory handbook on the Prevention ..., 2018, p. 3). Dėl visuomenėje įsivyravusių stereotipų ir baimių, nuteistųjų socializacijos trukdžių, diskriminacijos ir galimybių neturėjimo, laisvės atėmimo bausmė realiame gyvenime nuteistajam nesibaigia su išėjimu į laisvę, o jos „šešėlis“ faktiškai lydi jį visą gyvenimą, ypačingai jeigu jis buvo nuteistas ilgos trukmės terminuoto laisvės atėmimo bausme¹⁴. Todėl įkalintiems asmenims pirmiausia reikalinga pagalba sprendžiant su jų socialine integracija susijusius sunkumus ir problemas. Jeigu įkalinimo sistemos orientyrai bus nukreipti ne į nuteistųjų resocializacijos tikslo įgyvendinimą, t. y. jeigu nuteistieji nesulauks reikiamos pagalbos, jie rizikuoja patekti į užburtą nesėkmingos socialinės integracijos, pakartotinio nusikalstamumo ir socialinės atskirties ratą (Introductory handbook on the Prevention ..., 2018, p. 3). Taigi profesinių bei socialinių įgūdžių praradimas gali nulemti pakartotinio nusikalstamumo apraiškas (Prakapas, Katinaitė, 2008, p. 84). Visgi tai nereiškia, kad nuteistųjų nusikalstamas elgesys yra pateisinamas. Tačiau vykdant ar jau atlikus paskirtą bausmę visada svarbu matyti esamos asmens socialinės situacijos pokytį – ar bausmė ją koreguoja teigiama linkme, ar tik dar labiau apsunkina (Sakalauskas, 2012, p. 69).

Bloga patirtis įkalinimo įstaigose yra reikšmingas kriminogeninis veiksnys, neturintis jokio reikšmingo poveikio negatyviosios bendrosios prevencijos srityje. Nesėkminga nuteistųjų resocializacija sukuria socialines ir ekonomines išlaidas, kurios kelia susirūpinimą visame pasaulyje. Kiekviena nusikalstama veika, vaizdžiai tariant, – kainuoja. Be nusikalstamų veikų tyrimo ir baudžiamojo persekiojimo, reikia turėti mintyje ir teisinės išlaidas, ir įkalinimo išlaidas, taip pat ir kitas „socialines išlaidas“, kurias patiria nusikalstamų veikų aukos, o tuo pačiu ir visuomenė (Introductory handbook on the Prevention ..., 2018, p. 7). Be kita ko, jeigu išėję į laisvę nuteistieji pakartotinai nusikalsta, visuomenės saugumas susiduria su iššūkiais. Tai yra neišvengiama, kadangi didžioji dauguma su laisvės atėmimu susijusiomis bausmėmis nuteistų asmenų anksčiau ar vėliau išeis į laisvę. Dėl šios priežasties tarptautinės teisės standartai pabrėžia, jog, be kita ko, visuomenės saugumas nuo nusikalstamų veikų bus garantuojamas tik tuo atveju, jeigu laisvės atėmimo laikotarpiu bus kuo labiau užtikrinta nuteistų asmenų socialinė integracija. Kitaip tariant – visuomenės saugumas užtikrinamas per nuteistų asmenų resocializaciją¹⁵.

¹⁴ Šioje vietoje svarbu pažymėti, jog Lietuvos praktikoje yra skiriamos pakankamai ilgos laisvės atėmimo bausmės. Per pastaruosius dešimt metų vidutiniškai apie 65% visų įkalintų asmenų atlieka 3 ar daugiau metų laisvės atėmimo bausmę. Apie tai plačiau žr. Lietuvos kalėjimų tarnybos prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos duomenis. Prieiga per internetą: <http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html>

¹⁵ Ši mintis išsakoma ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje Rec (92) 16 dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių: „Baudžiamųjų sankcijų vykdymas pačioje bendruomenėje, o ne izoliavus nuo jos, laikui bėgant gali geriau apsaugoti visuomenę, įskaitant, savaime suprantama, ir

Vienas iš įdomesnių ir geresnių pokyčių Lietuvos bausmių vykdymo teisinėje sistemoje įvyko 2023 m. sausio 1 d. įsigaliojus naujai LR BVK redakcijai. Iki šio laiko mokslinėje literatūroje buvo išsakoma kritika, kad Lietuvos teisės aktai, įkalinimui nustatydami resocializacijos (integracijos) tikslą, palieka daug neaiškumų ir idėjinės painiavos. Ji atsirasdavo dėl dažno ir plataus „pataisos“ ir „socialinės rehabilitacijos“ sąvokų vartojimo teisės normose. Nors šios sąvokos neretai kartu su „resocializacijos“ sąvoka buvo vartojamos kaip sinonimai, tačiau jų esmė, ištakos ir idėjinis krūvis labai skyrėsi (Sakalauskas, 2015a, p. 10). Visgi naujoje LR BVK redakcijoje „socialinės rehabilitacijos“ terminą pakeitė „resocializacijos“ sąvoka, o taip pat pakankamai retai dabar sutinkamas ir „pataisos“ sąvokos vartojimas. Viena vertus, toks pokytis yra sveikintinas, kadangi į resocializacijos sąvoką patenka įgūdžių ir gebėjimų, padedančių gyventi nenusikalstant, lavinimas bei sėkmingas sugrįžimas į visuomenę, todėl ji yra platesnė nei socialinė rehabilitacija (Vaičiūnienė, 2017, p. 181). Antra vertus, formalus sąvokų sukeitimas tuose pačiuose kontekstuose vargu ar pakeis realią laisvės atėmimo bausmės vykdančių įstaigų vertybinę orientaciją, nors dar praėjo pakankamai mažai laiko nuo minėtos redakcijos įsigaliojimo, jog būtų galima pagrįstai daryti tokią išvadą. Bet kuriuo atveju, pokytis visų pirma turi įvykti tokiose įstaigose dirbančių asmenų vidinėje kompetencijoje, idėjinėje ir vertybinėje sferose.

Apibendrinant, laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas negali būti tapatinamas su baudžiamosios atsakomybės (kriminalinės bausmės) tikslais, o vienintelis laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas yra nuteistų asmenų resocializacija. Laisvės atėmimo bausme nuteisti asmenys susiduria su daugybe įvairių socialinių problemų, todėl visų pirma jiems reikalinga pagalba, nukreipta į gyvenimą atlikus bausmę. Ji pasireiškia per švietimą, bendrąjį ugdymą ir profesinį lavinimą, darbą bei kitas paramos ir pagalbos formas. Vis dėlto pagalbos negalima suprasti kaip šių asmenų nusikalstamo elgesio pateisinimo. Tačiau pozityvus darbas su nuteistais, kurio rezultatas yra tokių asmenų integruotas gyvenimas visuomenėje, mažina pakartotinio nusikalstamumo tikimybę, tokiu būdu suteikiama didesnė apsauga ir pačiai visuomenei. Kitaip tariant, žmogaus orumo saugojimas, orientavimasis į resocializaciją yra drauge ir geriausia recidyvo mažinimo, ir visuomenės saugumo užtikrinimo priemonė (Sakalauskas, 2020, p. 84–85).

nukentėjusiojo arba nukentėjusiųjų interesų užtikrinimą.“ Kitaip tariant, būtina atsisakyti trumparegiško įsivaizdavimo, jog visuomenės saugumas yra geriausiai užtikrinamas, kai nusikaltę asmenys yra tiesiog uždaryti. Visuomenės saugumas geriausiai užtikrinamas tuo atveju, kai joje integruotai gyvena ir teisti asmenys.

3.2. Buitinės kalnimo sąlygos

Europoje ir daugelyje kitų valstybių laisvės atėmimas yra pati griežčiausia bausmė bausmių sistemoje. Jos tapimas visaverte bausme įvyko tuo metu, kai įbauginimo ir atgrasymo kultūra bei suvereno turimos galios bausti ir viešai rodyti savo valdžią demonstravimas nustojo būti pagrindiniais bausmių taikymo tikslais (Sakalauskas, 2020, p. 9). Kaltininko mirtis bei kankinimai viešumoje tapo nebesiejami su kriminaline bausme, taigi ji pradėjo „trauktis į pogrindį“ (Sakalauskas, 2006, p. 6). Švietimo idėjos, humanizmas ir besiformuojanti šiuolaikinė demokratija, taip pat kriminologijos atsiradimas bei kritinis laisvės atėmimo bausmės poveikio vertinimas lėmė požiūrio į bausmę ir jos esmę pokytį. Dėl po Antrojo pasaulinio karo atsiradusių socialinių (ir kriminologinių) teorijų šis požiūrio pokytis įgavo naują kryptį. Į valstybės prievartą, taigi ir laisvės atėmimo bausmę, jos poveikį kaltininkui bei visuomenei ir galimas alternatyvas pradėta žiūrėti kritiškai (Sakalauskas, 2006, p. 6). Todėl konkrečioje visuomenėje ar tokių visuomenių kultūrinėje erdvėje tinkamų baudimo formų paiešką ir rezultatus lemia požiūrio į kitą žmogų turinys, pobūdis, gyulis bei raida (Sakalauskas, 2006, p. 7). Taigi žmogaus laisvei tapus po gyvybės svarbiausiu pripažintu socialiniu gėriu, sėkmingos raidos bei oraus egzistavimo sąlyga, laisvės atėmimas užėmė *par excellence* (tikriausios) bausmės vietą (Foucault, 1998, p. 272).

Bet kuri įkalnimo įstaiga yra totali institucija, kurioje ir per kurią asmens elgesys maksimaliai kontroliuojamas (Sakalauskas, 2020, p. 9–10). Totalioje institucijoje „apglėbiama“ visa žmogaus kasdienybė ir siekiama tam tikro bendro tikslo, pagal kurį formuojami jos viduje vykstantys interakcijos procesai (Walter, 1991 cituota pgl. Sakalauskas, 2020, p. 10). Lietuvoje per metus laisvės atėmimo bausmę atlieka daugiau kaip 7 tūkst. asmenų¹⁶. Svarbu matyti ir suvokti, jog už šio skaičiaus slypi individualūs žmonės. Patekus į įkalnimo įstaigą netampama dehumanizacijos objektais, nuteistiesiems ir toliau reikalinga tinkama higiena, miegas, įvairus maistas, laisvalaikis ir užimtumas, natūrali šviesa, sveikatos priežiūra, galų gale privatumas ir asmeninė erdvė bei individualūs poreikiai. Kasdienės gyvenimo sąlygos įkalnimo įstaigoje neturėtų nuteistajam sukurti baudimo regimybės daugiau nei buvo siekiama apkaltinamuoju nuosprendžiu, todėl laisvės atėmimo bausmės vykdymas neturėtų sukelti daugiau kančių nei sukelia laisvės atėmimas *per se* (savaime) (Sakalauskas, Norvaišytė, 2022, p. 343).

¹⁶ Šis vidurkis buvo išvestas iš paskutinių penkerių metų nuteistųjų laisvės atėmimo bausme per metus (srautas) skaičiaus. Plačiau žr. Lietuvos kalėjimų tarnybos prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos duomenis. Prieiga per internetą: http://www.kaldep.lt/lt/kalejimu-departamentas/administracine_informacija/ataskaitos/metu.html

Tinkamų kalinimo sąlygų užtikrinimas lemia ne tik žmogaus teisių ir orumo apsaugą, bet ir asmens bendrą jauseną laisvės atėmimo vietoje, nuo kurios rezultato priklauso ir tai, ar asmens socialinė integracija kreipiamą teigiama ar neigiama linkme (Sakalauskas, Norvaišytė, 2022, p. 345). Ne vienerius metus praleidžiant nedidelėje erdvėje, svarbiausiu kriterijumi tampa žmogaus orumą atitinkantis minimalus gyvenamasis plotas. Visgi svarbu turėti omenyje ir tai, kad kalinimo sąlygas aptariantys standartai apima daug daugiau nei minimalaus gyvenamojo ploto taisyklės. Svarbios ir kitos būtinos kalinimo sąlygos, kurios veikia nuteistuosius ištiesią parą viso įkalinimo metu (Sakalauskas, Norvaišytė, 2022, p. 346).

2022 m. pabaigoje turimos atlikti laisvės atėmimo bausmės vidurkis Lietuvoje siekė kiek daugiau negu 7 metus. Pabrėžtina, kad tai jau teismo nuosprendžiu paskirtos atlikti laisvės atėmimo bausmės vidurkis, neskaitant iki nuteisimo praleisto laiko tardymo izoliatoriuje vidurkio, kuris siekia kiek daugiau nei 1 metus ir 3 mėnesius. Tai patvirtina mintį, jog Lietuvoje uždaroje erdvėje nuteistieji laisvės atėmimu praleidžia tikrai daug laiko. Todėl visų pirma esminis (bet ne vienintelis) aspektas, susijęs su minimalaus gyvenamojo ploto užtikrinimu.

Minimalių gyvenamojo ploto parametrų užtikrinimo įkalinimo įstaigose klausimui daug dėmesio skiriama EŽTT praktikoje. Šis klausimas yra reikšmingas vertinant kalinimo sąlygų atitikimą ŽTK 3 straipsnio nuostatomis. Nors EŽTT pripažįsta, kad minimalus ploto standartas negali būti mažesnis nei 3 m², visgi joks bendras visiems atvejams taikytinas minimalaus ploto dydis EŽTT praktikoje nenustatytas. EŽTT jurisprudencijoje išaiškinta bendra aksioma, kad pagal ŽTK valstybės įpareigojamos užtikrinti, jog asmens kalinimo sąlygos nepažeistų jo žmogiškojo orumo, kad šios priemonės vykdymo būdas ir metodas nesukeltų jam tokių kančių ir sunkumų, kurių intensyvumas viršytų neišvengiamai kalinimui būdingą kentėjimo laipsnį, ir kad, atsižvelgiant į praktinius su įkalinimu susijusius poreikius, būtų adekvačiai užtikrinama jo sveikata ir gerovė (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. liepos 24 d. sprendimas byloje). Tam, kad netinkamas elgesys patektų į ŽTK 3 straipsnio reguliavimo sritį, jis turi pasiekti minimalų žiaurumo lygį. Šis minimalaus žiaurumo lygio vertinimas pasižymi reliatyvumu, t. y. jis priklauso nuo visų kitų bylos aplinkybių, tokių kaip elgesio trukmė, jo fizinis ir psichinis poveikis ir tam tikrais atvejais nukentėjusiojo lytis, amžius bei jo sveikatos būklė (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2001 m. balandžio 19 d. sprendimas byloje). Nepaisant to, kameros erdvės trūkumas yra labai reikšmingas faktorius, į kurį reikia atsižvelgti nustatant, ar kalinimo sąlygos buvo „žeminančios“ ŽTK 3 straipsnio prasme, o ypač mažas kalinimo metu asmeniui tenkantis plotas ir gana ilgas kalinimo laikas gali būti savaime pakankamas

pagrindas pripažinti ŽTK 3 straipsnio pažeidimą (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2009 m. spalio 22 d. ir 2012 m. sausio 10 d. sprendimai bylose).

Išskirtinis šiame kontekste yra 2016 m. spalio 20 d. EŽTT sprendimas byloje Muršić prieš Kroatiją, kuriame paaiškinti ir apibendrinti pagrindiniai principai dėl kalnimo įstaigų perpildymo. EŽTT nurodė, kad pagal ŽTK 3 straipsnį nėra įmanoma galutinai ir visiems laikams nustatyti konkretų kvadratinių metrų skaičių, kuris turėtų būti skiriamas kalnamam asmeniui tam, kad būtų laikomasi ŽTK, tačiau nėra jokių pagrindų nesilaikyti svarbiausiose bylose suformuoto aiškinimo, jog 3 m² daugiavietėse kameroose yra minimalus standartas, taikomas vertinant ŽTK 3 straipsnio galimą pažeidimą. (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. spalio 20 d. sprendimas byloje).

Minėtoje byloje EŽTT taip pat konstatavo, kad kai kalnamam asmeniui tenka mažiau nei 3 m² daugiavietėje kameroje, asmeninės erdvės trūkumas yra vertinamas kaip toks rimtas, jog kyla stipri ŽTK 3 straipsnio pažeidimo prezumpcija. Tačiau dėl kumulatyvaus kalnimo sąlygų poveikio tokia prezumpcija gali būti paneigta. Tokiais atvejais reikia pagrįsti, kad egzistavo veiksniai, kurie galėjo adekvačiai kompensuoti ribotą asmeninės erdvės buvimą. Taigi ši prezumpcija gali būti paneigta, jeigu nustatoma, kad kumulatyviai egzistavo šie veiksniai: 1) reikalaujamos minimalios asmeninės 3 m² erdvės trūkumo epizodai buvo trumpi, atsitiktiniai ir nereikšmingi; 2) toks asmeninės erdvės trūkumas buvo lydimas pakankamos judėjimo laisvės už kameros ribų ir tinkamo užimtumo ne kameros patalpose; 3) pareiškėjas yra kalnamas (bendrojoje prasme) tinkamoje įkalnimo įstaigoje ir nėra jokių kitų šio asmens kalnimą sunkinančių aplinkybių (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. spalio 20 d. sprendimas byloje).

Kai vertinamas kalnimas kameroje, kurioje kiekvienam kalnamam asmeniui tenka nuo 3 iki 4 m², ŽTK 3 straipsnio pažeidimas bus konstatuotas, jeigu ploto veiksnys nustatomas kartu su kitomis netinkamo kalnimo sąlygomis, susijusiomis su galimybe mankštintis lauke, natūralia šviesa ir grynu oru, ventiliacija, šildymo adekvatumu, galimybe privačiai pasinaudoti tualetu ir pagrindiniais sanitariniais bei higienos reikalavimais. Tais atvejais, kai kalnamam asmeniui suteikiama daugiau nei 4 m² ploto daugiavietėje kameroje ir dėl to nekyla asmeninės erdvės stokos klausimo, vertinant kalnimo sąlygų adekvatumą ŽTK 3 straipsnio prasme išlieka aktualūs kiti kalnimo sąlygų aspektai (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2016 m. spalio 20 d. sprendimas byloje).

Iš šios EŽTT praktikos galima prieiti prie tokių apibendrinimų: 1) kalnimo įstaigose kalnamiems asmenims tenkančio minimalaus gyvenamojo ploto parametrų klausimas yra svarbus ir vertinamas EŽTT praktikoje; 2) EŽTT nenustato bendro visiems atvejams taikytino gyvenamojo ploto dydžio, nors pripažįsta, kad minimali riba negali būti mažesnė

nei 3 m²; 3) negatyvia prasme peržengus minėtą ribą, atsiranda ŽTK 3 straipsnio nuostatų pažeidimo prezumpcija, tačiau ji gali būti paneigta, jeigu egzistuoja kiti veiksniai, kompensuojantys šiuos papildomus sunkumus.

Žmogaus orumą gerbiančios kalinimo sąlygos aptariamoms ir tarptautinės teisės aktuose. Dar 1999 m. priimtoje Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo akcentuota, jog, be kita ko, *„ypatingas dėmesys turėtų būti skiriamas kalinių gyvenamajam plotui <...>“* (7 punktą). Europos kalėjimų taisyklių 18.1. punktas įtvirtina, kad *„kaliniams skirtų patalpų, ypač miegamųjų, būklė turi užtikrinti pagarbą žmogaus orumui ir, kiek įmanoma, privatumui, bei atitikti sveikatos ir higienos reikalavimus. Turi būti skiriamas tinkamas dėmesys klimato sąlygoms, ypač gyvenamosios patalpos plotui, kubinei oro talpai, apšvietimui, šildymui ir ventiliacijai“*. Identiški reikalavimai pabrėžiami ir Mandelos taisyklėse.

Nepaisant išsamaus tarptautinio reguliavimo šiuo klausimu, susirūpinimas dėl kalinimo sąlygų būklės keliamas įvairaus lygmens politinėse diskusijose Europoje (Sakalauskas, Norvaišytė, 2022, p. 346). Europos Parlamento 2017 m. spalio 5 d. priimtoje rezoliucijoje dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose išreikštas rūpestis dėl kalinimo sąlygų tam tikrose valstybėse narėse ir dėl daugelio Europos kalėjimų padėties, ir valstybės paragintos laikytis tarptautinės teisės aktuose ir Europos Tarybos standartuose nustatytų kalinimo taisyklių. Taip pat pažymėta, kad kalėjimų perpildymas kenkia kalinimo sąlygų kokybei, gali skatinti radikalėjimą, neigiamai veikia kalinių sveikatą ir gerovę, yra socialinės integracijos kliūtis bei prisideda prie nesaugios, sudėtingos ir nesveikos kalėjimų personalo darbo aplinkos. Panaši mintis išsakyta ir 2016 m. Europos Tarybos baltojoje knygoje: *„reikia atsižvelgti į tai, kad kalėjimai yra vietos, kur kai kurie žmonės jaučiasi pažeidžiami, kai kurie iš jų vis dar ieško savo tapatybės, todėl jiems reikia apsaugos, o tai yra palanki dirva organizuotoms gaujoms ir radikaliems kaliniams rasti pasekėjų ir plėsti savo įtaką. Dėl trūkstančių resursų, užtikrinančių vietas, laiko ir dėmesio individualiam darbui su kaliniais bei tinkamam jų rengimui paleisti ir reintegruoti, perpildytuose kalėjimuose vadovybė ir personalas dažnai yra bejėgiai“* (39 punktą). Be to, Europos Tarybos baltoji knyga pateikia tokius galimus šios problemos sprendimo orientyrus: 1) laisvės atėmimas kaip paskutinė priemonė; 2) baudžiamosios teisės peržiūra, dekriminalizacijos taikymas ir baudžiamojo proceso alternatyvos; 3) įkalinimo įstaigų pajėgumas ir kalinių skaičius; 4) pakartotinio nusikalstamumo prevencija ir kova su juo; 5) stebėsenos mechanizmų ir konsultacinių organų vaidmuo; 6) įvairių baudžiamojo proceso dalyvių užduočių ir tikslų dermė.

Nors aptariamas minimalaus gyvenamojo ploto užtikrinimas, tačiau kalinimo įstaigų perpildymo problematika negali būti paliekama nuošalyje, nes tarp jų yra tiesioginė koreliacija. Realybėje pasitaiko, jog didelėse patalpose, kuriose galbūt ir užtikrinamas minimalus kvadratinų metrų, tenkančių vienam kaliniui, reikalavimas, apgyvendinama po keliolika ar net keliasdešimt kalinių. Tokiais atvejais kalinių kasdienis gyvenimas neišvengiamai susiduria su privatumo trūkumu, taip pat pavojumi patirti grasinimus ir smurtą (Sakalauskas, 2015a, p. 28).

2015 m. gruodžio 15 d. buvo patvirtinti CPT standartai (CPT/Inf (2015) 44), kuriuose pirmą kartą CPT labai konkrečiai nurodė minimalius ploto dydžius, turinčius tekti vienam įkalintajam. Vienvietėse kamerose, neskaitant sanitarinio mazgo, turi tekti 6 m², o daugiavietėse kamerose, neskaitant visiškai atskirto sanitarinio mazgo – 4 m². Tačiau įvairiose Europos valstybėse šie standartai reikšmingai skiriasi – nuo 4 m² Albanijoje iki 12 m² Šveicarijoje (Markov, Doichinova, 2015, p. 17).

Įdomu tai, kad nors Europos kalėjimų taisyklėse *expressis verbis* (pažodžiui) nurodyta, jog specifiniai minimalūs reikalavimai (be kita ko – ir gyvenamosios patalpos ploto) turėtų būti įteisinti šalies įstatymuose, LR BVK jokių konkrečių gyvenamosios patalpos ploto reikalavimų neatrandama. Konkretūs vienam įkaltinam asmeniui tenkantys gyvenamojo ploto vienetai įtvirtinti 2023 m. sausio 3 d. Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus įsakyme. Jame nurodyta, kad vienam asmeniui tenkantis minimalus plotas negali būti mažesnis kaip 3,1 m² atliekant bausmę pusiau atviro arba atviro tipo sąlygomis, 3,6 m² uždaro tipo sąlygomis ir 7 m² Pravieniškių 2-o kalėjimo atskirajame padalinyje, teikiančiame asmens sveikatos priežiūros paslaugas (išskyrus asmenis su negalia, kuriems skiriama 5 m²). Pastebėtina, jog anksčiau šie gyvenamosios patalpos ploto parametrai buvo įtvirtinti Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklėse. 2020 m. jie buvo perkelti į Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymą. Kiek daugiau nei po metų priimtas naujas analogiškas įsakymas, naikinantis ankstesnįjį. Pastarasis taip pat buvo panaikintas ir galiausiai priimtas minėtas Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus įsakymas. Taigi nesant įstatyminio lygmens reguliavimo šiuo klausimu, vienam asmeniui tenkantys gyvenamosios patalpos ploto parametrai pastaruoju metu „mėtomi“ iš vieno teisės akto į kitą.

2016 m. pabaigoje CPT lankėsi Lietuvos kalinimo įstaigose. Šio vizito metu Lietuvos valdžios institucijos paragintos „*padidinti vienam nuteistajam skiriamo ploto standartą bent jau iki 4 m² daugiavietėse kamerose (neskaitant tualetų užimamo ploto) ir iki 6 m² vienvietėje kameroje. Atitinkamai turėtų būti peržiūrėti visose laisvės atėmimo įstaigose nuteistiesiems skirti gyvenamosios patalpos plotai*“ (CPT/Inf(2018)2; 38 punktas). Identiškas reikalavimas paskelbtas ir 2018 m. balandžio 20–27 d. buvusio vizito ataskaitoje

(CPT/Inf(2019)18). Kaip galima buvo pastebėti iš 2023 m. Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus įsakymo, šie reikalavimai iki šiol nėra įgyvendinti. Tačiau kiek geresnės prognozės pastebėtos 2021 m. vykusio vizito metu. CPT pagyrė vykdomas ir užbaigtas patalpų rekonstrukcijas, kurios patenkino ir minimalaus ploto reikalavimus. Visgi dar nerekonstruotose patalpose gyvenimo sąlygos CPT reikalavimų neatitiko (CPT/Inf(2023)01; 56–60 punktai).

Be minimalaus gyvenamojo ploto reikalavimo užtikrinimo, minėta, svarbios ir kitos būtinės sąlygos kalinimo įstaigose, kurios lydi nuteistuosius ištisą parą viso kalinimo metu – miegamosios vietos, klimato sąlygos, kūbinė oro talpa, apšvietimas, šildymas, ventiliacija ir pan. Europos kalėjimų taisyklės šias sąlygas detalizuoja, pavyzdžiui: „*langai turi būti tokio dydžio, kad kaliniai galėtų skaityti ir dirbti normaliomis sąlygomis, esant natūraliam apšvietimui, sukonstruoti tokiu būdu, kad būtų vėdinama, išskyrus patalpas, kuriose yra tinkamos oro kondicionavimo sistemos*“ (18.2. punkto a papunktis), „*visos įstaigos patalpos visą laiką turi būti švarios ir tinkamai prižiūrimos*“ (19.1. punktas), „*turi būti įrengta tinkama įranga tam, kad kiekvienas kalinys galėtų praustis klimatinės sąlygas atitinkančioje temperatūroje, jei įmanoma, kiekvieną dieną, tačiau ne rečiau kaip du kartus per savaitę (arba dažniau, jei reikalinga) tam, kad būtų užtikrinti higienos reikalavimai*“ (19.4. punktas), „*kiekvienas kalinys turi turėti atskirą lovą bei atskirą tinkamą patalynę, kuri turi būti gerai prižiūrima ir pakankamai dažnai keičiama, kad būtų švari*“ (21 punktas), „*kiekvienam kaliniui turi būti pateikiamas pilnavertis maistas, atitinkantis jų lytį, amžių, sveikatą, fizinę būklę, religiją, kultūrą ir jų darbo pobūdį*“ (22.1. punktas) ir pan.

Įdomu, kad Lietuvoje skirtingas kalinimo sąlygas reglamentuoja skirtingi teisės aktai. LR BVK 92 straipsnyje įtvirtinta, kad „*arešto ir laisvės atėmimo bausmės atliekantiems nuteistiesiems nemokamai suteikiama atskira miegamoji vieta ir patalynė. Nuteistieji (išskyrus atliekančius arešto bausmę, atsisakiusius užsiimti jiems pasiūlyta darbine veikla ir drausmės grupėje laikomus nuteistuosius, taip pat laikino izoliavimo drausminę nuobaudą atliekančius nuteistuosius) gali naudotis savo patalynė (išskyrus antklodę, čiužinį ir pagalvę)*“ (2 dalis), „*arešto ir laisvės atėmimo bausmės atliekantiems nuteistiesiems tiekiamas maistas turi atitikti rekomenduojamas paros maistinių medžiagų ir energijos normas ir, kiek tai įmanoma, jų religinius įsitikinimus. Maistu šie nuteistieji aprūpinami nemokamai*“ (5 dalis), „*jeigu nėra sudarytų sąlygų nuteistiesiems savarankiškai naudotis skalbyklos paslaugomis, ne rečiau kaip kartą per savaitę jiems turi būti sudarytos sąlygos gauti išskalbtą patalynę (išskyrus antklodę, čiužinį ir pagalvę) ir apatinius drabužius. Nuteistiesiems jų pageidavimu turi būti suteikta galimybė naudotis kirpėjo paslaugomis, bet ne dažniau kaip du kartus per mėnesį*“ (7 dalis). Lietuvos

Respublikos teisingumo ministro įsakyme „dėl Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso, Lietuvos Respublikos Probacijos įstatymo ir Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymo įgyvendinimo“ įtvirtinta, jog nuteistieji į dušą išleidžiami „*ne rečiau kaip du kartus per savaitę, o kai sudarytos sąlygos, – kasdien*“ (24.5. punktas). 2020 m. gruodžio 21 d. Kalėjimų departamento direktoriaus įsakyme „dėl pataisos įstaigų (tardymo izoliatorių) įrengimo ir eksploatavimo taisyklių patvirtinimo“ taip pat nurodyta, kad „*nuteistųjų laikymo patalpose turi būti užtikrintas natūralios dienos šviesos patekimas. Kamerose įrengiamas natūralus, dirbtinis ir naktinis (budintis) apšvietimas*“ (11.5., 12.7. ir 12.9. punktai), „*kameros turi būti šildomos ir vėdinamos. Kameros vėdinamos per varstomus langus, išskyrus kameras, kuriose veikia mechaninė patalpų vėdinimo ar kondicionavimo sistema. Jeigu, eksploatuojant esamus inžinerinius tinklus, neužtikrinami higienos normose nustatyti reikalavimai patalpų oro temperatūrai, santykinei drėgmei ir oro judėjimo greičiui, kameros turi būti aprūpinamos elektriniais oro šildytuvais ir ventiliatoriais*“ (11.8. ir 12.10. punktai).

Kaip matyti, nors kitos buitinės sąlygos reglamentuojamos skirtinguose teisės aktuose, jie iš esmės aptaria visus minėtus Europos kalėjimų taisyklėse ir kituose tarptautiniuose standartuose įtvirtintus reikalavimus. Taigi su kitų buitinių sąlygų užtikrinimu, bent jau reglamentavimo požiūriu, didesnių problemų nekyla.

Visgi šiame poskyryje buitinės kalinimo sąlygos aptariamos teoriniu lygmeniu, todėl įdomu kaip jas vertina ir patys nuteistieji. Lietuvos teisės instituto tyrėjų grupė 2016 m. atliko empirinį tyrimą Lietuvos įkalinimo įstaigose¹⁷. Respondentai buvo paklausti apie tam tikrus aplinkos veiksnius (apšvietimą, oro drėgnumą bei temperatūrą) jų gyvenamosiose patalpose. 48,5 proc. respondentų nurodė, kad jų gyvenamosiose patalpose nėra pakankamai dienos šviesos, jog būtų galima skaityti. 57,8 proc. nuteistųjų teigė, jog jų gyvenamosiose patalpose drėgna, o 58,6 proc. nurodė apie netinkamą oro temperatūrą. 64,8 proc. nuteistųjų skundėsi, kad žiemos metu patalpos nėra pakankamai šildomos, o 67,7 proc. – jog vasaros metu jose yra per karšta. Taip pat didžioji dauguma nuteistųjų (79,5 proc.) teigė, kad valgykloje gaunamo maisto jiems nepakanka. Be kita ko, asmeninės erdvės nebuvimas yra labiausiai nuteistuosius trikdantis veiksnys (64,5 proc. apklaustųjų jį nurodė kaip ganėtinai arba labai stipriai trikdantį) (Sakalauskas, 2020, p. 60–62). Kaip matyti, didelė dalis nuteistųjų kalinimo sąlygas Lietuvoje vertina neigiamai, todėl keliama abejonė dėl praktinio šių nuostatų įgyvendinimo ir turimos infrastruktūros tinkamumo¹⁸.

¹⁷ Apie išsamius šio tyrimo duomenis žr. Sakalauskas, G. (red.) (2020). Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.

¹⁸ Šias abejones dar labiau sustiprino CPT išvados iš 2021 m. vykusio vizito. Pavyzdžiui, CPT įvertinęs Marijampolės pataisos namus, nurodė, kad sąlygos keturiose laikino sulaikymo kamerose buvo nežmoniškos

Apibendrinant, tinkamos buitinės kalinimo sąlygos ne tik užtikrina pagarbą žmogaus teisėms, tačiau kartu pozityviai „tarnauja“ ir resocializacijos tikslui. Laisvės atėmimo bausmė yra savaime žalinga, o jos esmė – teisės į laisvę apribojimas. Todėl nors nuteistieji ir yra kalti, o jų elgesys nėra pateisinamas, jie netampa dehumanizacijos objektais, – apart laisvės atėmimo, kitos teisės išlieka ir demokratijos principais grįstoje valstybėje bei visuomenėje privalu tai suvokti ir gerbti. Apart minimalių gyvenamosios patalpos ploto parametrų neatitikimo tarptautinės teisės standartų reikalavimams, Lietuvos Respublikos teisės aktuose kitos buitinės sąlygos pakankamai detalai aptiriamos. Visgi keliama abejonė, ar praktikoje šios nuostatos įgyvendinamos tinkamai.

3.3. Kalinių užimtumas

Moderni įkalinimo sistemos raida nuo pat pradžių pabrėžė kalinių darbo vaidmens svarbą kalinimo procese. Išryškėjo tikėjimas teigiamu darbinės veiklos poveikiu nuteistiesiems, tačiau kartu kaliniai buvo išnaudojami kaip pigi darbo jėga (Van Zyl Smit, Dünkel, 1999, p. VII). Visgi šiuolaikinė kalinimo sistema kalinių darbo nelaiko savitiksliu pajamų šaltiniu. Būtinybė organizuojant kalinių darbą nesiorientuoti į kuo didesnę pelną pabrėžiama ir tarptautiniuose standartuose (žr., pavyzdžiui, Europos kalėjimų taisyklių 26.8. punktą), kartu pabrėžiama, kad darbas padeda prasmingiau įveikti kasdienybę, o jo reikšmė itin gerai išryškėja tuomet, kai kaliniai nieko nedirba ir neužimami jokia kita prasminga veikla (Kaiser, 1986 cituota pgl. Sakalauskas, 2015a, p. 31). Kalinių darbinis užimtumas laikomas ir vienu iš svarbiausių įkalinimo įstaigų stabilumo veiksniumi, o prasmingo užimtumo nebuvimas didžiosios dalies įkalinimų asmenų faktiškai išgyvenamas kaip papildomas baudimas (Hammerschick, 1997 cituota pgl. Sakalauskas, 2015a, p. 31–32).

Kriminologiniuose tyrimuose pastebėta, jog ilgalaikė bedarbio karjera ir kriminalinė karjera persipina, todėl darbinė veikla įkalinimo įstaigose svarbi ne vien tik kaip vienas iš *a priori* (iš anksto) žalingo kalinimo neigiamo poveikio mažinimo būdų, bet ir kaip sėkmingos integracijos atlikus bausmę prielaida (Sakalauskas, 2020, p. 115). Visgi darbas, kurį kalinamasis dirba, veiksminga resocializacijos priemone bus tik tuomet, kai toks jo darbas bus tinkamai įvertinamas. Šis įvertinimas nebūtinai turi būti vien tik finansinis, jis

ir žeminančios. Kameros visiškai apgriuvusios su vos 1,1 metro atstumu tarp sienų ir skylė grindyse, kurią reikėjo uždengti, siekiant, kad žiurkės nepatektų į patalpos vidų, o šios skylės kaliniams buvo žinomos kaip „tualetai“. Šios patalpos buvo visiškai netinkamos net ir formaliam tikslui – laikinam sulaikymui iki 48 val., o taip pat kalėjimų įrašuose fiksuota, kad šios kameros naudotos drausminės nuobaudos – laikino izoliavimo iki 30 parų – metu. Taip pat sąlygos dar nerenovuotose Pravieniškių pataisos namų patalpose įvertintos kaip labai prastos – aptrupėjusios supelijusios sienos ir apgriuvę baldai (surūdijusios lovos, sulūžę stalai, susidėvėję čiužiniai), taip pat jose truko pakankamo šildymo ir tinkamos ventiliacijos (CPT/Inf(2023)01; 59–60 punktai).

kalinamajam turi parodyti darbo vertę ir privalumą ateityje, gyvenant savarankiškai, atsakingai ir nenusikalstamai (Zierlein, 2000, p. 124). Taigi šiuolaikinėje mokslinėje diskusijoje kalinčiųjų darbas, viena vertus, matomas kaip privalomas įkalinimo kasdienybės įprasminimo elementas ir stabilumo garantas, kita vertus, vis labiau akcentuojamas prasmingas, edukacinės ir integracinės vertės turintis darbas (Sakalauskas, 2020, p. 116).

Užimtumo skatinimas įkalinimo įstaigose akcentuojamas ir tarptautiniuose standartuose, pavyzdžiui, Europos kalėjimų taisyklėse kalinių darbui skirtas visas atskiras skyrius, galima paminėti kelias esmines nuostatas: „*suteiktas darbas kiek įmanoma turėtų būti toks, kad palaikytų arba padidintų kalinių galimybes sąžiningai užsidirbti pinigų gyvenimui išėjus į laisvę*“ (26.3. punktas), „*atsižvelgiant į turimų darbų pasiūlą, tinkamą profesinę atranką bei įstaigos drausmės ir tvarkos reikalavimus, kaliniai turi turėti galimybę pasirinkti tokį darbą, kokį jie nori dirbti*“ (26.6. punktas), „*kad kaliniai galėtų pasiruošti darbo sąlygoms laisvėje, darbo organizavimas ir metodai kalėjime turi būti kiek galima panašesni į taikomus už institucijos ribų*“ (26.7. punktas).

Pozityvaus užimtumo skatinimo priemonės laikomos ir viena iš nuteistųjų resocializacijos priemonių pagal LR BVK 52 straipsnio 3 dalį. Tuo tarpu 54 straipsnis nustato, kad nuteistųjų užimtumo tikslas – „*mažinti neigiamą kalinimo įtaką, suteikti galimybę nuteistiesiems įgyti žinių, įgūdžių ir kvalifikaciją, padedančių lengviau integruotis į visuomenę, kai jie bus paleisti iš bausmės atlikimo vietos*“. Šiuolaikinės teisinės minties raidoje panašūs užimtumo tikslai pastebimi ir kitose Vakarų Europos valstybėse. Pavyzdžiui, Danijoje nuteistųjų įdarbinimo tikslas yra ne išnaudoti jų darbo jėgą, o ugdyti darbo įgūdžius, siekiant nuteistuosius geriau paruošti gyvenimui laisvėje (Rentzmann, 1996, p. 63).

LR BVK 59 straipsnis įtvirtina kalinių pareigą dirbti: „*kiekvienas uždaro ir pusiau atviro tipo¹⁹ bausmės atlikimo vietoje laisvės atėmimo bausmę atliekantis nuteistasis, savarankiškai neįsidarbinęs ne bausmės atlikimo vietoje arba nuteistųjų užimtumą darbine veikla organizuojančioje įstaigoje, privalo užsiimti bausmės atlikimo vietoje jam pasiūlyta darbine veikla ir taip prisidėti prie jo išlaikymo bausmės atlikimo vietoje sąnaudų mažinimo*“. Su 2023 m. sausio 1 d. LR BVK redakcija pasirodė ir kai kurie, iš pirmo žvilgsnio pakankamai menki, tačiau sveikintini pakeitimai. Pradėta vartoti nauja retorika, pavyzdžiui, vietoje „konsultuoja“ atsirado „motyvuoja“. Taip pat kaip viena iš nuteistųjų

¹⁹ Pagal LR BVK 35 straipsnį atviro tipo bausmės atlikimo vietoje bausmę atliekantis nuteistieji tęsia darbą, kurį LR teritorijoje dirbo iki laisvės atėmimo bausmės atlikimo pradžios, jei nuteistojo darbo vietoje galima tinkamai užtikrinti jo elgesio kontrolę.

užimtumo formų įtrauktas dalyvavimas nuteistųjų kolektyvo tarybų veikloje. Nepaisant kiek keisto pavadinimo, šis dalyvavimas yra svarbus, kadangi jo tikslas – kad konfliktai ir problemos kiek įmanoma būtų sprendžiami dialogo būdu. Svarbu, jog nuteistieji jaustų, kad jie turi galimybę spręsti problemas, aišku, neperžengiant atitinkamų ribų, t. y. nuteistųjų kolektyvo tarybos negali perimti to, kas yra įkalinimo įstaigų administracijos kompetencijoje. Be kita ko, nauja LR BVK redakcija minimalų terminą, kurį nuteistieji turi užsiimti užimtumo formų veiklomis, sumažino nuo aštuonių valandų per parą iki penkių valandų per parą (nors kalbant apie darbinę veiklą pagal LR BVK 60 straipsnio 2 dalies 2 punktą orientuojamasi į maksimaliai aštuonias valandas per dieną).

Vis dėlto LR BVK nuostatų analizė leidžia daryti išvadą, jog problemos nuteistųjų užimtumo srityje išliko: nesudaromos darbo sutartys su nuteistaisiais, kas kelia abejonių tokios sistemos skaidrumu; nebūtinai dirbama aštuonias valandas per dieną; trūksta tinkamos infrastruktūros; pakankamai didelės išskaitos; reikalaujama susimokėti už sunaudojamą elektrą (Sakalauskas, 2020, p. 121).

Nors dar 1975 m. Europos Tarybos Ministrų Komitetas savo rezoliucijoje (75) 25 dėl darbo kalėjimuose nuteistųjų darbą įvertino kaip svarbų ir aktualų kalinių mokymo ir reabilitavimo elementą, svarbią įkalinimo įstaigų darbinio valdymo dalį, 2021 m. Lietuvos įkalinimo įstaigose buvo įdarbinta arba kita darbine veikla užimta tik 29,5 proc. visų laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų. Tai patvirtina, kad įkalinimo įstaigose įdarbinimo rodikliai pirmiausia priklauso nuo sukurtos infrastruktūros ir sąlygų, taip pat įtakos turi ir subkultūrinis spaudimas, objektyvus negalėjimas dirbti (dėl amžiaus, negalios, priklausomybių ir pan.) arba darbinių įgūdžių, žinių ir kompetencijos trūkumas. Dėl šios priežasties būtent laisvės atėmimo bausmę atliekančių asmenų mokymas (pirmiausia – profesinis) šiuolaikinėje įkalinimo sistemoje yra būtina jų darbinės veiklos prielaida, kartu ilgalaikėje perspektyvoje jis netgi svarbesnis nei darbinė veikla, nes suteikia papildomų galimybių išėjus į laisvę (Sakalauskas, 2015a, p. 34–35).

Daugumos Europos šalių besimokančių nuteistųjų gaunamos tokio paties dydžio išmokos kaip ir dirbančiųjų. Tai akcentuojama ir Europos kalėjimų taisyklėse: „<...> dalyvavimas švietimo programose turi turėti tokią pačią vertę kaip darbas, o besimokantys kaliniai dėl to neturi atsidurti blogesnėje finansinėje ar kitokioje nepalankesnėje padėtyje“ (28.4. punktas). Tokiu mokymosi įvertinimu siekiama dviejų svarbių tikslų: 1) kad darbo užmokesčio negavimas netaptų kliūtimi mokymuisi; 2) mokymasis, ypač jei jis baigiasi atitinkamų atestatų ar diplomų gavimu, turi didelę integracinę reikšmę – o tai ir yra pagrindinis visuomenės interesas, todėl valstybei būtina elgtis pragmatiškai (Sakalauskas, 2015a, p. 35). Europos kalėjimų taisyklėse atkreipiamas dėmesys ir į tai, kad „kalinių

švietimas turi būti suderintas su visos šalies švietimo ir profesinio lavinimo sistema taip, kad po išėjimo į laisvę jie be sunkumų galėtų tęsti mokymąsi ir profesinį lavinimąsi“ (28.7. punktas), o visos įkalinimo įstaigos „*turi pateikti kaliniams kiek įmanoma įvairiapusiškesnes švietimo programas, atsižvelgiant į individualius poreikius ir jų siekius“* (28.1. punktas).

LR BVK 65 straipsnis įtvirtina, kad uždaro ir pusiau atviro tipo²⁰ bausmės atlikimo vietose organizuojamas nuteistųjų (išskyrus tam tikrus nuteistuosius, kuriems laisvės atėmimo vietų įstaigos direktoriaus įgaliotas pareigūnas leidžia mokytis ne bausmės atlikimo vietoje veikiančioje mokykloje) bendrasis ugdymas. Vyresnių negu šešiolikos metų nuteistųjų bendrasis ugdymas organizuojamas jų pageidavimu. Neįgalių ir ribotai pakaltinamų nuteistųjų bendrasis ugdymas organizuojamas jų pageidavimu, sutikus laisvės atėmimo vietų įstaigos direktoriaus įgaliotam pareigūnui ir leidus gydytojui. Uždaro ir pusiau atviro tipo bausmės atlikimo vietose laikomų nuteistųjų bendrąjį ugdymą organizuoja savivaldybės, kurių teritorijoje yra bausmės atlikimo vietos. Tuo tarpu LR BVK 66 straipsnis įtvirtina įkalinimų asmenų profesinio mokymo galimybes.

Apibendrinant, 2022 m. duomenimis, Lietuvoje beveik 50 proc. įkalinimų asmenų turėjo vidurinį ar aukštesnį išsilavinimą, tuo tarpu daugelyje Vakarų Europos šalių pabaigusių vidurinę tebūna vos keli procentai. To sąsajos yra tradiciškai ir istoriškai nusistovėjęs daug didesnis asmenų, bendrai turinčių bent vidurinį išsilavinimą, skaičius (Sakalauskas, 2015a, p. 35). Visgi svarbiausia, kad nurodytame rodiklyje matyti didelis tolesnio mokymosi potencialas, kurį galima ir būtina išnaudoti.

3.4. Pozityvių santykių laisvės atėmimo vietose sukūrimas, reikšmė ir darbuotojų motyvacija, švietimas bei kompetencija

Apribojus judėjimo ir bendravimo laisvę, kasdienis gyvenimas tarsi susitraukia, todėl būtent uždaroje erdvėje egzistuoja didesnė santykių esmės koncentracija (Sakalauskas, 2015b, p. 57). Griežtas kasdienybės reglamentavimas, sukuriama disciplina įkalinimo įstaigose yra palanki terpė formuoti galios santykių nelygybei (Petkevičiūtė, 2010, p. 152). Todėl pastebima koreliacija tarp šioje erdvėje susiklostančių santykių ir tolesnių asmenybės augimo ir sklaidos galimybių.

Skirtingose sistemose konceptualiai skirtingai formuojasi bei vertinami kalinių ir darbuotojų santykiai. Totalitarinei sistemai būdingas žmogaus smerkimas, jo elgesio ir jo paties neigimas, siekis kuo didesnių jo teisių apribojimų, nesigilinimas į jo savijautą,

²⁰ Tuo tarpu atviro tipo bausmės atlikimo vietose laikomų nuteistųjų bendrasis ugdymas vyksta mokyklose, kurios veikia ne bausmės atlikimo vietose, o profesinis mokymas – ne bausmės atlikimo vietose veikiančiose profesinio mokymo įstaigose (LR BVK 65 straipsnio 4 dalis, 66 straipsnio 4 dalis).

poreikius, kalinimo padarinius, socialinius ryšius ir perspektyvas išėjus į laisvę. Tuo tarpu demokratinė, teisinė ir socialinė valstybė propaguoja žmogaus orumo išsaugojimą ir įkalinimo įstaigoje, o bausmė tampa socialinių santykių normalizavimo ir stabilizavimo, o ne atpildo ar keršto priemone (Sakalauskas, 2015b, p. 53). Nuo įkalinimo įstaigoje įsivyravusios ideologijos ir praktikos priklauso ir darbuotojų bei kalinių santykiai.

Resocializacijos potekstėje jau kurį laiką akivaizdu, kad tik abipusiu pasitikėjimu grįsto darbuotojo ir kliento santykio sukūrimas yra prielaida keisti pastarojo gyvenimą. Darbuotojų ir kalinių santykiai susiklosto savaime, nepriklausomai nuo to, ar jų nenorima, ar vengiama²¹, o įkalinimo įstaigos atmosferai ir sėkmingam bausmės atlikimui jų reikšmė yra ypatingai svarbi. Geranoriški, abipusiu supratimu ir pagarba paremti įkalinimo įstaigų darbuotojų ir kalinių santykiai yra humaniško, žmogaus teises gerbiančio ir į resocializacijos perspektyvą orientuoto kalinimo požymis (Sakalauskas, 2015b, p. 64). Psichoanalizės ir dinaminės psichoterapijos krypties prisirišimo teorija skelbia, kad siekis bendrauti su aplinka nėra savitikslis, pagrindinė motyvacinė tokio bendravimo jėga – saugumo poreikis. Tik artimas ryšys su kitu žmogumi gali patenkinti šį poreikį ir sukurti naujas saugumą užtikrinančias vidinių objektų reinterpretacijas (Andriekienė et al, 2013, p. 138).

Visgi santykių pobūdžiui didelę įtaką daro įkalinimo sistemoje vyraujantis laisvės atėmimo bausmės esmės suvokimas, sudaromos darbo ir kalinimo sąlygos. Jeigu darbuotojai bausmę suvokia kaip atpildą, pateisina nuteistiesiems sudaromas blogas sąlygas, nes jie nusikalto, mano, kad jie turi pajusti neigiamą bausmės poveikį, o dėl sudaromų sąlygų vengti grįžimo ar negyventi įkalinimo įstaigoje geriau, nei gyvena skurdo paliesti žmonės laisvėje, tokiam santykiyje žmogus nesutinkamas (Sakalauskas, 2015b, p. 58). Taip pat akivaizdu, kad santykiams, asmeninio saugumo suvokimui ir atmosferai įkalinimo įstaigoje įtakos turi ir elementariausių įkalinimo bei apgyvendinimo sąlygų kokybė. Todėl prastose kalinimo sąlygose daug sudėtingiau vystyti pozityvius santykius tarp darbuotojų ir nuteistųjų (Drenkhahn et al, 2014, p. 362). Tačiau šių santykių kontekste pasireiškia tam tikras disonansas: viena vertus, iš darbuotojų reikalaujama tapti nuteistųjų mentoriais, teikti visokeriopą pagalbą, palaikyti šiltus ir draugiškus santykius, kita vertus, draugiški santykiai gali sukelti įtarimą ir tam tikroms tarnyboms atrodyti peraugančiais į draudžiamus ryšius (Vaičiūnienė, 2017, p. 200). Be kita ko, praktikoje šie santykiai į tokius ryšius kartais ir perauga²². Todėl santykiuose su kitais žmonėmis (ypatingai totalioje

²¹ Anot P. Watzlaviko, „neįmanoma nekomunikuoti“, nes komunikacijos (santykių) vengimas taip pat yra komunikacija (santykis) (Watzlawik et al, 1990, cituota pgl. Sakalauskas, 2015b, p. 54).

²² Žr. pvz., portalo 15min.lt 2022 m. gruodžio 22 d. publikaciją „Auksinės dovanos – jauna pataisos namų pareigūnė su nuteistaisiais užmezgė artimą ryšį“. Prieiga per internetą:

institucijoje) svarbu atrasti Aristotelio vadinamąjį „aukso vidurį“ (Aristotelis, 1990, p. 71). Tokį santykių interpretavimą įtvirtina ir CPT standartai: „tikrasis įkalinimo įstaigos personalo profesionalumas reikalauja, kad su kaliniais jie elgtųsi padoriai ir humaniškai, tuo pačiu atkreipdami dėmesį į saugumo bei tvarkos reikalavimus“ (CPT/Inf/E(2002)1–Rev.2010; 26 punktas).

Pozityvius santykius įkalinimo įstaigoje įprasmina ir tarptautiniai bausmių vykdymo standartai. Europos kalėjimų taisyklės skelbia, kad „turi būti kreipiamas ypatingas dėmesys į santykių tarp kalinių ir juos tiesiogiai prižiūrinčių darbuotojų valdymą“ (74 punktas), „turi būti sudarytos sąlygos, skatinančios kuo geresnius administracijos, kitų darbuotojų, įvairių institucijų ir kalinių ryšius“ (87.1. punktas), „darbuotojai visada turi elgtis ir atlikti savo pareigas taip, kad geru pavyzdžiu galėtų daryti įtaką kaliniams ir įgytų jų pagarbą“ (75 punktas). Pastarąją mintį įtvirtina ir Mandelos taisyklės. Tačiau didžiausia šių santykių reikšmė išryškinama CPT standartuose. Pavyzdžiui, „komitetui yra svarbus bendras gyvenimo įkalinimo įstaigoje lygis, kurį daugiausia nulemia kaliniams siūloma veikla ir bendra kalinių ir darbuotojų santykių būklė“ (CPT/Inf(92)3; 44 punktas), „komitetas atidžiai stebi įkalinimo įstaigoje vyraujančią atmosferą. Skatinant konstruktyvius, o ne konfrontacija pagrįstus kalinių ir darbuotojų santykius, mažėja bet kuriai įkalinimo įstaigai būdinga įtampa ir tuo pačiu metu gerokai mažėja smurto atvejų ir netinkamo elgesio kalinių atžvilgiu tikimybė. Trumpai tariant, komitetas pageidauja įsitikinti, kad priežiūrą ir kontrolę lydi bendravimas ir rūpinimasis“ (CPT/Inf/E(2002)1–Rev.2010; 45 punktas). Tai tik keli pavyzdžiai, kadangi CPT standartuose šie santykiai minimi net keliolika kartų.

Su 2023 m. sausio 1 d. LR BVK redakcija į kodifikuoto įstatymo formą buvo įvilktas santykinai naujas dinaminio saugumo darbo metodas, kurio esmė – „bausmių vykdymo sistemos pareigūnai, laisvės atėmimo vietų įstaigos karjeros valstybės tarnautojai ir kiti darbuotojai, palaikydami profesionaliai pozityvius santykius su nuteistaisiais ir stengdamiesi šiuos individualiai pažinti bei suprasti, užima nuteistuosius prasminga veikla, vertina galimą riziką, ją valdo ir taip užtikrina saugią aplinką sau ir nuteistiesiems“ (25 straipsnio 4 dalis). Tiesa, šis darbo metodas Lietuvos įkalinimo reguliavime ir praktikoje nebuvo svetimas ir anksčiau – perėmus ir adaptavus Norvegijos įkalinimo įstaigų patirtį, Lietuvoje, kartu su Lenkija, Latvija, Rumunija, Bulgarija ir kitomis šalimis, jis pradėtas diegti nuo 2014 m.

Dinaminio saugumo darbo metodo įtvirtinimas kodifikuotame įstatyme ne tik suteikia daugiau garantijų, nubrėžia aiškesnę su laisvės atėmimu susijusių bausmių

vykdymo kryptį, tačiau pačiam darbo metodui suteikia daugiau svarumo²³. Tai yra progresyvių su laisvės atėmimu susijusių įstaigų bazinis principas, pagal kurį funkcionuoja visa penitencinė įstaiga, t. y. dinaminis saugumas nėra tapatinamas tik su priežiūra, didesnio lygio kontrole, informacijos surinkimu – kaip esminis dinaminio saugumo bruožas akcentuojamas santykio su nuteistuoju pokytis (Uscila, 2020, p. 8). Be to, šį darbo metodą įtvirtina ir Europos kalėjimų taisyklės, nurodant, kad „apsauga, kuri yra užtikrinta fizinėmis kliūtimis ir kitomis techninėmis priemonėmis, turi būti papildyta dinamiška apsauga, kuri numato budintį personalą, pažįstantį prižiūrimus kalinius“ (51.2. punktas).

Galima pateikti ir tarptautiniame lygmenyje išskiriamus dinaminio saugumo privalumus: 1) įkalintų asmenų ir administracijos sąveikos procese veikia priskirtas pirminis atsakingas kontaktinis asmuo (dinaminės priežiūros pareigūnas); 2) pagerėja įkalintų asmenų ir penitencinės įstaigos darbuotojų santykių dažnumas ir kokybė; 3) geresnė komunikacija ir programinio darbo planavimas; 4) padidėjęs programos lankstumas (galimybė greičiau keisti bausmės vykdymo planą); 5) sprendimus dėl įkalintų asmenų priima žemesnio lygmens darbuotojai, kurie tikrai žino situaciją; 6) veiksmingiau atliekama įkalintų asmenų veiklos stebėseną, sudaromos prielaidos anksčiau nustatyti problemą ir imtis atitinkamų veiksmų; 7) iš įkalintų asmenų gaunama patikima, kokybiška informacija, kurią galima panaudoti užkertant kelią pabėgimams ir kontrolės problemoms; 8) penitencinės įstaigos darbuotojai didina savo korekcinius ir vadovavimo įgūdžius; 9) daugiadisciplininės komandos panaudojimas gerina įvairių sričių darbuotojų bendravimą; 10) užtikrinamas labiau koordinuotas požiūris į reabilitacijos ir ugdymo programas (Handbook on Dynamic Security and ..., 2015, p. 35). Taigi dinaminio saugumo įtvirtinimu LR BVK įgyvendinamas resocializacijos tikslas, suvokiant, kad saugi aplinka įkalinimo įstaigoje užtikrinama visų pirma palaikant pozityvius santykius su nuteistaisiais, stengiantis juos pažinti ir suprasti.

Visgi supratimu ir rūpinimusi parentų santykių kūrimui, efektyviam dinaminio saugumo įgyvendinimui visų pirma reikalinga tinkama įkalinimo įstaigų darbuotojų kompetencija, jų motyvavimas ir švietimas. Šis klausimas akcentuojamas ir Europos kalėjimų taisyklėse: „darbuotojai turi aiškiai suvokti kalinimo sistemos veiklos tikslą <...>“ (72.2. punktas), „darbuotojų darbas turi atitikti jiems keliamus aukštus asmeninius ir

²³ Svarbu pastebėti, kad pats dinaminio saugumo darbo metodas detalizuojamas 2022 m. gruodžio 30 d. Teisingumo ministro įsakyme Nr. 1R-444, kuriame, be kita ko, nustatyta, kad kiekvienam suimtajam ir nuteistajam yra priskiriamas kontaktinis laisvės atėmimo vietų įstaigos pareigūnas. Tačiau tam tikros nuostatos yra pakankamai deklaratyvios, pavyzdžiui, „darbuotojai rūpinasi ir padeda nuteistiesiems įsitraukti į prasmingo užimtumo veiklas“, „komunikacija tarp visų darbuotojų grindžiama teigiamais jų tarpusavio santykiais ir informacijos mainais“ (žr. 208 punktą). Visgi, konkrečias dinaminio saugumo taikymo metodines rekomendacijas tvirtina laisvės atėmimo vietų įstaigos direktorius.

profesinius reikalavimus“ (72.4. punktas), „*personalas turi būti kruopščiai atrenkamas, tinkamai mokomas darbo pradžioje ir nuolat vėliau <...>*“ (76 punktas). Tačiau dėl netinkamos infrastruktūros, kompetencijos trūkumo, erdvės veiklos refleksijai nebuvimo, nepalaikymo iš vadovybės pusės, lokalinio sisteminio solidarumo, motyvacijos trūkumo dažnai labai supaprastinami priimami sprendimai. Todėl netgi „teisingas“ ir tarptautinius standartus atitinkantis teisinis reguliavimas ar vyraujanti resocializacijos ideologija nebūtinai atitinka realią praktiką, o naujų įstatymų priėmimas (ypač – šioje srityje) neturi būti painiojamas su esama realia padėtimi (Sakalauskas, 2015a, p. 16). Pavyzdžiui, Lietuvoje vis dar gaji labai sovietinė dinaminio saugumo versija, kai atskiros kalėjimų administracijos samdo pareigūnus kaip „operatyvininkus“, kurie verbuoja kalinius, kad šie taptų informatoriais (Slade, Vaičiūnienė, 2018, p. 221). Taigi į resocializaciją orientuotos koncepcijos negali būti aklos esamai realybei, pirmiausia jos turi būti profesionalios, o įstaigoje kuriamos sąlygos ir personalo kompetencija turi atitikti siekiamą galutinį tikslą (Sakalauskas, 2020, p. 204).

Apibendrinant, geri kalinių ir personalo tarpusavio santykiai, kai priežiūros kontrolę lydi bendravimas ir rūpinimasis, yra vienas iš efektyvios resocializacijos orientyrų, o kartu – ir geriausia smurto prevencija (Sakalauskas, Norvaišytė, 2022, p. 349). Juo labiau, Lietuvos įkalinimo įstaigose egzistuoja didelis kalinių smurto mastas, į kurį 2016 m. apsilankymo metu atkreipė dėmesį CPT (CPT/Inf(2018)2). Iš esmės nepasikeitusi padėtis akcentuota ir 2018 m. bei 2021 m. vykusių vizitų metu, netgi primenant elementarų dalyką, jog ir psichologinis smurtas iš įkalinimo sistemos personalo kalinių atžvilgiu yra nepriimtinas ir negali būti toleruojamas (CPT/Inf(2019)18; CPT/Inf(2023)01). Tai patvirtina, kad gražus rekomendacijų tekstas savaime nesukuria tinkamų personalo ir nuteistųjų santykių, jis tegali atkreipti dėmesį į jų svarbą (Sakalauskas, 2020, p. 202). Šie santykiai didžiąja dalimi priklauso nuo atitinkamų sąlygų, nuolatinės santykių refleksijos, skaidrumo ir aiškių taisyklių. Jiems būdingas ir asmeninis bei socialinis kontekstas, dėl kurio nuo pat pradžių gali būti užprogramuojama šių santykių kryptis.

3.5. Kalinių drausminimas

Įkalinimo įstaigoje bausmę atliekančių nuteistųjų socialinės ir asmeninės problemos neretai egzistuoja dar iki patekimo į pačią įstaigą, o į ją patekus patiriamas nusivylimas, kamuoja gėdos ir kaltės jausmai. Kiekviena diena, ypatingai ilgalaikio laisvės atėmimo bausmės kontekste, tampa tarytum nesibaigianti filmo juosta, kurioje diena iš dienos matomi tie patys kaliniai, prižiūrėtojai, tos pačios buitinės sąlygos, ta pati kamera, lova, juntami įvairūs kvapai ir pan. Todėl natūralu, kad tokioje mažai galimybių asmenybės sklaidai

suteikiančioje uždaroje erdvėje egzistuoja ir daug įtampos. Taigi neišvengiamai įkalinimo įstaigose padaromi smulkesni teisės pažeidimai, kurie nepatenka į baudžiamosios ar administracinės atsakomybės sritį, o traktuojami kaip drausmės nusižengimai, kuriais pažeidžiama vidaus tvarka.

Savaime suprantama, kad įkalinimo įstaiga yra palanki terpė smurto apraiškoms, subkultūrų įtakai, o tokioje erdvėje esant didelei asmenų koncentracijai drausmės palaikymo sistemos ir priemonių sukūrimas bei įgyvendinimas yra būtinas. Visgi svarbu suprasti, kad šios priemonės siejamos su drausmės ir saugumo palaikymu, taigi pozityvaus poveikio nuteistajam neturi. Kitaip tariant, kalinių drausminimas ir saugumo palaikymas yra tik prielaida resocializacijos tikslui siekti, bet ne tiesioginis šio tikslo siekimas (Laubenthal, 2008 cituota pgl. Sakalauskas, 2020, p. 348).

Drausmės palaikymo įkalinimo įstaigose sistemai pakankamai dėmesio skiria tarptautinės teisės standartai. Mandelos taisyklėse įtvirtinta, kad *„drausmė ir tvarka turi būti palaikoma nenaudojant daugiau negu reikia apribojimų saugiai kalėjimo veiklai ir gerai sutvarkytam bendruomeniniam gyvenimui užtikrinti“* (36 taisyklė), *„įkalinimų įstaigos administracija turi užtikrinti drausminės nuobaudos ir pažeidimo, už kurį ji buvo paskirta, proporcingumą <...>“* (39.2 taisyklė), *„įkalinimo įstaigos administracija, kai tik įmanoma, raginamos naudoti konfliktų prevencijos, tarpininkavimo ar bet kokius kitus alternatyvius ginčų sprendimo būdus, siekiant užkirsti kelią drausminiams nusižengimams ar išspręsti konfliktus“* (38 taisyklė). Apie drausmę ir nuobaudas pasisakoma ir Europos kalėjimų taisyklėse: *„drausminės nuobaudos turi būti skiriamos tik kraštutiniais atvejais“* (56.1. punktas), *„kai tik įmanoma, sprendžiant nesutarimus su kaliniais ir tarp jų, turi būti panaudojamas atkuriamojo teisingumo modelis ir tarpininkavimo mechanizmai“* (56.2. punktas). *„Drausmės pažeidimu gali būti laikomas tik toks elgesys, kuris gali kelti grėsmę tinkamai tvarkai, saugumui ar apsaugai“* (57.1. punktas), *„bet kokios nuobaudos griežtumas turi atitikti pažeidimo rimtumą“* 60.2. (punktas), t. y. ji turi būti proporcinga, *„nuobauda neturi visiškai uždrausti kontaktų su šeima“* (60.4. punktas).

Nacionaliniame kontekste laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų pareigos ir jiems taikomi draudimai įtvirtinti LR BVK 50 straipsnyje. Jame išvardintų įpareigojimų nevykdantys ar nustatytų draudimų nesilaikantys nuteistieji gali būti drausminami paskiriant tokias drausminimo nuobaudas: 1) maksimalios pinigų sumos, už kurią nuteistieji gali per mėnesį įsigyti asmeninių daiktų, sumažinimas vienos bazinės socialinės išmokos dydžio suma – iki trijų mėnesių; 2) draudimas vieną mėnesį įsigyti asmeninių daiktų (išskyrus higienos reikmenis ir kanceliarines prekes); 3) vienos bazinės socialinės

išmokos dydžio įmoka į fondą (79 straipsnio 1 dalis). Tuo tarpu 79 straipsnio 2 dalis numato drausminę nuobaudą – izoliavimą iki 30 parų (nepilnamečiams – iki 5 parų).

Atkreiptinas dėmesys, kad 2023 m. sausio 1 d. LR BVK redakcijoje buvo panaikinta drausminė nuobauda – papeikimas. Ši drausminė nuobauda buvo numatyta ir sovietiniame BVK, o jos tikslas bei poveikis nebuvo iki galo suprantamas. Tačiau minėta, kad tarptautiniai bausmių vykdymo standartai reikalauja, jog būtų užtikrinamas drausminės nuobaudos ir pažeidimo, už kurį ji buvo paskirta, proporcingumas. Griežčiausia drausminė nuobauda – izoliavimas – vis dar gali būti paskirta už laisvės atėmimo vietų įstaigos pareigūnų reikalavimų nevykdymą. Ši nuteistųjų pareiga nėra netinkama *per se* (savaiame), visgi ji kelia daug abejonių, kadangi pasižymi abstraktumu ir suteikia daug erdvės interpretacijoms (Sakalauskas, 2020, p. 351). Todėl svarbu išvengti formalaus šios nuostatos taikymo, kadangi tarptautinės teisės standartai reikalauja, jog drausminės nuobaudos būtų skiriamos tik kraštutiniais atvejais. Deja, praktikoje yra buvę visiškai priešingų patirčių, kai drausminė nuobauda buvo paskirta, pavyzdžiui, už tai, kad nuteistasis nepasisveikino su pareigūnu (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje) arba už tai, jog nuteistasis reikalavo padidinti patiekto maisto – silkės – porciją (Vilniaus apygardos administracinio teismo 2011 m. balandžio 8 d. nutartis administracinėje byloje), taip pat už tai, kad nuteistasis, einantis per postą pasiimti vaistų, neprisistatė (Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. gruodžio 14 d. nutartis administracinėje byloje).

Svarbu ir tai, kad drausminis procesas įkalinimo įstaigoje visgi yra teisinis procesas, kuriame ir per kurį nuteistasis gali siekti apginti savo galimai pažeistas teises. Todėl šiame procese taip pat turi būti garantuojama teisė į veiksmingą teisinę gynybą. Visgi dėl nepakankamų pajamų ar turimų lėšų dauguma laisvės atėmimo įstaigose esančių nuteistųjų paprasčiausiai neišgali patys pasisamdyti advokato, o Lietuvos bausmių vykdymo įstatymuose nenumatyta nemokamo gynėjo dalyvavimo drausminio proceso metu garantija. Pavyzdžiui, Prancūzijoje ir Kanadoje drausminio proceso metu automatiškai skiriamas advokatas, kurio paslaugos gali būti suteikiamos nemokamai (Gončarko, 2008, p. 104). Valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatyme (Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas, 2000) numatyta valstybės garantuojama teisinė pagalba fiziniams asmenims, siekiant šiems sudaryti galimybes tinkamai ginti pažeistas ar ginčijamas savo teises ar įstatymų saugomus interesus. Tačiau nuteistasis, net ir atitinkantis visus įstatymo keliamus reikalavimus dėl teisinės pagalbos, susiduria su sunkumais, kadangi tiesioginis teisinės pagalbos teikimo nuteistiesiems įkalinimo įstaigose įgyvendinimo mechanizmas nėra numatytas (Gončarko, 2008, p. 104).

Todėl svarbu drausminio proceso metu Lietuvoje nuteistojo gynybai užtikrinti advokato atstovavimą, nes tokiu atveju nuteistajam būtų suteiktos kokybiškos teisinės konsultacijos, o ir pati nuteistojo pozicija būtų labiau pagrįsta.

Apibendrinant, remiantis tarptautiniais bausmių vykdymo standartais, drausminė nuobauda turėtų būti skiriama tik kraštutiniais atvejais, kai nuteistasis savo elgesiu akivaizdžiai ir realiai sukėlė grėsmę vidaus tvarkai ir saugumui. Lietuvoje drausminė nuobauda turi ir tam tikrą šalutinį poveikį, t. y. be tiesioginio nubaudimo elemento, nuteistasis, turintis vadinamąjį „drausminį teistumą“ (LR BVK 80 straipsnio 9 dalis), jo laikotarpiu negali naudotis atitinkamomis lengvatomis, pavyzdžiui, apribojamos trumpalaikės išvykos. Taigi nors drausmės palaikymo sistema įkalinimo įstaigose neišvengiama, svarbu, kad ji būtų paremta atitinkama kompetencija ir išmanymu, bet ne galios ar valdžios demonstravimu, kadangi drausminė nuobauda nėra resocializuojanti ar motyvuojanti keisti elgesį, priešingai – pozityvaus poveikio nuteistajam neturi.

3.6. Kalinimo atvėrimas

Maždaug XX amžiaus 8-ajame dešimtmetyje požiūris į pamatinius kalinimo tikslus pradėjo keistis. Buvo pereita „nuo režimų, siekiančių paveikti kalinių pažiūras ir elgesį, prie modelio, paremto socialinių sugebėjimų ir asmeninių galimybių vystymosi skatinimu, kas perspektyvoje padėtų jiems sėkmingai grįžti į visuomenę²⁴“ ir suvokta, kad nuolatinis pasyvus asmens laikymas uždaroje įstaigoje tokiam skatinimui sudaro nepalankias sąlygas (Sakalauskas, 2020, p. 250). Taigi tuo metu prasidėjo kalinimo atvėrimo procesas, kuris bendrai suprantamas kaip trumpalaikių išvykų kaliniams suteikimas.

Aktyvus darbas su nuteistuoju, palapsnis ir vis ilgesnis įkalinimo asmens buvimas laisvėje skatina resocializaciją ir mažina įtampą įkalinimo įstaigose. Kartu trumpalaikės išvykos leidžia pasitikrinti nuteistojo elgesį, t. y. sudaro galimybes jiems įrodyti, kad tokios išankstinio trumpalaikio paleidimo priemonės gali būti naudingos abejoms pusėms (Herzog-Evans, 2020, p. 248). Be tokio pasitikrinimo kaliniai iš esmės netenka galimybės pademonstruoti sumažėjusią riziką ir prisitaikyti prie nuolat besikeičiančio pasaulio (Liebling et al, 2019, p. 105). Kitaip tariant, išankstinis įkalinimo asmens parengimas išeiti į laisvę ir į laipsnišką perėjimą orientuotas įkalinimo organizavimas yra humaniško ir asmens integracijai skirtas kalinimo prielaida, kuri didina asmens socialinės integracijos tikimybę (Sakalauskas, 2013, p. 39).

²⁴ Europos kalėjimų taisyklių preambulė.

Įkalinimas, paremtas paprasčiausiu asmens uždarymo („atsėdėjimo“) principu, o ne asmens kryptingu rengimu gyvenimui laisvėje, yra ir vienas iš recidyvą didinančių veiksnių (Hillier, Mews, 2018, p. 2). Dėl šios priežasties ir Europos kalėjimų taisyklės²⁵ įtvirtina, kad „įvairios išleidimo iš įkalinimo įstaigų formos turi būti numatytos kaip integruota laisvės atėmimo bausmės vykdymo dalis“ (103.6. punktas). Primintinas ir jau minėtas taisyklių 6 punktas: „visas įkalinimas turėtų vykti taip, kad asmenys, kuriems buvo apribota laisvė, galėtų lengviau integruotis į laisvą visuomenę“. Todėl svarbu integracijos priemonės įstaigoje ir laisvėje taikyti laipsniškai ir nuosekliai. Pastaroji mintis pabrėžiama Europos kalėjimų taisyklių 107.1. punkte, t. y. kuo anksčiau iki paleidimo į laisvę turi būti taikomos priemonės ir specialios programos, padedančios nuteistiesiems įveikiant sunkumus, kurie kyla siekiant įsilieti į gyvenimą visuomenėje nenusikalstant. Taigi remiantis tarptautiniais bausmių vykdymo standartais ir laikant asmens integraciją tikslu, jam pasiekti yra būtinas laipsniškas ir kuo ankstesnis įkalinimo atvėrimas (Sakalauskas, 2013, p. 40).

Galima pateikti ir daugiau įkalinimo atvėrimo teigiamų aspektų: mažinama neigiama įkalinimo įtaka, ribojamas subkultūrinis spaudimas, mažinama agresija pačiose įstaigose, mažiau smurto ir savęs žalojimo atvejų bei gerinama bendra atmosfera, kalinių ir personalo santykiai, sutaupomos lėšos, skatinamas didesnis artimųjų pasitikėjimas bausmių vykdymo sistema, naikinami stereotipai ir svarbiausia – ilgalaikėje perspektyvoje didinamas visuomenės saugumas²⁶ (Sakalauskas, 2020, p. 254; Usik, 2010 p. 349).

Išvykų už įkalinimo įstaigos ribų galimybės įtvirtintos LR BVK (2023 m. sausio 1 d. redakcija) 63, 64, 67, 68, 69 straipsniuose, 77 straipsnio 4 punkte, 78 straipsnio 6 dalyje. Bendrai trumpalaikės išvykas galima suskirstyti į keturias kategorijas: 1) dėl nelaimės; 2) į namus ar pasimatyti su artimaisiais (bendrais pagrindais); 3) dėl darbo, mokymosi ar resocializacijos priemonių; 4) trumpalaikės išvykos kaip paskatinimo priemonė. Savarankiška įkalinimo atvėrimo forma laikytinas ir laisvės atėmimo bausmės atlikimas atviro tipo bausmės atlikimo vietose, kadangi šiuo atveju nuteistasis visą ar dalį bausmės gali atlikti daug laisvesnėmis sąlygomis, kurios leidžia visą dieną praleisti ne pačioje

²⁵ Trumpalaikių išvykų reikšmė Europos Tarybos šalims pirmą kartą buvo akcentuota dar 1982 m. rugsėjo 24 d. priimtoje Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje R (82) 16 dėl trumpalaikių išvykų kaliniams. Preambulėje pabrėžta, kad trumpalaikės išvykos prisideda prie labiau humaniškos įkalinimo įstaigos kūrimo ir sąlygų joje gerinimo bei palengvina kalinių socialinę integraciją.

²⁶ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje valstybėms narėms Rec (92) 16 dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių išsakoma svarbi mintis, kad „baudžiamųjų sankcijų vykdymas pačioje bendruomenėje, o ne izolavus nuo jos, laikui bėgant gali geriau apsaugoti visuomenę, įskaitant, savaime suprantama, ir nukentėjusiojo arba nukentėjusiųjų interesų užtikrinimą.“ Kitaip tariant, anksčiau ar vėliau dauguma nuteistųjų vis vien bus paleisti į laisvę, todėl visuomenės saugumas bus užtikrintas tuomet, kai (ir) tokie asmenys visuomenėje gyvens integruotai.

įstaigoje. Kaip sąlyginė kalnimo atvėrimo forma taip pat laikytinas lygtinis paleidimas iš įkalnimo įstaigų. Vis dėlto pastarosios dvi išsiskiria savo forma ir taikymo sąlygomis, todėl šiame poskyryje apsiribojama trumpalaikių išvykų iš uždaro²⁷ ar pusiau atviro tipo įkalnimo įstaigų aptarimu, kadangi tiek atviro tipo įkalnimo įstaigos, tiek lygtinis paleidimas turėtų būti tolesnė arba savarankiška asmens integracijos proceso struktūrinė dalis (Sakalauskas, 2020, p. 256).

Atkreiptinas dėmesys, kad trumpalaikių išvykų suteikimo sąlygos yra griežtos. Išskyrus trumpalaikes išvykas dėl nelaimės, visos kitos suteikiamos tik pusiau atviro tipo bausmės atlikimo vietų lengvojoje grupėje bausmę atliekantiems asmenims. Greta šios bendrosios egzistuoja ir smulkesnės sąlygos bei draudimai. Viena iš problematiškesnių – nuteistųjų nusikalstamo elgesio rizika turi būti žema arba vidutinė ir nustatyta pažanga ją mažinant. Šiuo atveju susiduriama su tam tikro elgesio prognozavimu, dėl kurio gali kilti dvi problemos: 1) nusikalstamo elgesio rizikos pervertinimas (dažniausiai įvertinama kaip gerokai aukštesnė, nei realiai yra); 2) tam tikrų klausimų slopinimas formalių teisinių nuostatų pagalba, todėl būtina juos kelti sąžiningai: kaip patikrinama ir mažinama nusikalstamo elgesio rizika neišėjus (neišleidus) į laisvę, kaip ji pasikeistų, jei „aukšto nusikalstamo elgesio rizikos“ asmuo būtų išleistas ir nenusikalstų, kas nutiks, kai asmuo vis vien išeis į laisvę su aukšta rizika jau be jokios priežiūros? (Sakalauskas, 2020, p. 258). Kitaip tariant, rizikos nustatymas turėtų būti ne blogos praeities ekstrapoliacija, bet alternatyvų geresnei ateičiai paieška (Sakalauskas, 2013, p. 46). Be to, abejotinas absoliutus trumpalaikių išvykų draudimas ribotai pakaltinamiems asmenims. Šiuo atveju trumpalaikių išvykų suteikimas nulemtas paties riboto pakaltinamumo fakto, o ne realiomis asmens galimybėmis ir poreikiais, todėl šis draudimas laikytinas diskriminaciniu.

LR BVK absoliutus trumpalaikių išvykų draudimas nustatytas ir asmenims, atliekantiems laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę, tačiau kitose valstybėse egzistuoja įvairių modelių. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje tokiems nuteistiesiems esant atviro ar pusiau atviro tipo įkalnimo įstaigose trumpalaikės išvykos paprastai suteikiamos (Hillier, Mews, 2018, p. 9). Taigi pastaruoju atveju laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmę atliekančių nuteistųjų resocializacijos galimybe tikima plačiau, jie nėra „nurašomi“, bet priešingai – prisidedama užtikrinant ir tokių asmenų „teisę į viltį“²⁸ (žr., pavyzdžiui,

²⁷ Tiesa, pagal LR BVK iš uždaro tipo bausmės atlikimo vietų laikinai išvykti galima tik dėl nelaimės (67 straipsnis).

²⁸ Pagal EŽTT išaiškinimus tai nuteistųjų viltis, jog, kad ir kokios ilgalaikės ir užtarnautos būtų jų laisvės atėmimo bausmės, vieną dieną jie atpirks savo padarytas skriaudas. Taigi tai, kas iki tol buvo tik vaizdingas posakis, nors ir turintis teisinį turinį, tapo aprobuota teisine kategorija (Kūris, 2018, p. 13).

Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. gegužės 23 d. sprendimą byloje *Matiošaitis ir kiti prieš Lietuvą*).

Pagal LR BVK trumpalaikės išvykos suteikiamos laisvės atėmimo vietų įstaigos direktoriaus įgalioto pareigūno nutarimu. Lyginamuoju aspektu, Prancūzijos penitencinėje sistemoje trumpalaikių išvykų suteikimo procedūra konceptualiai skiriasi – trumpalaikės išvykos suteikia „nuosprendžių vykdymo“ teisėjas (pranc. *juge de l'application des peines*), o pačiame suteikimo procese dalyvauja įkalinimo įstaigos direktorius, atitinkami pareigūnai bei prokuroras. Įdomu, kad 2019 m. vadinamuoju Makrono aktu dalį sprendimų dėl trumpalaikių išvykų priėmimo procesų perdavus įkalinimo įstaigų direktoriams, doktrina teigė, kad sėkmingo sugrįžimo į visuomenę, resocializacijos ir šeimos ryšių palaikymo tikslai gali nebelikti proceso priešakyje (kaip pagrindiniai) (Herzog-Evans, 2020, p. 255). Todėl svarbu, kad sprendimus dėl trumpalaikių išvykų priimančios asmenys savo pareigas atliktų sąžiningai ir atsakingai, suvokdami jų prasmę ir kalinimo tikslą, kam, be abejonės, reikalinga atitinkama kompetencija.

Tiriamieji trumpalaikių išvykų įkalinimo įstaigose suteikimo tendencijas, galima pateikti keletą skaičių: remiantis Kalėjimų departamento duomenimis, nuo 2014 m. suteiktų trumpalaikių išvykų skaičiai nuosekliai didėjo iki pat 2019 m., kai buvo pasiekta kulminacija – iš 7 494 nuteistųjų laisvės atėmimo bausme per metus (srauto) buvo suteikta 1 260 trumpalaikių išvykų į namus, 88 trumpalaikės išvykos už pataisos įstaigos ribų (dėl nelaimės) ir 123 dirbantiesiems suteiktos atostogos su teise parvykti į namus. Visgi 2020 m. pasauliui susidūrus su COVID-19 pandemija, įkalinimo įstaigų tvarka ir kasdienybė jose turėjo atitinkamai adaptuotis. Karantinas Lietuvos įkalinimo institucijose buvo paskelbtas 2020 m. vasario 28 d. Kalėjimų departamento direktoriaus įsakymu. Kitus tris su puse mėnesio (iki 2020 m. birželio 17 d.) beveik visi kontaktai su išoriniu pasauliu buvo uždrausti, įskaitant trumpalaikių išvykų suteikimą. Nors karantinas Lietuvoje buvo panaikintas 2020 m. birželio 16 d., įkalinimo įstaigose daugelis apribojimų išliko, be kita ko, trumpalaikių išvykų galimybės suteiktos tik atvirose kolonijose ir pusiaukelės namuose (Sakalauskas, 2022, p. 342–343). Dėl šios priežasties 2020 m. iš 6 751 nuteistųjų laisvės atėmimo bausme per metus (srauto) buvo suteiktos tik 498 trumpalaikės išvykos į namus, 73 trumpalaikės išvykos už pataisos įstaigos ribų (dėl nelaimės) ir 29 atostogos dirbantiesiems su teise parvykti į namus. 2021 m. sušvelninus karantino sąlygas, trumpalaikių išvykų skaičius vėl pradėjo augti – iš 6 382 nuteistųjų laisvės atėmimo bausme per metus (srauto) buvo suteiktos 870 trumpalaikės išvykos į namus, 52 trumpalaikės išvykos už pataisos įstaigos ribų (dėl nelaimės) ir 43 atostogos dirbantiesiems su teise parvykti į namus. Tuo tarpu 2022 m. iš 6 062 nuteistųjų laisvės atėmimo bausme per metus

(srauto) suteiktos net 3 449²⁹ trumpalaikės išvykos į namus, 161 už pataisos įstaigos ribų ir 39 atostogos dirbantiems su teise parvykti į namus.

Nuo 2023 m. sausio 1 d. LR BVK įtvirtintas normalizavimo principas, kurio esmė – siekti sukurti laisvės atėmimo bausmės atlikimo aplinką, padedančią nuteistajam geriau adaptuotis bausmės atlikimo vietoje ir, kiek tai yra įmanoma, atitinkančią įprasto gyvenimo laisvėje sąlygas. Tokios sąlygos visų pirma veiksmingiausiai pasiekiamos plečiant kalinimo atvėrimo galimybes, kurios padeda nuteistajam adaptuotis prie gyvenimo visuomenėje ir laisvėje nenusikalstant. Trumpalaikių išvykų skaičiaus iki dėl COVID-19 pandemijos įvestų apribojimų nuoseklus augimas rodo teigiamą tendenciją, nors suteiktų išvykų atvejai vis dar buvo pakankamai menki, palyginus su bendrai bausmę atlikusiais nuteistaisiais. Iš to pasimato reikšminga ir esminė bausmių vykdymo kultūros ir tradicijos įtaka kalinimo vykdymo praktikai, net ir pasikeitus teisiniam reguliavimui (Sakalauskas, 2020, p. 251). Todėl belieka tikėtis, kad ilgalaikėje perspektyvoje, panaikinus pandemijos apribojimus, teigiama tendencija išliks (Sakalauskas, Norvaišytė, 2022, p. 349).

Apibendrinant, tarptautiniuose standartuose ir Vakarų kultūros šalių praktikoje remiamasi pragmatišku požiūriu, kuriuo skatinama palaipsnė ir nuosekli įkalinto asmens integracija į visuomenę. Todėl viena iš svarbių efektyvios laisvės atėmimo bausmės prielaidų yra kalinimo atvėrimo galybės. Jų pagalba palaikomi nuteistojo šeimos ryšiai, palengvinamos gyvenamojo būsto susiradimo, įsidarbinimo ir įvairios kitos perspektyvos. Taigi nuteistajam leidžiama mėgautis išoriniu pasauliu ir atlikti jo socialinei integracijai naudingus veiksmus, tuo pačiu metu nepatiriant visų išorinio pasaulio pavojų ir pagundų. Kitaip tariant, kalinimo atvėrimas padeda užtikrinti, kad asmens galutinis išėjimas iš įkalinimo įstaigos nelemtų tolesnės socialinės dezintegracijos, tuo pačiu garantuojama ir visuomenės apsauga.

3.7. Laisvės atėmimo vykdymo ypatumai išskirtinėms kalinių grupėms

Nusikalstamumas nepriklauso nuo lyties, amžiaus, pilietybės ir kitų ypatybių, todėl į laisvės atėmimo bausmės vykdymo įstaigą patenka ir specifinės asmenų grupės (moterys, nepilnamečiai, užsieniečiai ir pan.), kurių bausmės vykdymas turi atitinkamų ypatumų, atsižvelgiant į šių nuteistųjų savybes ir padėtį. Išskirtinių kalinių grupių bausmių vykdymo problematika ir praktinis įgyvendinimas yra pakankamai plati tema, leidžianti iš esmės kiekvienos grupės atžvilgiu parašyti po atskirą mokslinį darbą, todėl dėl ribotos apimties

²⁹ Atkreiptinas dėmesys į trumpalaikių išvykų skaičiavimo ypatumus, – anksčiau buvo skaičiuojami nuteistieji, kuriems suteiktos trumpalaikės išvykos, tuo tarpu nuo 2019 metų imta skaičiuoti trumpalaikių išvykų suteikimo atvejai.

šiuose skyriuose bus pateikiami tik pagrindiniai reikalavimai šių nuteistųjų laisvės atėmimo bausmės vykdymui.

3.7.1. Moterys

Moterys kriminalinės justicijos sistemoje bendrai ir ypačingai įkalintos moterys paprastai susiduria su didesne grėsme patirti skurdą, nelygybę bei smurtą. Prieš joms patenkant į įkalinimo įstaigą, moterų asmeninis kontekstas dažnai siejamas su narkotikų ir alkoholio vartojimo, fizinės ir psichinės sveikatos problemomis, fizine, seksualine ir emocine viktimizacija, po kurių seka įvairios traumos, žemo išsilavinimo lygis, nedarbas ir priklausomybė nuo valstybinių pašalpų. Moterų nusikalstamumas, nusikaltimų rūšys ir priežastys nusikalsti dažnai skiriasi nuo vyrų. Tai turi įtakos ir moterų resocializacijai, kadangi jų poreikiai taip pat gali skirtis nuo vyrų poreikių. Be kita ko, moterų nusikaltimai dažnai siejami ir su ekonomine ar socialine marginalizacija, kai nusikaltimai padaromi dėl vyrų įtakos. Siekiant geriau suprasti moterų resocializacijos poreikius, svarbu atsižvelgti ne tik į jų patirtį ir aplinkybes iki įkalinimo, bet taip pat kreipti dėmesį ir į kalinimo įtaką jų santykiams, įvairiems ištekliams ir gerovei. Įkalinimo patirtis gali padidinti ir taip jau socialiai dezintegruotos ir nepalankioje padėtyje esančios grupės pažeidžiamumą ir atskirtį (McIvor, 2019, p. 456–459).

Moterų socialinė integracija yra sudėtingesnė, todėl įkalinimo įstaigoje turi būti prieinamos tinkamos paslaugos, kurios padėtų išspręsti unikalias problemas, su kuriomis jos susiduria, ir užkirstų kelią dideliame mirčių ir žalos, galinčių atsirasti dėl nestabilaus tokių moterų gyvenimo po paleidimo, skaičiui. Dėl nurodytų priežasčių kalinamoms moterims daug dėmesio skiriama ir tarptautiniuose bausmių vykdymo standartuose. Atskira dalis, skirta moterų įkalinimo ypatumams, numatyta Europos kalėjimų taisyklėse (34.1.–34.3. taisyklės), taip pat 2010 m. gruodžio 21 d. Jungtinių Tautų Generalinė asamblėja priėmė savarankiškas taisykles dėl elgesio su įkalintomis moterimis ir su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių joms taikymo (Bankoko taisyklės). Be to, laisvės atėmimo bausmę atliekančioms moterims dėmesio skiria ir CPT ataskaitos (žr. pavyzdžiui, 10 bendrąją ataskaitą CPT/Inf(2000)13), taip pat priimtas Jungtinių Tautų Narkotikų ir nusikalstamumo biuro vadovas „moterys ir įkalinimas“ (Handbook on Women and Imprisonment, 2014).

Daugumoje jurisdikcijų moterys nuteisiamos už santykinai nesunkius nusikaltimus ir dažniausiai atlieka trumpas (trumpesnes nei vienerių metų) su laisvės atėmimu susijusias bausmes. Todėl mažai tikėtina, kad jų poreikiai sulaukia atitinkamo dėmesio. Dėl šios priežasties tampa sudėtinga įgyvendinti įvairias programas, taip pat planuoti pagalbą joms po paleidimo (McIvor, 2019, p. 458–459). Palyginus su ilgomis laisvės atėmimo

bausmėmis, trumpų viena po kitos sekančių su laisvės atėmimu susijusių bausmių gausa, atspindinti dažniausią nuteistų moterų patirtį, yra nuoseklios institucionalizacijos forma, kuri dar labiau trukdo teigiamai socialinei integracijai ir lemia chaotiškesnį gyvenimą (Baldry, 2011, p. 256).

Prieš patenkant į įkalinimo įstaigą, moterys dažnai patiria finansinius sunkumus, dirba mažai apmokamą darbą ar tampa valstybinių pašalpų gavėjais. Išsilavinimo ir įsidarbinimo atžvilgiu, įkalintos moterys yra tarp labiausiai nelygiavertėje padėtyje esančių grupių. Todėl įkalinimo įstaigose ypatingai svarbu sudaryti tinkamas sąlygas įgyti išsilavinimą ar užsiimti moterims tinkama darbine veikla, nes išsilavinimo ir tinkamo pasirengimo trūkumas gali užkirsti kelią resocializacijai, kadangi sumenkina galimybes savarankiškai susirasti darbą ateityje. Visgi atsižvelgiant į trumpą laisvės atėmimo bausmės trukmę, reikšmingų įgūdžių įgijimas neišvengiamai yra ribotas. Todėl nepaisant užimtumo siūlomų finansinės nepriklausomybės perspektyvų, praktikoje įkalintų moterų galimybės prasmingam darbui, išsilavinimui ir mokymui yra menkesnės nei vyrų (McIvor, 2019, p. 463–464).

Palyginus su didesne įkalintųjų dalimi, moterys linkusios patirti daugiau fizinės ir psichinės sveikatos problemų, dažnai susijusių su skurdu, nelygiaverte padėtimi ir alkoholio bei narkotinių medžiagų vartojimu. Piktnaudžiavimas tonizuojančiomis ir svaiginančiomis medžiagomis tarp įkalintų moterų dažnai susijęs su trauma ir psichine sveikata, o alkoholis ir narkotinės medžiagos vartojami kaip savigydos priemonė sprendžiant asmenines problemas. Nors nuteistų moterų gydymo nuo priklausomybių programų kokybė įvairiose jurisdikcijose skiriasi, įkalinimo įstaigose vykdomas gydymas ir paleidimo planavimas palengvina socialinę integraciją ir padidina moterų pasitikėjimą gyvenimu visuomenėje (Zurhold et al, 2011, p. 59). Įkalintos moterys taip pat paprastai turi rimtų fizinės sveikatos problemų, susijusių su jų biografija ir gyvenimo būdu, kurios atspindi patiriamą socialinę nelygybę, tačiau į išskirtinius nuteistų moterų sveikatos poreikius dažniausiai nėra tinkamai atsižvelgiama (McIvor, 2019, p. 466). Todėl vykdamas su laisvės atėmimu susijusias bausmes svarbu atkreipti ypatingą dėmesį į moterų poreikius, susijusius su jų fizinės ir psichinės sveikatos gerove.

Vienas iš reikšmingiausių klausimų yra santykių su išoriniu pasauliu ir ypatingai vaikais palaikymas. Bausmės vykdymo metu dažnu atveju moteris lydi nerimas dėl laisvėje augančių jų vaikų, be to, atlikus bausmę, joms kyla sunkumų norint susigražinti teisę juos auginti, atkurti galimai nutrūkusius ar atšalusius santykius. Todėl glaudesnis bei dažnesnis ryšio su vaikais palaikymas atliekant laisvės atėmimo bausmę yra šių sunkumų įveikimo prielaida. Lietuvoje kalintioms moterims sudaryta galimybė auginti vaikus tik iki trejų

metų (LR BVK 70 straipsnis), todėl būtina užtikrinti moterų bendravimą ir su kitais jų giminaičiais, kurie galėtų pasirūpinti vaikais moteriai atliekant likusią bausmės dalį be vaiko (Jarutienė, 2020, p. 229–230). Visgi kai vaikams nustatyta globa ar jų motinai skirta ilgalaikė laisvės atėmimo bausmė, santykių atkūrimas tarp jų gali būti ypatingai sudėtingas. Nesant finansinės ir socialinės paramos, kai kurios moterys gali siekti neatgauti savo vaikų globos, bent tol, kol jų gyvenimo sąlygos taps stabilesnės. Taip pat vaikai, kurių motinos yra įkalintos, gali susidurti su įvairiomis problemomis, tokiomis kaip emocinis atotrūkis, prasta sveikata ir valgymo sutrikimai, kartu gali pasireikšti elgesio problemos. Be to, moterys dažnai apgyvendinamos įkalinimo įstaigose, esančiose toli nuo namų, todėl kelionių laikas ir išlaidos apsunkina šeimos narių lankymo galimybes, kurios tampa nepakankamomis. Taigi glaudūs šeimos ryšiai moterims, atliekančioms su laisvės atėmimu susijusią bausmę ir po jos atlikimo, yra neįkainojami, kadangi teigiami santykiai padeda moterims atkurti savo gyvenimą ir išvengti tolesnių pažeidimų sugrįžus į visuomenę (McIvor, 2019, p. 460–461). Todėl siekiant efektyvios resocializacijos labai svarbu pasirūpinti kalinių moterų realiomis galimybėmis bendrauti su savo vaikais ir kitais šeimos nariais, į ką atkreipia dėmesį ir minėti tarptautiniai bausmių vykdymo standartai.

Visgi apart bendrosios taisyklės, kad moterys ir vyrai laisvės atėmimo bausmės atlikimo vietoje laikomi atskirai (26, 74 straipsniai), LR BVK moterų kalnimo ypatumus numato tik nėštumo metu ir, minėta, kol vaikui sukaks treji metai. Todėl atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, pasigendama rūpestingesnio požiūrio į moterų kalnimo ypatumus, ypatingai išplečiant trumpalaikių pasimatymų ir kalnimo atvėrimo galimybes.

Apibendrinant, su laisvės atėmimu susijusias bausmes atliekančios moterys susiduria su sudėtingais iššūkiiais ir poreikiais, į kuriuos įkalinimo įstaigoje ar po paleidimo dažnai deramai neatkreipiamas dėmesys. Problemos, su kuriomis susiduria į laisvę patekusios moterys, apsunkinamos visuomenėje vyraujančia lyčių nelygybe, o tai lemia unikalūs iššūkiūs kelionėje iš įkalinimo įstaigos į namus (Beichner, Hagemann, 2016, p. 93). Todėl siekiant sėkmingo sugrįžimo į visuomenę, moterų patiriamos marginalizacijos modelių sukurtos problemos turi būti atitinkamai sprendžiamos.

3.7.2. Užsieniečiai

Pastaraisiais dešimtmečiais pastebimas kalinių populiacijos homogeniškumo mažėjimas lėmė tai, kad viso pasaulio kalnimo įstaigose galima atrasti įvairių tautybių ir kalbų, taip pat kultūrinę ir religinę įvairovę. Kasdieniame gyvenime kalnami užsieniečiai susiduria su sunkumais dėl savo statuso, kalbos, atotrūkio nuo artimųjų (tam tikrais atvejais ir dėl išpažįstamos religijos), dėl ko gali kilti ir psichinės sveikatos problemų. Visgi praktikoje

įkalinimo įstaigų administracija dažnai nėra tinkamai supažindinta su problemomis, kurios slegia kalinamus užsieniečius, todėl į jų specialiuosius poreikius neretai nėra atsižvelgiama. Dėl šios priežasties kalinami užsieniečiai pačioje įkalinimo įstaigoje jaučiasi socialiai atskirti ir negali tinkamai pasinaudoti savo teisėmis. Todėl kalinamus užsieniečius galima apibūdinti kaip nemenką, bet dažnai pamirštamą įkalinimo įstaigų populiacijos segmentą.

Pagrindinis šios kalinamų asmenų grupės baudmės vykdymo reikalavimas yra galimybės jiems susisiekti su diplomatinio ar konsulinio atstovu sudarymas (Europos kalėjimų taisyklių 37.1., 37.2. punktai, Mandelos taisyklių 62 taisyklė). Ši galimybė numatyta ir LR BVK 49 straipsnio 1 dalyje. Tačiau ypatinga reikšmė reguliuojant kitas kalinamų užsieniečių teises ir jų baudmės vykdymo sąlygas tenka 2012 m. spalio 10 d. priimtai Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijai Rec (2012) 12 dėl įkalinimų užsieniečių (toliau – Rekomendacija dėl įkalinimų užsieniečių). Ji aptaria pagrindinius šios asmenų grupės kalinimo aspektus, o bendrieji principai reikalauja, kad „su užsieniečiais kaliniais būtų elgiamasi gerbiant jų žmogaus teises ir atsižvelgiant į jų ypatingą padėtį bei individualius poreikius“ (3 punktas), „būtų imtasi pozityvių veiksmų siekiant išvengti diskriminacijos ir spręsti konkrečias problemas, su kuriomis gali susidurti užsieniečiai <...> kalinimo metu ar po jų paleidimo“ (7 punktas), „turi būti skiriama pakankamai išteklių, kad būtų galima spręsti konkrečių kalinamų užsieniečių situaciją bei patenkinti jų specifinius poreikius“ (11 punktas). Be to, verta prisiminti, kad šios asmenų grupės atžvilgiu galioja ir ŽTK nuostatų teikiamos garantijos, ypatingai dėl diskriminacijos draudimo.

Vienas iš esminių kalinamų užsieniečių resocializacijai trukdančių veiksnių yra kalbos barjerai, dėl kurių šie asmenys dažnai negali pasinaudoti įkalinimo įstaigose įprastai teikiamomis paslaugomis. Todėl Rekomendacija dėl įkalinimų užsieniečių eksplicitiškai nustato reikalavimą sudaryti tinkamas galimybes naudotis raštinio ir žodinio vertimo paslaugomis, kartu išmokti kalbą, kuri leistų jiems efektyviau bendrauti (8 punktas). Be kita ko, užsieniečių atvykimo į įkalinimo įstaigą ir jų kalinimo metu jiems suprantama kalba turi būti pateikta informacija apie jų teises ir pareigas, įskaitant susižinojimą su konsuliniais atstovais, pagrindinius įkalinimo ir vidaus tvarkos reguliavimo principus, prašymų ir skundų pateikimo taisykles bei procedūras ir jų teisę į konsultaciją bei teisinę pagalbą (15.1. punktas). Teisinės pagalbos suteikimo šiai asmenų grupei didesnė reikšmė akcentuojama ir Europos kalėjimų taisyklėse (37.4. punktas).

Svarbu, kad informacija būtų pateikiama asmeniui suprantama kalba, tačiau ji nebūtinai turi būti jo gimtoji kalba (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2013 m. liepos 23 d. sprendimas byloje). Tuo atveju, kai atsiranda indikacijos, jog asmuo nesupranta kalbos, iš

nacionalinės valdžios institucijų reikalaujama ypatingo stropumo (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m. kovo 18 d. sprendimas byloje). Taigi informacija kalinamiems užsieniečiams yra pirminis veiksmingo vertinimo ir resocializacijos planavimo pagrindas, visgi nesant tinkamos kompetencijos ir susipažinimo su užsieniečių kalinimo ypatumais, praktikoje gali būti susiduriama su jos trūkumu. Dėl bendravimo sunkumų atsirandanti segregacija ir atskirtis sukuria kalinamiems užsieniečiams pažeidžiamumo jausmą, todėl siekiant, kad šie asmenys netaptų „antrosios klasės kalniais“, svarbu sutelkti pastangas į kalbos barjerų šalinimą (Barnoux, Wood, 2013, p. 242).

Kalinamų užsieniečių resocializacijai, jų psichinei sveikatai ir gerovei didelę įtaką daro galimybės palaikyti savo šeimos ryšius. Santykių su šeima ir artimaisiais palaikymas yra daug problematiškesnis, kadangi jų šeimos neretai gyvena užsienyje ir pačios susiduria su sudėtingomis gyvenimo aplinkybėmis, todėl šeimos narių ir artimųjų lankymas yra mažai tikėtinas (Barnoux, Wood, 2013, p. 242). Svetimoje aplinkoje atsiskyrimas nuo šeimos reiškia didesnius kalinamų užsieniečių psichinės sveikatos poreikius. Palaikančio šeimos tinklo egzistavimas apsaugo kalinamus asmenis nuo savižudybių ir priešingai, – tokių santykių nutrūkimas gali paskatinti savęs žalojimo bandymus (Barnoux, Wood, 2013, p. 243). Dėl šios priežasties šeimos ryšių palaikymo svarba akcentuojama ir Rekomendacijoje dėl įkalinimų užsieniečių (22.1.–22.11. punktai). Be to, galima atrasti ir EŽTT išaiškinimų, kad nors ŽTK pati savaime negarantuoja teisės į perkėlimą tarp valstybių bei užsieniečio teisės būti paskirtam į konkrečią įkalinimo įstaigą, svarbu užtikrinti, kad kalinami užsieniečiai palaikytu ryšius su savo šeimomis, bent jau per pokalbius telefonu ar apsilankymus (Europos Žmogaus Teisių Teismo 2017 m. vasario 7 d. sprendimas byloje). Taigi šeimos ryšių palaikymas yra gyvybiškai svarbus kalinamų užsieniečių psichinei ir emocinei gerovei, taip pat turi reikšmingos įtakos jų resocializacijai. Žinoma, lengviausias susisiekti su užsienyje esančiais šeimos nariais ar artimaisiais būdas yra internetu, todėl jo naudojimosi galimybės turi būti pakankamai plačios, vengiant nepagrįstų ir formalių baimių dėl saugos reikalavimų.

Įkalinėti užsieniečiai susiduria ir su kitomis problemomis, tokiomis kaip socialinė ir ekonominė nelygybė (įkalinimo įstaigos „hierarchijoje“ jie paprastai būna žemesnėje vietoje, be to, vienintelis jų pajamų ir santaupų šaltinis dažnai būna tik iš įkalinimo įstaigoje vykdomos darbinės veiklos), kultūrinio identiteto netekimas (labai mažai asmenų įkalinimo įstaigoje bendrauja jiems suprantama kalba, bibliotekose turima mažai leidinių, kuriuos jie galėtų skaityti, televizijos ir radijo programos taip pat labai retai būna vedamos jų gimtąją kalba, o patiekiamas maistas jiems dažnai būna neįprastas ir pan.), saugumas (nuo kitų kalinių smurto ar bauginimų, žr., pavyzdžiui, Europos Žmogaus Teisių Teismo 2008 m.

gegužės 27 d. sprendimą byloje), diskriminacija (visų rekomendacijos dėl įkalintų užsieniečių nuostatų, reguliuojančių jų kasdienį gyvenimą, esmė yra diskriminacijos draudimas ir lygių galimybių su kitais kalniais sudarymas, atkreiptinas dėmesys ir į ŽTK 14 straipsnį). Dėl visų aptartų problemų iškyla būtinumas kalinamus užsieniečius matyti kaip atskirą kategoriją. Visgi įkalinimo politikoje jie vis dar matomi kaip potencialūs tremtiniai, o ne kaip individualūs asmenys, turintys ypatingus priežiūros ir gerovės poreikius (Barnoux, Wood, 2013, p. 245).

Be minėtos teisės susisiekti su diplomatinio ar konsulinio atstovu, LR BVK išsamiau šios asmenų grupės bausmės vykdymo klausimų nereguliuoja. Manytina, kad viena iš priežasčių yra ta, kad Lietuvoje kalinama labai mažai užsieniečių, be to, tokių asmenų resocializacija efektyvesnė jų pilietybės valstybėje, tad teisinis reglamentavimas Lietuvoje sudaro daug lengvesnes galimybes užsieniečius perduoti bausmės atlikimui į jų gimtąją valstybę. Visgi menkai Lietuvoje kalinamų užsieniečių grupei nepakankamą reguliavimą galima kompensuoti ir bendrosiomis nuostatomis, tačiau tokiu atveju ypatingai svarbus tampa atitinkamų darbuotojų profesionalumas ir kompetencijos kėlimas užsieniečių padėties įkalinimo įstaigose klausimais.

Apibendrinant, dėl kalbos barjerų, ap sunkintų fizinių kontaktų su šeimomis ir kitų sunkumų svetimoje kultūroje kalinamų užsieniečių jauseną galima apibūdinti kaip „kalėjimą kalėjime“. Kalinami užsieniečiai yra atskira nuteistųjų kategorija, kalinimo metu susidurianti su reikšmingais socialiniais ir kultūriniais nepritekliais, todėl turintys specifinių poreikių, kurie reikalauja didesnio rūpestingumo. Visgi dėl mažo kalinamų užsieniečių skaičiaus Lietuvoje, jų su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymo klausimai yra menkai reglamentuojami. Be to, Lietuvoje pasigendama ir mokslinių tyrimų šia tema. Tačiau tampant vis labiau Vakarietiškos kultūros tradicijas išpažįstančia valstybe, neišvengiamai bus susiduriama ir su kalinamų užsieniečių skaičiaus augimu, todėl ateityje teisinė bazė šiuo klausimu turės būti tinkamai paruošta.

3.7.3. Nepilnamečiai

Paauglystė apibūdinama kaip psichologiškai sunkus organizmo ir asmenybės brendimo laikotarpis, kuriam būdingi stiprūs prieštaringi išgyvenimai, emocijų ir elgesio sunkumai. Paaugliai pasižymi jautrumu, greitesniu ir smarkesniu reagavimu į nusivylimus ir aplinkos pokyčius, o realybė dažnai neatitinka jų susikurto idealaus pasaulio vaizdo. Todėl natūraliai pasitaiko ir agresyvaus ar konfliktinio elgesio apraiškų. Konfliktai paauglystėje yra savotiškas savo įsitikinimų patikrinimas, savęs išbandymas, siekis įtvirtinti save kaip atskirą, vientisą ir nepriklausomą asmenybę (Jusienė, 2007, p. 113). Visgi dalis

nepilnamečių elgesio modelių peržengia baudžiamosios atsakomybės ribas ir nepaisant tarptautiniuose standartuose įtvirtinto reikalavimo laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiams taikyti ypatingai kraštutiniais atvejais, dalis jų patenka į laisvės atėmimo bausmės vykdymo įstaigą. Tačiau bet kokia valstybės intervencija gali turėti ilgalaikį stigmatizuojantį poveikį, kuris per labai trumpą laiką nusikaltusį jauną žmogų gali stumtelėti dar toliau už visuomenės ribų. Dėl šios priežasties taikomos atitinkamos priemonės turi pasižymėti jaunimui pritaikytais ypatumais, priešingu atveju gali būti skatinamos nusikalstamos karjeros ir recidyvas (Sakalauskas, 2013, p. 11).

Nepilnamečių su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymo ypatumai plačiai aptariami tarptautinės teisės standartuose, iš kurių pagrindiniai: Vaiko teisių konvencija, minėtos Jungtinių Tautų Havanos ir Pekino taisyklės, Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Rec (2008) 11 dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės (toliau – Europos Tarybos rekomendacija dėl nepilnamečių nuteistųjų). Taip pat nepilnamečių justicijos problemoms daug dėmesio skiriama ir CPT ataskaitose (žr., pavyzdžiui, 24 bendrąją CPT ataskaitą CPT/Inf(2015)1). Tokia tarptautinio teisinio reguliavimo gausa bausmių vykdymo sistemoje atitinkamai parodo nepilnamečių išskirtinumą, tuo pačiu ir specifinio požiūrio poreikį.

Vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes nepilnamečiams, ypatingai svarbus tampa integracijos proceso individualizavimas. Europos Tarybos rekomendacijoje dėl nepilnamečių nuteistųjų akcentuojama, kad įvairios sankcijos ir priemonės turi būti taikomos atsižvelgiant į nepilnamečio nuteistojo geriausius interesus. Be to, beveik visuose minėtuose tarptautinės teisės standartuose pabrėžiami nepilnamečių nuteistųjų individualūs bausmės atlikimo planai, kurie apima prasmingas veiklas bei intervencijas. Sudarant šį planą rekomenduojama leisti nepilnamečiui dalyvauti ir reikšti savo nuomonę dėl numatomų resocializacijos priemonių. Taigi siekiant sėkmingos nepilnamečių nuteistųjų reintegracijos, įkalinimo įstaigų darbuotojai skatinami surinkti kuo daugiau informacijos apie kiekvieno nepilnamečio socialines bei psichologines charakteristikas ir, aktyviai dalyvaujant nepilnamečiui, sudaryti individualų bausmės atlikimo planą, parinkti kiekvienam laisvės atėmimo bausmę atliekančiam nepilnamečiui jo asmenybę atitinkančias resocializacijos, ugdymo priemones bei užimtumo formas (Jarutienė, 2020, p. 94–95). Svarbu, kad LR BVK numato nuteistojo dalyvavimą sudarant individualų planą, o nepilnamečiams nuteistiesiems individualus resocializacijos planas sudaromas atsižvelgiant ir į jų socialinę brandą, asmenybės ugdymo poreikius (54 straipsnis). Įsigilinimas į nuteistojo situaciją ir jo istorijos išklausymas palengvina ne tik bausmės

atlikimo planavimą, tačiau užmezgamas ir pozityvus ryšys, atrandama tinkama bendravimo strategija, todėl galima efektyviau pasiekti resocializacijos tikslus.

Vienas iš pirminių reikalavimų tarptautiniuose standartuose vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes nepilnamečiams yra atskiras jų laikymas, visų pirma nuo suaugusiųjų. Be to, rekomenduojama vengti nepilnamečius apgyvendinti didelėse bendrabučio tipo patalpose, siekiant užkirsti kelią didesnei smurto ir išnaudojimo rizikai. Taip pat papildomai pabrėžiama būtinybė nepilnamečių atžvilgiu užtikrinti žmogaus orumą atitinkančias patalpas bei galimybę privačiai naudotis sanitarinėmis patalpomis. Be kita ko, nepilnamečiams galioja ir CPT nustatytas 6 m² gyvenamosios patalpos standartas, nors pagal minėtą Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus 2023 m. sausio 3 d. įsakymą nepilnamečiams nustatytas tik 4,1 m² standartas.

Šioje srityje labai svarbus tampa ir darbuotojų tinkamos kompetencijos užtikrinimas, pavyzdžiui, CPT reikalauja, kad šias pareigas atliekantys darbuotojai turėtų būti rūpestingai atrenkami pagal jų asmeninę brandą ir sugebėjimą spręsti dirbant su šia amžiaus grupe išskylančias problemas bei užtikrinti šių asmenų gerovę. Konkrečiau kalbant, jie turėtų būti pasišventę darbui su jaunais žmonėmis, sugebėti vadovauti ir motyvuoti asmenis, už kuriuos atsako (CPT/Inf(2015)1). Taip pat akcentuojamas ypatingai žalingas prasmingų užsiėmimų stokos poveikis nepilnamečiams, todėl įkalinimo įstaigoje turėtų būti organizuojama mokymo, sporto, profesinio mokymo, poilsio ir kitokios prasmingos veiklos programos.

Kadangi daugelis nepilnamečių gali turėti elgesio problemų, susijusių su emocijinėmis netektimis ar socialinių įgūdžių stoka, aktyvi pagalba palaikant ryšius su artimaisiais gali būti itin naudinga nepilnamečiams, kuriems atimta laisvė. Todėl tarptautiniai standartai rekomenduoja dėti visas pastangas, kad nepilnamečiai nuteistieji turėtų galimybę susisiekti su savo šeima ir kitais asmenimis iškart, kai jie patenka į laisvės atėmimo įstaigą. Socialinės integracijos labui, nepilnamečiams turėtų kiek įmanoma būti leidžiama reguliariai išeiti į laisvę (lydimiems ar vieniems). Atitinkamai LR BVK numato tam tikrus „palengvinimus“ nepilnamečiams siekiant gauti trumpalaikes išvykas, t. y. numatyta 6 mėnesių minimali atliktos laisvės atėmimo bausmės dalis nepriklausomai nuo bausmės trukmės. Visgi šis terminas yra per ilgas, ypatingai atsižvelgiant į didesnę stigmatizacijos poveikį nepilnamečiams bei į kodekse įtvirtintą normalizavimo principą.

Tarptautiniai bausmių vykdymo standartai taip pat reikalauja prioritetą teikti atkuriamajam konfliktų sprendimui, o ne formalioms drausminėms priemonėms ir sankcijoms. Bet kokia nuteisto nepilnamečio izoliavimo forma yra priemonė, kuri gali pažeisti psichinę ir fizinę sveikatą ir turėtų būti taikoma tik kaip kraštutinė priemonė. Todėl

CPT nuomone, izoliavimas drausminėje kameroje kaip drausminė priemonė turėtų būti taikoma tik labai trumpą laiką ir niekad ilgiau nei 3 dienas (CPT/Inf(2015)1). Visgi pagal LR BVK drausminės nuobaudos – laikino izoliavimo – maksimali trukmė nepilnamečiams yra 5 dienos.

Apibendrinant, tai tik keli pagrindiniai ir dėl apimties ribojimų lakoniškai išdėstyti reikalavimai vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes nepilnamečiams. Paauglystė yra itin svarbus socializacijos periodas, pasižymintis intensyviais procesais, kuriems būdingas socialinių normų priėmimas ar atmetimas, moralinės sąmonės įsitvirtinimas, socialinės veikimo kompetencijos ir savarankiškumo įgijimas, atsiskyrimas nuo ankstesnių svarbių kontaktinių asmenų, naujų vaidmenų perėmimas, savigarbos jausmo sustiprėjimas, savo identiteto ieškojimas ir pan. (Sakalauskas, 2013, p. 12). Todėl reikalavimai nepilnamečių su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymui tarptautiniuose standartuose yra nuosaikesni, pabrėžiantys nepilnamečių ir visos visuomenės interesų vienovę, žmogaus teises ir ilgalaikę jauno žmogaus gyvenimo perspektyvą (Sakalauskas, 2013, p. 9). Taigi nepilnamečių atžvilgiu reikalaujama ypatingo rūpestingumo, suvokiant, kad netinkamos priemonės gali turėti ilgalaikių padarinių tiek nepilnamečiui, kaip vis dar augančiai asmenybei, tiek ir pačiai visuomenei.

IŠVADOS

Atlikus tarptautinių standartų vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes analizę, galima padaryti tokias išvadas:

1. Tarptautinės teisės standartai yra daugiašalėse sutartyse, rekomendacijose, direktyvose ir rezoliucijose įtvirtintos nuostatos. Konvencijose įtvirtinti reikalavimai yra privalomojo pobūdžio, tuo tarpu rekomendacijos, rezoliucijos ir kiti tarptautiniai dokumentai taip griežtai valstybių nesaisto. Nepaisant to, pastarieji aptaria universalias problemas, tokiu būdu vienodina praktiką bausmių vykdymo srityje, todėl tarptautinės teisės standartai išlieka svarbūs nepriklausomai nuo jų pobūdžio.

2. Vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes svarbiausios yra Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija bei Europos Tarybos ir Jungtinių Tautų konvencijos prieš kankinimą. Reikšmingiausi neprivalomojo pobūdžio tarptautinės teisės aktai yra Mandelos bei Europos kalėjimų taisyklės. Konvencijų nuostatos pasižymi abstraktumu ir palieka erdvės interpretacijoms, tuo tarpu neprivalomojo pobūdžio teisės aktai pateikia išsamesnius ir detalesnius su laisvės atėmimu susijusių bausmių vykdymo standartus.

3. Tarptautinių sutarčių nuostatos transformuojamos šalies teisės sistemoje ir tampa valstybės vidaus teisės sudedamąja dalimi. Visgi žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos reikalavimų laikymąsi prižiūri Europos Žmogaus Teisių Teismas. Tuo tarpu neprivalomojo pobūdžio tarptautinės teisės aktų įgyvendinimas priklauso nuo valstybių geros valios ir noro tobulėti, o nesivadovavimas jų nuostatomis valstybei nesukuria jokių formalių teisinių padarinių. Nepaisant to, egzistuoja instituciniai modeliai, atliekantys išorinę šiuose teisės aktuose įtvirtintų nuostatų laikymosi kontrolę (tokie kaip CPT ar Seimo kontrolierių įstaiga Lietuvoje).

4. Remiantis tarptautinės teisės standartais, galutinis bausmės vykdymo tikslas nukreipiamas į gyvenimą atlikus bausmę, todėl vieninteliu ir pagrindiniu laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslu laikoma asmens resocializacija (socialinė integracija). Integruotas gyvenimas visuomenėje mažina pakartotinio nusikalstamumo tikimybę, tuo pačiu suteikiama apsauga ir pačiai visuomenei.

5. Buitinės kalinimo sąlygos turi atitikti žmogaus orumo išsaugojimui keliamus reikalavimus, visų pirma užtikrinant minimalius gyvenamojo ploto parametrus. Visgi Lietuvoje minimalūs gyvenamojo ploto dydžiai neatitinka Kankinimų prevencijos komiteto reikalaujamų. Kitų buitinių kalinimo sąlygų reikalavimai Lietuvoje reglamentuoti plačiai, tačiau empirinių tyrimų rezultatai kelia abejones jų praktiniu įgyvendinimu.

6. Prasmingo užimtumo priemonės, visų pirma darbas ir mokymasis, įkalinimo įstaigose užtikrina stabilumą bei palengvina kalinių resocializaciją, todėl turi būti sudarytos kiek įmanoma platesnės galimybės užsiimti prasminga veikla. Nors Lietuvoje sudarytos darbinės veiklos galimybės, netgi numatant pareigą ja užsiimti, dirbančių kalinių skaičius yra mažas. Kita vertus, Lietuvos įkalinimo įstaigose pakankamai aukšti mokymosi rodikliai, kas ilgalaikėje perspektyvoje suteikia daugiau garantijų užsiimti darbine veikla.

7. Laikant resocializaciją tikslu, svarbu įkalinimo įstaigoje sukurti abipusiu pasitikėjimu grįstą darbuotojų ir įkalintųjų santykį, kuris yra prielaida keisti pastarųjų gyvenimą. Nuo 2023 m. sausio 1 d. LR BVK įtvirtintas dinaminio saugumo darbo metodas, kuris orientuotas į tokių santykių plėtojimą. Tačiau tam būtinas tinkamai paruoštas įkalinimo įstaigų personalas, kuris svarbus nuolat save reflektuojančios ir besimokančios įkalinimo sistemos kūrimui.

8. Drausminimo priemonės pozityvaus poveikio nuteistajam neturi, todėl turi būti skiriamos kraštutiniais atvejais, užtikrinant drausminės nuobaudos ir pažeidimo proporcingumą. Kitiškai vertintina Lietuvos įkalinimo įstaigų praktika, kai drausminės nuobaudos skiriamos už formalius pažeidimus, nesukėlusius realios grėsmės vidaus tvarkai, o skyrimo motyvai paremti galios ir valdžios demonstravimu.

9. Tarptautiniame lygmenyje akcentuojamas laipsniškas ir kuo ankstesnis įkalinimo atvėrimas, kuris skatina resocializaciją ir mažina įtampą įkalinimo įstaigose, kartu yra veiksminga priemonė patikrinti nuteistojo elgesį laisvėje, tokiu būdu mažinamos recidyvo apraiškos ir didinamas visuomenės saugumas. Visgi Lietuvoje trumpalaikių išvykų suteikimo sąlygos yra griežtos, o praktikoje jų vis dar suteikiama mažai.

10. Įkalinimo įstaigose esantys atskirų grupių nuteistieji (moterys, užsieniečiai ir nepilnamečiai) susiduria su reikšmingais sunkumais (kalbos barjerai, socialinė ir ekonominė nelygybė, didesnė stigmatizacija ir pan.), todėl jų resocializacija yra sudėtingesnė, o tarptautiniai bausmių vykdymo standartai reikalauja sutelkti dėmesį jų kalinimo ypatumams, sąžiningai ir atsakingai spręsti problemas, su kuriomis jie susiduria.

11. Bendrai situacija Lietuvoje tarptautinės teisės standartų laikymosi vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes požiūriu yra patenkinama. Visgi, nors teisinis reglamentavimas sprendžiant tam tikrus klausimus neatitinka tarptautinių bausmių vykdymo standartų, didesnę rūpestį kelia praktinis šių gerosios praktikos pavyzdžių įgyvendinimas. Todėl siekiant neišsiskirti iš regiono teisinės-kultūrinės erdvės būtina skirti dėmesį ne tik teisinės bazės tobulinimui, bet ir tinkamos infrastruktūros kūrimui bei bausmių vykdymo sistemoje dirbančių asmenų kompetencijos kėlimui.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

Teisės norminiai aktai

Tarptautiniai teisės aktai

1. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (1950), iš dalies pakeista protokolais Nr. 11 ir Nr. 14. *Valstybės žinios*, 2011, 156-7390.
2. Jungtinių Tautų konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1984). *Valstybės žinios*, 2006, 80-3141.
3. Europos konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą (1987). *Valstybės žinios*, 1998, 86-2393.
4. Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija (1989). *Valstybės žinios*, 1995, 60-1501.
5. Europos Tarybos 2008 m. lapkričio 27 d. pamatinis sprendimas 2008/909/TVR dėl nuosprendžių baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo principo taikymo skiriant laisvės atėmimo bausmes ar su laisvės atėmimu susijusias priemones, siekiant jas vykdyti Europos Sąjungoje. OL L 327, p. 27.
6. Europos Parlamento ir Tarybos 2012 m. spalio 25 d. direktyva 2012/29/ES kuria nustatomi būtiniausių nusikaltimų aukų teisių, paramos joms ir jų apsaugos standartai ir kuria pakeičiamas Tarybos pamatinis sprendimas 2011/220/TVR. OL L 316, p. 57.
7. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija R (75) 25 dėl darbo kalėjimuose.
8. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (82) 16 dėl trumpalaikių išvykų kaliniams. R (82) 16.
9. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (92) 16 dėl Europos bendruomeninių sankcijų ir priemonių taisyklių (1992). Rec (92) 16.
10. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (99) 22 dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo. Rec(99)22 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/168070c8ad> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 22 d.]
11. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Rec (2006) 2 dėl Europos kalėjimų taisyklių (2006). Rec(2006)2 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int>> [žiūrėta 2022 m. spalio 15 d.].
12. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Rec (2008) 11 dėl Europos taisyklių nepilnamečiams teisės pažeidėjams, kuriems taikomos bausmės ar priemonės. Rec (2008) 11 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://rm.coe.int/doc/09000016806f4088> [žiūrėta 2023 m. vasario 11 d.].

13. Europos Tarybos Ministrų komiteto rekomendacija Rec (2012) 12 dėl įkalintų užsieniečių. Rec (2012) 12.
14. Jungtinių Tautų Taisyklės dėl elgesio su įkalintomis moterimis ir su laisvės atėmimu nesusijusių priemonių joms taikymo (Bankoko taisyklės) (2010). A/RES/65/229.
15. Jungtinių Tautų Standartinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės (2015). A/RES/70/175.
16. Europos Tarybos baltoji knyga dėl kalėjimų perpildymo (2016). PC-CP(2015)6_e rev7.
17. Europos Parlamento 2018 m. rugsėjo 27 d. rezoliucija 2015/2062(INI) dėl kalėjimų sistemos ir sąlygų kalėjimuose. OL C 346, p. 94.
18. Europos Tarybos kalėjimų ir probacijos personalui keliamų reikalavimų, atrankos, išsilavinimo, mokymo ir profesinės karjeros gairės (2019) [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://rm.coe.int/guidelines-training-staff/1680943aad>> [žiūrėta 2022 m. spalio 25 d.].

Nacionaliniai teisės aktai

19. Lietuvos Respublikos Konstitucija (1992). *Valstybės žinios*, 33-1014 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
20. Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (2002). *Valstybės žinios*, 73-3084 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
21. Lietuvos Respublikos valstybės garantuojamos teisinės pagalbos įstatymas (2000). *Valstybės žinios*, 30-827 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
22. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolierių įstatymas (1998). *Valstybės žinios*, 110-3024 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
23. Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Europos Sąjungos valstybių narių sprendimų baudžiamosiose bylose tarpusavio pripažinimo ir vykdymo (2014). *TAR*, 17299 (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais).
24. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus 2020 m. gruodžio 21 d. įsakymas Nr. V-389 „Dėl pataisos įstaigų (tardymo izoliatorių) įrengimo ir eksploatavimo taisyklių patvirtinimo“. *TAR*, 28021.
25. Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos direktoriaus 2021 m. sausio 7 d. įsakymas Nr. V-5 „Dėl nuteistųjų laisvės atėmimo bausme resocializacijos reformos Lietuvoje koncepcijos patvirtinimo“. *Kaldep* 5.

Prieiga per internetą: <<http://www.kaldep.lt/download/67865/2021-01-07%20v-5.pdf>>

26. Lietuvos Respublikos teisingumo ministro 2022 m. gruodžio 30 d. įsakymas Nr. 1R-444 „Dėl Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso, Lietuvos Respublikos Probacijos įstatymo ir Lietuvos Respublikos suėmimo vykdymo įstatymo įgyvendinimo“. *TAR*, 27599.
27. Lietuvos kalėjimų tarnybos direktoriaus 2023 m. sausio 3 d. įsakymas Nr. V-15 „Dėl didžiausio laisvės atėmimo vietose leidžiamų laikyti asmenų skaičiaus ir minimalaus ploto, tenkančio vienam asmeniui, nustatymo“. *TAR*, 133.

Specialioji literatūra

28. Andrikienė, L., Laurinaitis, E. ir Milašiūnas, R. (2013). *Psichoanalitinė psichoterapija*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Vilnius: Vaistų žinios.
29. Aristotelis, (1990). *Rinktiniai raštai*. Vilnius: Mintis.
30. Baldry, E. (2011). Women in transition: From prison to *Current Issues in Criminal Justice*, 22(2), 253–267, <https://doi.org/10.1080/10345329.2010.12035885>
31. Barnoux, M and Wood, J. (2013). The specific needs of foreign national prisoners and the threat to their mental health from being imprisoned in a foreign country. *Aggression and Violent behavior*, 18(2), 240–246, <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.11.012>
32. Beichner, T. and Hagemann, O. (2016). Incarcerated women: Their situation, their needs and measures for sustainable reintegration. Iš: Kury, H., Redo, S. and Shea, E. (red.) (2016). *Women and Children as Victims and Offenders: Backgrounds, Prevention, Reintegration – Suggestions for Succeeding Generations (Volume 2)*, Cham: Springer Publishing, 85–116.
33. Chin, V., Dandurand, Y. (2018). *Introductory handbook on the prevention of recidivism and the social integration of offenders*. UNODC: Criminal justice handbook series.
34. Christie, N. (1998). Kriminalität ist eine unerschöpfliche Ressource. *Neue Kriminalpolitik*, 2, 6–8.
35. Christie, N. (1999). *Nusikaltimų kontrolė kaip pramonė*. Vilnius: Eugrimas.
36. Dünkel, F. (2017). Resocializacija ir tarptautiniai žmogaus teisių standartai. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2017). *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis*

- palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 117–140.
37. Drenkhahn, K., Dudeck, M. and Dünkel, F. (2014). *Long-Term Imprisonment and Human Rights*. London and New York: Routledge.
 38. Foucault, M. (1998). *Disciplinuoti ir bausti: kalėjimo gimimas*. Vilnius: Baltos lankos.
 39. Gončarko, A. (2008). Drausminis procesas Lietuvos, Prancūzijos ir Kanados pataisos įstaigose. *Jurisprudencija*, 2(104), 101–108.
 40. Herzog-Evans, M. (2020). French Prison Day Leave and the Rationale Behind It: Resocialisation or Prison Management? *European Journal on Criminal Policy and Research*, 26, 247–264.
 41. Hiller, J. and Mews, A. (2018). *The reoffending impact of increased release of prisoners on temporary license*. England and Wales: Ministry of Justice Analytical Summary.
 42. Jusienė R. Sunkūs paaugliai arba kodėl paaugliai elgiasi agresyviai? Iš: Česnaitytė, I. (red.) (2007). *Nepilnamečių justicija Lietuvoje: teorija ir praktika*. Metodinis leidinys. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, 113–124.
 43. Jarutienė, L. (2020). Įkalintų asmenų ryšiai su artimaisiais. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 221–240.
 44. Kūris, E. (2018). „Teisė į viltį“: Europos Žmogaus Teisių Teismo doktrinos (r)evoliucija. *Teisės apžvalga*, 2(18), 9–45, <https://doi.org/10.7220/2029-4239.18.1>
 45. Leloup, M. (2020). The Concept of Structural Human Rights in the European Convention on Human Rights. *Human Rights Law Review*, 20(3), p. 480–501, <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngaa024>
 46. Liebling, A. et al. (2019). Are hope and possibility achievable in prison? *The Howard Journal of Crime and Justice*, 58(1), 104–126.
 47. Markov, D. ir Doichinova, M. (2015). *Įkalinimo sąlygų stebėsenos indeksas. Metodologija ir bandomojo tyrimo rezultatai*. Vilnius: Lietuvos Teisės institutas.
 48. Mclvor, G. (2019). Women and resettlement in Europe. Iš: Dünkel, F., Pruin, I., Storgaard, A. and Weber, J. (red.) (2019). *Prisoner Resettlement in Europe*. London and New York: Routledge, 456–478.
 49. Petkevičiūtė, R. (2010). Įkalinti vyriškumai Lietuvos nuteistųjų subkultūroje ir Lenkijos nuteistųjų podkultūroje. *Kultūra ir visuomenė*, 1(2), 147–170.

50. Prakapas, R., Katinaitė, R. (2008). Nuteistų asmenų resocializacija: socialinė komunikacija ir edukacinių lūkesčių realizavimas. *Socialinis ugdymas*, 5(16), 81–92 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://www.lituanistika.lt/content/17808> [žiūrėta 2022 m. lapkričio 24 d.].
51. Raffaelli, R. (2017). Prison conditions in the Member States: selected European standards and best practices. Briefing. *Civil liberties*, PE 583.113, p. 1-12. Doi: 10.2861/759136
52. Rentzmann, W. (1996). Prison Philosophy and Prison Education. *Journal of Correctional Education*, 47(2), 58–63.
53. Sakalauskas, G. (2006). Socialinės ir ekonominės naujų laisvės atėmimo bausmės atlikimo formų taikymo prielaidos Lietuvoje. *Teisės problemos*, 4(54), 5–49.
54. Sakalauskas, G. (2010). Įkalinimo tikslų labirintuose. Iš: Švedas, G. (red.) (2010). *Bausmių vykdymo sistemos teisinis reguliavimas ir perspektyvos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: Kalėjimų departamentas prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos, 133–153.
55. Sakalauskas, G. et al. (2012). Savanorystė probacijos sistemoje: prielaidos ir galimybės. Teisės instituto mokslo tyrimai. t. 9. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
56. Sakalauskas, G. (2013). Įkalinimo atvėrimas: prielaidos ir galimybės Lietuvoje. *Teisė*, 89, 37–54.
57. Sakalauskas, G. (2013). Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumų prasmė. *Teisės problemos*, 3(81), 5–55.
58. Sakalauskas, G. (2015a). Kalinimo sąlygos ir kalinių resocializacijos prielaidos. *Teisės problemos*, 2(88), 5–53.
59. Sakalauskas, G. (2015b). Kalinių ir darbuotojų santykių įkalinimo įstaigose svarba nuteistųjų integracijai ir įstaigoje vyraujančiai atmosferai. *Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika (STEPP)*, 10, 52–67.
60. Sakalauskas, G. (2017). (Re)Socializaciją skatinantis įkalinimas? Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2017). *Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje*. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos Teisės institutas, 159–180.
61. Sakalauskas, G. (2020). Kalinimo tikslas – įkalinto asmens resocializacija ir socialinė integracija. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 26–35.

62. Sakalauskas, G. (2020). Planingas rengimas gyvenimui laisvėje. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 78–91.
63. Sakalauskas, G. (2020). Įkalintų asmenų užimtumas. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 114–127.
64. Sakalauskas, G. (2020). Įkalintų asmenų santykiai su personalu. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 191–220.
65. Sakalauskas, G. (2020). Kalinimo atvėrimo galimybės ir jų taikymo praktika. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 249–284.
66. Sakalauskas, G. (2020). Drausminių nuobaudų taikymo teorija ir praktika. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2020). *Kalinimo sąlygos ir kalinių socialinės integracijos prielaidos*. Monografija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas, 345–357.
67. Sakalauskas, G. (2022). Lithuania. Iš: Dünkel F., Harrendorf S. ir van Zyl Smit D. (red.) (2022). *The Impact of Covid-19 on Prison Conditions and Penal Policy*. London and New York: Routledge, 337–347.
68. Sakalauskas, G., Norvaišytė, G. (2022). Žmogaus orumą ir teisės užtikrinančios kalinimo sąlygos Lietuvoje – misija (ne)įmanoma? *Vilnius University Open Series*, 340–355, <https://doi.org/10.15388/KSK.2022.16>
69. Švedas, G. (2003). *Bausmių vykdymo teisė. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
70. Uscila, R. (2020). *Dinaminio saugumo koncepcija laisvės atėmimo vietose*. Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas [interaktyvus]. Prieiga per internetą: https://teise.org/wp-content/uploads/2020/06/Dinaminis_saugumas_studija_2020-1.pdf [žiūrėta 2023 m. sausio 26 d.].
71. Usik, D. (2010). Tarptautinių baudžiamosios justicijos standartų realizavimo aspektai vykdant laisvės atėmimą. *Socialinių mokslų studijos*, 4(8), 339–355.
72. United Nations Office on Drugs and Crime (Vienna) (2014). *Handbook on Women and Imprisonment*. UNODC: Criminal justice handbook series.
73. United Nations Office on Drugs and Crime (Vienna) (2015). *Handbook on Dynamic Security and Prison Intelligence*. UNODC: Criminal justice handbook series.
74. Vaičiūnienė, R. (2017). Įkalintų asmenų resocializacijos galimybės kolektyvinio kalinimo ir kalėjimo subkultūros sąlygomis. Iš: Sakalauskas, G. (red.) (2017).

Bausmių taikymo ir vykdymo tarptautinis palyginimas, tendencijos ir perspektyvos Lietuvoje. Recenzuotų mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius: Lietuvos Teisės institutas, 181–204.

75. Vaičiūnienė, R., Slade, G. (2018). In comparative perspective: The effects of incarceration abroad on penal subjectivity among prisoners in Lithuania. *European Journal of Criminology*, 15(2), 217–234, <https://doi.org/10.1177/1477370817726716>
76. Van Zyl Smit, D. and Dünkel, F. (1999). *Prison Labour: Salvation or Slavery?* Aldershot: Ashgate.
77. Van Zyl Smit, D., Snacken, S. (2009). *Principles of European Prison Law and Policy: Penology and Human Rights*. Oxford: Oxford University Press.
78. Zierlein, K. G. (2000). Pagrindinių teisių apsauga baudžiamojoje, baudžiamojo proceso ir bausmių vykdymo teisėje, atsižvelgiant į Vokietijos Konstitucinio Teismo praktiką. *Teisė*, 36, 119–127.
79. Zurhold, H. et al. (2011). What affects reintegration of female drug users after prison release? Results of a European follow-up study. *Journal of Offender Rehabilitation*, 50, 49–65, <https://doi.org/10.1080/10509674.2011.546221>

Teismų praktika

Konstitucinio Teismo jurisprudencija

80. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1995 m. sausio 24 d. išvada.

Europos Žmogaus Teisių Teismo praktika

81. *Peers v. Greece* [EŽTT], No. 28524/95, [2001-04-19].
ECLI:CE:ECHR:2001:0419JUD002852495.
82. *Valašinas prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 44558/98, [2001-07-24].
ECLI:CE:ECHR:2001:0724JUD004455898.
83. *Kalashnikov v. Russia* [EŽTT], No. 47095/99, [2002-07-15].
ECLI:CE:ECHR:2002:0715JUD004709599.
84. *Ladent vs. Poland* [EŽTT]. No. 11036/03, [2008-03-18].
ECLI:CE:ECHR:2008:0318JUD001103603.
85. *Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina* [EŽTT], No. 22893/05, [2008-05-27].
ECLI:CE:ECHR:2008:0527JUD002289305.
86. *Orchowski v. Poland* [EŽTT], No. 17885/04, [2009-10-22].
ECLI:CE:ECHR:2009:1022JUD001788504.

87. *Ananyev and others v. Russia* [EŽTT], No. 42525/07 and 60800/08, [2012-01-10].
ECLI:CE:ECHR:2012:0110JUD004252507.
88. *Suso Musa v. Malta* [EŽTT], No. 42337/12, [2013-07-23].
ECLI:CE:ECHR:2013:0723JUD004233712.
89. *Muršić v. Croatia* [EŽTT], No. 7334/13, [2016-10-20].
ECLI:CE:ECHR:2016:1020JUD000733413.
90. *Labaca Larrea and others v. France* [EŽTT], No. 56710/13, 56727/13 and 57412/13, [2017-02-07]. ECLI:CE:ECHR:2017:0207DEC005671013.
91. *Rezmives and others v. Romania* [EŽTT], No. 61467/12, 39516/13, 48231/13 and 68191/13, [2017-04-25]. ECLI:CE:ECHR:2017:0425JUD006146712.
92. *Matiošaitis ir kiti prieš Lietuvą* [EŽTT], Nr. 22662/13, 51059/13, 58823/13, 59692/13, 60115/13 ir 69425/13, [2017-05-23].
ECLI:CE:ECHR:2017:0523JUD002266213.

Europos Sąjungos Teisingumo Teismo praktika

93. *Aranyosi and Căldăraru* [CJEU], No. C-404/15 and C-659/15 PPU, [2016-04-05].
ECLI:EU:C:2016:198.

Bendrosios kompetencijos teismų praktika

94. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo 2009 m. rugsėjo 29 d. nutartis baudžiamojoje byloje Nr. 2K-248/2009.
95. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2012 m. gruodžio 19 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-143-2190-12.
96. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2016 m. gruodžio 14 d. nutartis administracinėje byloje Nr. eA-2128-556/2016.
97. Lietuvos vyriausiojo administracinio teismo 2017 m. vasario 21 d. nutartis administracinėje byloje Nr. A-552-261/2017.
98. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2011 m. balandžio 8 d. nutartis administracinėje byloje Nr. Ik-919-815/2011.
99. Vilniaus apygardos administracinio teismo 2020 m. vasario 11 d. sprendimas byloje Nr. II-1270-541/2020.

Kiti šaltiniai

100. Council of Europe (1992). 2nd General Report on the CPT's activities covering the period 1 January to 31 December 1991. CPT/Inf (92) 3. Strasbourg, 13

- April 1992 [interaktyvus] Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680696a3f> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 26 d.].
101. Council of Europe (2011). European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT), the CPT standards, 8 March 2011, CPT/Inf/E (2002) 1 – Rev. 2010. Strasbourg, December 2010.
102. Council of Europe (2015). Living space per prisoner in prison establishments: CPT standards. CPT/Inf (2015) 44 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/16806cc449> [žiūrėta 2022 m. gruodžio 14 d.].
103. Council of Europe (2015). 24th General Report of the CPT covering the period 1 August 2013 to 31 December 2014. CPT/Inf (2015) 1. Strasbourg, January 2015 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/1680696a9c> [žiūrėta 2023 m. vasario 12 d.].
104. Council of Europe (2018). Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 5 to 15 September 2016. CPT/Inf (2018) 2 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/pdf/16807843ca> [žiūrėta 2023 m. sausio 6 d.].
105. Council of Europe (2019). Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 20 to 27 April 2018. CPT/Inf (2019) 18. Strasbourg, 25 June 2019 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/168095212f> [žiūrėta 2023 m. sausio 6 d.].
106. Council of Europe (2023). Report to the Lithuanian Government on the visit to Lithuania carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 20 December 2021. CPT/Inf (2023) 01. Strasbourg, 23 February 2023 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://rm.coe.int/1680aa51af> [žiūrėta 2023 m. kovo 4 d.].
107. Lietuvos Respublikos Seimo kontrolieriaus 2021 m. vasario 2 d. pažyma Nr. 4D-2020/1-1384 „Dėl X skundo prieš Marijampolės pataisos namus“.

SANTRAUKA

Ervin Zakrevski

Magistro darbe analizuojami tarptautinės teisės standartai vykdant su laisvės atėmimu susijusias bausmes, pateikiama jų samprata bei reikšmė, apžvelgiami įgyvendinimo būdai ir laikymosi kontrolės mechanizmai, taip pat tiriamas jų turinys ir įgyvendinimo problemos Lietuvoje. Atskleidžiant temą remtasi visuotinai pripažintomis pagarbos žmogaus teisėms ir pagrindinėms laisvėms taisyklėmis, pabrėžiant tai, jog nuteisti su laisvės atėmimu susijusia bausme asmenys praranda tik teisę laisvai judėti, tuo tarpu visos kitos jų teisės išlieka ir turi būti atitinkamai gerbiamos. Dėl šios priežasties sukurti atitinkami instituciniai modeliai, tokie kaip Europos Žmogaus Teisių Teismas, CPT, kurie prižiūri kaip valstybėse laikomasi žmogaus teisių reikalavimų tiek bendrai, tiek bausmių vykdymo srityje.

Darbe analizuojamas laisvės atėmimo bausmės vykdymo tikslas, būtinės kalinimo sąlygos, kalinių užimtumas, pozityvių santykių laisvės atėmimo vietose sukūrimas, reikšmė ir darbuotojų motyvacija, švietimas bei kompetencija, kalinių drausminimas, kalinimo atvėrimas ir laisvės atėmimo vykdymo ypatumai atskiroms kalinių grupėms. Šios temos nagrinėjamos remiantis tarptautinėje teisėje įtvirtintais standartais, tarptautinių ir nacionalinių teismų praktika, komitetų išvadomis ir ataskaitomis bei mokslininkų įžvalgomis. Be to, siekiama atskleisti Lietuvoje egzistuojančias tarptautinių standartų įgyvendinimo problemas ir padarytus pakeitimus priėmus 2023 m. sausio 1 d. LR BVK redakciją. Temų analizė leidžia padaryti išvadas, kad tarptautinės teisės standartai reikalauja, jog išskyrus laisvės atėmimą, visi kiti bausmės vykdymo aspektai atitiktų žmogaus orumą gerbiančius reikalavimus, o kalinimo sąlygos bei kalinimo įstaigos vidaus tvarka, išskyrus elementus, kuriuos pateisina izoliacija bei būtinumas palaikyti discipliną, nedidintų kalinių kančių.

SUMMARY

Ervin Zakrevski

The master's thesis analyses the standards of international law in the execution of punishments related to deprivation of liberty, presents their concept and significance, reviews the methods of implementation and the mechanisms of compliance control, as well as investigates their content and implementation problems in Lithuania. Disclosure of the topic was based on the universally recognized rules of respect for human rights and fundamental freedoms, emphasizing that persons sentenced to a sentence related to deprivation of liberty only lose the right to free movement, while all their other rights remain and must be respected accordingly. For this reason, appropriate institutional models have been created, such as the European Court of Human Rights, the CPT, which supervises how states comply with human rights requirements both in general and in the area of execution of sentences.

The work analyses the purpose of imprisonment, domestic conditions of imprisonment, employment of prisoners, creation of positive relations in places of imprisonment, significance and motivation of employees, education and competence, discipline of prisoners, opening of prison and peculiarities of execution of imprisonment for individual groups of prisoners. These topics are examined on the basis of the standards established in international law, the practice of international and national courts, the conclusions and reports of committees, and the insights of scientists. In addition, the aim is to reveal the existing problems in the implementation of international standards in Lithuania and the changes made after the adoption of the 2023 January 1 Penal enforcement code editorial office of the Republic of Lithuania. The analysis of the topics allows us to draw conclusions that the standards of international law require that, with the exception of deprivation of liberty, all other aspects of the execution of the sentence meet the requirements that respect human dignity, also that the conditions of imprisonment and the internal order of the prison institution, except for elements justified by isolation and the need to maintain discipline, should not increase the suffering of prisoners.